Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ XVIII СТ.

(НА МАТЕРІАЛІ ЛІКАРСЬКИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ПОРАДНИКІВ XVIII ст.)

Магістерська робота
студентки ІІ курсу групи ФЛУм-21с
спеціалізації 035.01
Українська мова та література
(освітня програма
«Українська мова та література»)
денної форми здобуття освіти
Хомут Наталії Миколаївни

Науковий керівник – доц. Висоцька Т. Й.

Львів - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП ... 3

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ ... 7

1.1. Поняття парадигми, словозміни, варіантности у мовознавстві ... 7

1.2. Основні тенденції розвитку іменникової словозміни в українській мові від XVI до XVIII ст. ... 15

РОЗДІЛ ІІ. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ... 23

2.1. Стильове розгалуження в українській літературній мові: високий, середній та низький функціональний стилі ... 23

2.2. Риси наукового стилю і жанри ... 35

2.3. Науково-практичні порадники як жанр наукового стилю: тексти, структура, особливості ... 40

РОЗДІЛ ІІІ. АНАЛІЗ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ, ЗАФІКСОВАНИХ У ЛІКАРСЬКИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ПОРАДНИКАХ XVIII ст. ... 44

3.1.Хитання в належности іменників до граматичного роду ... 46

3.2. Словозміна іменників жіночого роду ... 47

3.2.1. Однина ... 47

3.2.2. Множина ... 59

3.3. Словозміна іменників чоловічого роду ... 65

3.3.1. Однина ... 65

3.3.2. Множина ... 77

3. 4.Словозміна іменників середнього роду ... 84

3.4.1. Однина ... 84

3.4.2. Множина ... 94

3.5.Множинні іменники ... 98

ВИСНОВКИ ... 100

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ... 104

ВСТУП

XVIII ст. є важливим етапом у становленні та розвитку української літературної мови, коли відбувалися активні процеси нормування граматичних категорій, формування лексико-граматичних норм і стабілізації морфологічної системи. Особливо показовими у цьому контексті є пам’ятки науково-практичного жанру, зокрема лікарські та господарські порадники, у яких поєднуються елементи народнорозмовного мовлення з рисами книжної традиції. Саме такі тексти дають змогу простежити динаміку розвитку граматичних форм та тенденції до уніфікації словозміни.

Словозміна іменників — одна з ключових ланок граматичної системи української мови, адже вона відображає історичні зміни у морфологічній структурі, синтаксичній організації вислову та у взаємодії мови з позамовними чинниками. Вивчення іменникових форм XVIII століття дозволяє виявити перехідні явища між староукраїнською та новою українською мовною системою, зокрема зміни у відмінюванні, родових і числових формах, закріплення нових парадигм.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу словозміни іменника XVIII ст, оскільки саме в цей період формується новий етап розвитку української літературної мови. Тексти доби є надзвичайно цінними, адже фіксують перехід від староукраїнської мовної системи до нової української літературної норми, демонструючи живі процеси мовної еволюції.

Вивчення історичної морфології української мови потребує системного підходу, що дозволяє глибше осмислити закономірності її розвитку. У цьому контексті матеріал «Лікарських та господарських порадників XVIII ст.» виступає важливим джерелом для історико-граматичних досліджень, оскільки відображає реальну мовну практику освічених верств суспільства XVIII ст. і дає можливість простежити особливості функціонування іменникової парадигми цього часу.

Наукову новизну й актуальність роботи підсилюють фундаментальні дослідження **В. Німчука[1], І. Керницького[2], О. Крижанівської[3], О. Литвиненко[4], С. Бевзенко[5], Ф. Жилко[6], В. Передрієнко[7]** та інших мовознавців, чиї праці становлять базу для аналізу історичних змін у граматичній системі української мови.

Мета роботи — з'ясувати специфіку словозміни іменника XVIII ст. та виявити варіантність парадигм в українських текстах науково-практичного жанру XVIII ст.

Завдання дослідження:

- Окреслити чинники , що сприяли формуванню української літературної мови аналізованого періоду;
- Простежити розвиток наукового стилю і формування його жанрів у XVIII ст., зокрема текстів науково-практичного характеру;
- Проаналізувати особливості вживання іменників у тексті, встановити характер співвідношення нормативних і діалектних рис ;
- Узагальнити спостереження й визначити місце словозмінних процесів XVIII ст. у становленні нової української літературної мови.

Об'єктом дослідження — текст українського науково-практичного жанру XVIII ст. «Лікарські і господарські порадники».

Предмет дослідження — особливості вживання іменника, його варіантних форм в українських текстах XVIII ст., поданих у книзі «Лікарські та господарські порадники XVIII ст.».

Методи дослідження:

---

[1] Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985. 221 с.
[2] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. 288 с.
[3] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. 248 с.
[4] Литвиненко О. О. Паралельні граматичні форми давального й місцевого відмінків, а також форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду (за пам'ятками 18 ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікаці*.). №4. Том 1, 2019. С. 27-30.
[5] Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980. 246 с.
[6] Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Рад. школа, 1955. 314 с.
[7] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. 143 с.

- Описовий метод використовуємо задля аналізу морфологічних рис пам’ятки, що в сучасній мові функціонують як нормативні.
- Метод дедукції передбачає перехід від загальних мовних принципів до аналізу конкретних прикладів іменникових форм у текстах XVIII століття.
- Метод кількісного аналізу – для встановлення частотності використання певних форм іменників у джерелах.
- Метод контекстуального аналізу – для аналізу функціонування іменникових форм у контексті текстів.
- Метод синтезу - дозволяє встановити узагальнені мовні тенденції та висновки про еволюцію словозміни

Теоретичним значенням роботи є аналіз словозміни іменників у текстах XVIII століття сприятиме глибшому розумінню еволюції мовних процесів та розвитку граматичних форм української мови. Це дослідження також може бути корисним для подальших лінгвістичних студій у галузі історичної морфології, діалектології та етимології, оскільки воно дає змогу простежити регіональні та стилістичні особливості словозміни.

Практичне значення - результати нашого дослідження можуть використовувати на практичних заняттях у вищих навчальних закладах, задля укладення навчальних посібників з історичної граматики та діалектології.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше здійснено цілісний аналіз іменникової словозміни на матеріалі практично-орієнтованих пам’яток української мови XVIII століття, що дозволяє уточнити окремі аспекти розвитку граматичної системи та її становлення у передновому періоді.

Джерельну базу становлять пам’ятки науково-практичного жанру XVIII ст., вміщені у збірнику «Лікарські та господарські порадники XVIII ст.» за ред. В.В. Німчука.[8]

[8] Лікарські та господарські порадники XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1984. URL: http://litopys.org.ua/porad/por.htm

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

1.1. Поняття парадигми, словозміни, варіантности у мовознавстві

У сучасному мовознавстві поняття *парадигми, словозміни* та *варіантности є* ключовими для опису морфологічної системи мови, оскільки вони відображають структурну організацію слів, їхні зміни та реалізацію різних форм у мовленні.

Як зазначає В. Горпинич: парадигма – це упорядкована сукупність граматичних форм слова[9]. Вона властива лише тим словам, які змінюються (іменникам, прикметникам, числівникам, займенникам, дієприкметникам і дієсловам). У незмінюваних частин мови парадигма відсутня, тому її визначають як нульову.

У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника парадигма має декілька дефініцій і трактується як:

- система форм словозміни окремого слова (або групи слів), що відображає словозміну слова за властивими йому категоріями (наприклад, для іменника – за числом і відмінком, для дієслова – за особою, часом, способами та ін.);
- зразок, схема словозміни;
- вся сукупність форм слів, що утворюють систему;
- закритий ряд форм, який характеризується лексичною тотожністю основи, що дає змогу зображувати її у вигляді таблиці закінчень[10].

Є парадигми повні, в яких наявні усі форми слова, і неповні, в яких немає однієї чи кількох форм слів. До прикладу, збірні іменники не мають парадигми відмінкових форм множини[11].

---

[9] Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: Академія, 2004. С 18.
[10] Словник лінгвістичних термінів / уклад.: Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ: Вища школа, 1985. С.179-180.
[11] Там само. С. 180.

Відмінкова парадигма є формальним втіленням категорії предметності, де семи окремих форм протиставляються не за однією ознакою, а за різними, що підпорядковані цій ознаці: діяча, об'єкта, статичної ознаки та ін. Система відмінкової парадигми іменників спирається на низку граматичних протиставлень. Найважливішим серед них є поділ відмінків на **прямий** — називний — та **непрямі**, до яких належать усі інші, за винятком кличного. Називний відмінок виконує функцію позначення предметів, явищ чи абстрактних понять, що й зумовлює його назву[12]. Родовий вказує на відношення сталої ознаки (хата удови) чи відсутність чогось\когось (давно немає дощу); родовий і знахідний – на стосунок динамічних ознак до певного кола об'єктів (да книжку другові, побачив друга); орудний – на відношення об'єкта або суб'єкта до виконуваної дії (осяяний сонце)[13]. Отож кожна відмінкова форма є носієм таких сем, які не інтегруються в єдину категорію.

Словозміна — видозміни слова, що слугують для вираження його синтаксичних властивостей (відношень між словами).[14] Слова, що не мають граматичних видозмін і не виявляють синтаксичних властивостей через флексії (із нульовим показником словозміни), утворюють лише одну словоформу. До таких одиниць належать незмінювані частини мови.

У сучасній українській мові словозмінні значення зазвичай передаються за допомогою флексії — спеціальної словозмінної морфеми. Система відмінювання та дієвідмінювання охоплює не лише флексії, а й сукупність відповідно структурованих основ, у яких відображені морфонологічні процеси (зокрема чергування звуків, зміни наголосу тощо). Наприклад: *дуг-а, дуг-и, дуг-ою, дуз-і, дуг-и, дуг, дуг-ам, дуг-ами*; *водж-у, вод-иш, вод-ить, вод-имо, вод-ите, вод-ять*[15].

Щодо словозміни, то категорії числа і відмінка є категоріями словозмінними, тому майже всі іменники мають числову і відмінкову парадигму

---

[12] Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 86.
[13] Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підруч. / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Київ: Либідь, 1993. С. 9.
[14]Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 77.
[15] Там само. С. 77-78.

(підручники, підручників, підручникам, підручниками, у підручниках; мама, мами, мамі, маму, мамою, на мамі, мамо)[16].

У межах нашого дослідження насамперед з’ясуємо сутність понять «варіантність», «варіювання», «варіативність» в різних мовознавчих і лексикографічних джерелах.

Швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр першим звернув увагу на проблему мовної варіативності, або схильності до змінюваності, у своїй праці «Курс загальної лінгвістики»[17].

Лінгвісти початку XXI століття пов'язують появу варіантів у літературній мові із соціально-професійними відмінностями, функціональними розрізненнями та розгалуженою системою літературних стилів, а також потребою у деяких художніх жанрах.

У «Словнику лінгвістичних термінів» Д.Ганича та І. Олійника термін «варіантність» потрактовано як наявність різновидів: видозмін у мові й мовленні, яка спричинена умовами вживання мовних одиниць, а також відмінністю в належності мовців до соціального чи територіального середовища[18].

С. Єрмоленко розглядає «варіантність» як здатність мовних одиниць різними формами передавати той самий зміст; властивість мови виступати в різновидах, на яких позначається функціонування її в певних територіальних соціальних, історико-культурних умовах[19] .

Н. Жмаєва твердить, що «варіативність можна розглядати як динаміку, процес розвитку та зміни мови, а варіантність – як результат варіативності (динамічних змін у мові), що знаходить відображення в самій системі мови та проявляється у наявності певних варіантів»[20]. Отож у нашому дослідженні

---

[16] Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: Академія, 2004. С 34.
[17] Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. К.: Основи, 1998. С. 89.
[18] Словник лінгвістичних термінів / уклад.: Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ: Вища школа, 1985. С.32-33.
[19] Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. С.27.
[20] Жмаєва Н.С. Мовна норма і варіативність. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. 2012. №15. С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupu_2012_15_12 (дата звернення: 30.11.2025)

використовуватимемо більш прийнятний термін «варіантність» (за І. Вихованцем), що є тотожним до терміна «варіативність»[21].

На сьогодні термін *варіант* уживається на позначення:

– «формальна видозміна або різновид (реалізація) тієї самої мовної одиниці на різних рівнях мови – фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному;

– стилістичне поняття, за яким допускаються паралельні форми (комбінаторні, факультативні та стилістичні);

– різновид, один зі способів вираження, конкретна мовленнєва реалізація якої-небудь мовної одиниці;

– морф, що перебуває у відношенні вільної дистрибуції зі співвідносним (співвідносними) морфом (морфами)»[22].

Щодо «інваріанта», то А. Загнітко трактує це, як теоретичне поняття, абстрактну величину, абстрактну одиницю (абстрактну модель) мови (фонему, морфему, лексему, семему, конструкцію) у відзосередженні від її конкретних мовленнєвих реалізацій.[23] А от термін «варіація» позначає різновид (відтінок) фонеми, який виступає замість головного вияву фонеми в сильній позиції або під впливом звукового оточення і не збігається з іншими фонемами чи виявами інших фонем певної мови[24].

Також серед лінгвістів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. побутує терміносполука «варіант слова». У лінгвістичній енциклопедії української мови О. Селіванова варіанти мовних одиниць трактує як видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і таке інше), але не порушують принципи її тотожності[25]

---

[21] Див. Шмілик І. Д. Морфологічна варіантність у поезії Івана Франка: іменні частини мови : дис.на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова /І.Д. Шмілик; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. С. 26.

[22] Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.1 С.99-100

[23] Там само. Т1. С. 364.

[24] Словник лінгвістичних термінів / уклад.: Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ: Вища школа, 1985. С.83.

[25] Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля К., 2010. С.59.

О. Тараненко варіантами мовних одиниць називає такі паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не порушують принципу її тотожності[26.] Морфологічні варіанти, на думку науковця, мають словотворчі афікси [27].

У сучасному мовознавстві немає єдиного послідовного розмежування граматичних варіантів. Найбільш обґрунтованою є класифікація, яку запропонував А. Загнітко. Зокрема, науковець виокремлює категоріально-граматичні, лексико-граматичні, семантико-граматичні, фонетико-граматичні, словотвірно-граматичні, граматико-стилістичні і граматико-стильові варіанти[28].

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за ред. С. Єрмоленко подано такі варіанти, що мають слова: фонетичні (вирій-ирій), акцентуаційні (ді́вчина-дівчи́на), орфоепічні (соня(чн)ий і соня(шн)ий), словотвірні (вечірнійвечоровий), морфологічні (зал-зала) та семантичні (світла кімната, світла тканина, світла душа)[29].

П. Дудик виокремив такі види варіантності: семантико-лексичні, лексико-граматичні та граматичні (морфологічні)[30].

Т. Коць вважає, що варіантність в історії літературної мови, зокрема в її писемному різновиді, «в плані діахронії і в плані синхронії виявляється на рівні лексичних, морфологічних і синтаксичних одиниць»[31]. Мовознавець розрізняє такі групи варіантів: лексичні, морфологічні та синтаксичні. Останні два учений об'єднує під загальним терміном – граматичні варіанти слів, тобто функціонально тотожні граматичні одиниці, які мають регулярні відмінності в граматичної форми»[32].

---

[26] Тараненко О. О. Варіанти мовних одиниць. Українська мова: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С.63.
[27] Там само. С. 62.
[28] Загнітко А. Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів) Лінгвістичні студії. Вип. 4. Донецьк, 1998. С.126 -127.
[29] Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. С. 27.
[30] Дудик П. Стилістика української мови: навч. посібник. К.: Вид.центр «Академія», 2005. С. 296-297.
[31] Коць Т. Явище варіантності в історії літературної мови. Українська мова. 2016. № 2. С. 85.
[32] Коць Т. Явище варіантності в історії літературної мови. Українська мова. 2016. № 2. С.87.

В. Семиряк виокремлює такі причини, що призводять до виникнення варіантних форм:

- співіснування споріднених мовних одниць. На певному синхронному етапі розвитку мови можуть співіснувати споріднені мовні одиниці, які мають спільне значення, але виникли в різні періоди. У певний момент вони функціонують як варіанти, доки один із них не змінює свого значення або повністю не зникає з ужитку.

- вплив діалектів. Літературна мова формується за участю кількох територіальних діалектів, а також завдяки постійному збагаченню української літературної мови елементами народних говорів. Унаслідок цього з'являються умови для поєднання в літературній мові варіантів із тотожним значенням, але різним походженням; такі варіанти можуть закріплюватися нормою й функціонувати паралельно.

- наявність функціональних підстилів. Літературна мова поєднує одиниці різних функціональних підсистем. Велика кількість паралельних варіантів виникає через одночасне побутування слів літературної мови та їхніх розмовних відповідників[33].

І. Шмілик, досліджуючи мову поезій Івана Франка, виокремлює ще такі чинники, які зумовлюють виникнення морфологічних варіантів: неоднакові суспільно-політичні зовнішні умови, у яких відбувалося становлення літературної мови, що зумовило відмінності в регіональних; відсутність єдиної літературної мови та єдиних мовних норм[34].

Слушними є думки тих мовознавців, які не вважають варіантність небажаною або надлишковою. Варіантність – це вияв динамічного розвитку мови, еволюція її системи й норми. Мовознавці вказують на те, що за умов

---

[33] Семиряк В. Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів. Мовознавство. 1971. № 5. С. 21–27.

[34] Шмілик І. Варіантні форми родового відмінка однини іменників у поезії І.Франка. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського*, 2020. С. 20–24.

зникнення всіх коливань у мові, дублетів мова може втратити всі засоби функціонального та стилістичного розрізнення[35].

Варіантність однієї з характерних рис української морфологічної системи, яка сформувалася унаслідок тривалого історичного розвитку.

Досліджуючи варіантність відмінкових форм іменника в діахронії, можемо простежити, як спадкоємні праслов'янські риси так і нові тенденції які вироблені були живою українською мовою. у різні періоди варіантність

У межах нашого дослідження варіантність розглядаємо як існування паралельних моделей відмінювання, різних закінчень іменників, що співіснували в одному хронологічному зрізі та поступово зазнавали переорієнтації унаслідок різних мовних явищ.

Система відмінювання іменників у праслов'янській мові була значно ширшою, ніж у сучасній українській літературній мові. У цей період існували різні типи основ: на *-а, -о, -й, -ĭ* та ін. Усі ці типи основ формували відмінкові парадигми з різними наборами закінчень.

Унаслідок фонетичних процесів, насамперед занепаду редукованих [ъ], [ь], відбулося істотне переосмислення належності іменників до певних типів відмінювання. Система занепала, але в спадок лишила більше типів закінчень, ніж потребує сучасна система відмінювання. Постала проблема використання таких дублетних закінчень[36]. Зміна структури основ спричинила появу паралельних флексій. Проте давні моделі не зникали раптово, а тривалий час співіснували з новими. Так, закінчення *-а* та *-у* для іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини віддавна конкурували. перше закінчення було більш характерне для іменників з абстрактним значенням або осіб, закінчення -у тяжіло до назв неістот або частини абстрактних іменників.

Тексти літературних пам'яток XVIII століття репрезентують непослідовність у вживанні цих закінчень, що засвідчує розмитість норм і

---

[35] Кравченко Є. Граматична варіантність іменників як компонент нормативно-стилістичної системи мови І. Котляревського. *Лінгвістичні студії*. Вип. 27. Донецьк, 2013. С.44.

[36] Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. К.: Темпора, 2012. С.224.

паралельне вживання різних форм іменників. Дослідження показали, що диференціація флексій -а та -у в родовому відмінку однини майже повністю залежить від семантики іменників, як і в сучасній мові[37].

Староукраїнський період становлення української мови став важливим етапом активного формування власне сучасної системи відмінювання. У цей період закріплюються ті граматичні норми, які пізніше визначатимуть специфіку нової української літературної мови. До найхарактерніших рис української мови того часу можемо віднести варіативність закінчень давального відмінка однини іменників чоловічого роду в текстах цього періоду.

У текстах літературних пам'яток цього періоду паралельно співіснують форми *синові, синову, сину*, що відображає конкуренцію давнього слов'янського *-ovi*, редукованого *-и* та нового аналітичного варіанта *-ові*, який згодом стане найбільш нормативним.

Інтенсивний розвиток цієї паралелі відмінкових закінчень є спричинений передусім дією аналогії за зразками іменників м'якої групи, а також прагненням мови до чіткої морфологічної диференціації синтаксичних функцій.

Також важливою особливістю для мови XVIII століття є варіантність форм місцевого відмінка: староукраїнські тексти часто фіксують форми *на полі* / *на полі*. Це відображає конкуренцію давніх флексій на *-ě / -и* із новими утвореннями.

Такі коливання значною мірою визначалися не лише морфологічними чинниками, а й діалектними особливостями.

У період становлення нової української літературної мови (XIX ст.) варіантність не зникає, але набуває іншого характеру: від вільного співіснування форм мова поступово переходить до нормування. У писемній практиці письменників XIX ст. ще можна побачити конкуренцію численних паралельних флексій: *батькові / батьку*, *краю / краєві*, *учителями / учительми*[38].

---

[37] Фунікова Т. В. Становлення флексій родового відмінка однини іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопсису» та «Хроніки» Ф. Софоновича). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. № 994. Вип. 64. Харків, 2012. С. 28.

[38] Пономарів, О. Д. Сучасна українська мова : Лексика. Фонетика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 1992. С. 16.

У XX ст. процеси унормування значною мірою кодифікували історично успадковану варіантність. Частина паралельних форм була ліквідована як архаїчна, але низка варіантів збереглася як рівноправні чи стилістично диференційовані.

Сучасна українська мова продовжує функціонувати з низкою усталених варіантних закінчень, передусім у родовому та давальному відмінках однини іменників чоловічого роду: *вчителю / вчителеві, директору / директорові, акту / акта, мосту / моста*. Важливо наголосити, що сучасна варіантість не є хаотичною: вона закріплена в нормах і регулюється синтаксичними, семантичними і стилістичними чинниками[39].

Діахронічний аналіз показує, що варіантність відмінкових форм іменника в українській мові є результатом тривалої взаємодії кількох системних процесів фонетичних змін (насамперед занепаду редукованих), морфологічних (аналогії вирівнювання парадигму, впливів діалектного середовища, а також тенденції до унормування літературної мови. Багато сучасних паралельних форм мають глибоке історичне коріння, і є залишками давніх слов'янських моделей.

1.2. Основні тенденції розвитку іменникової словозміни в українській мові від XVI до XVIII ст.

Іменник як частина мови формувався поступово впродовж тривалого історичного розвитку, а його наукове осмислення відбувалося на різних етапах становлення мовознавства.

Сам термін «іменник» у 1873 р. запровадив український мовознавець, етнограф Омелян Партицький[40]. До цього часу він мав багато інших назв: сущник, речіник і т.д.

---

[39] Сучасна українська мова: Практикум. Морфологія : навч. посіб. / Л.І. Шевченко, В.В. Швець, В.В. Шинкарук та ін. ; за ред. Л.І. Шевченко. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2008. С. 34.

[40] Див. Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 70.

Але нас цікавить, як описували іменник і його словозміну від середньоукраїнського до пізньосередньоукраїнського періодів (за періодизацією Ю. Шевельова)[41].

Іменникова словозміна української мови XVI–XVIII ст. формувалася в умовах інтенсивних мовних трансформацій, пов'язаних із розмежуванням книжної (церковнослов'янської) та народнорозмовної традицій. Граматики цього періоду — Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича та пізніше О. Павловського — відображають ключові етапи формування національної морфологічної норми та фіксують процеси, які згодом стали визначальними для сучасної української іменникової парадигми.

Друга половина XVI - перша половина XVII ст. - це доба найповнішого розквіту Ренесансу, у який у міжчассі двох уній - Люблінської (1569 р.) і Берестейської (1596.) - вривається Реформація і Контреформація. У мовній площині - це поєднання протилежного, абсолютна строкатість і мовно-суспільна ієрархія. Адже використовують чотири мови: українську, церковнослов'янську, польську, латинську (у другій половині XVII ст. - і грецьку)[42].

Граматики **Л. Зизанія «Грамматіка словенска» (1596 р.) та М. Смотрицького «ГрамматїкиСлавєнскиА правилноє Сvнтаґма» (1619 р.)** є оригінальними спробами зрозуміти й послідовно викласти морфологію *старослов'янської мови,* а також нормалізувати її[43].

У його «Граматиці» іменник має назву «ИмА» і подано два його визначення – коротке: «ИмА єстъ нареченїе вещи» та більш розгорнуте: «ИмА єстъ часть слова склонАєма, яже вещъ знаменоуєть, не дѢлати же что или страдати», в якому значення імені яскраво протиставляється значенню дієслова[44]. Ім'я має чотири роди і шість відмінків: «Именов(ъ)ный, Род(ъ)ный, Дателный,

[41] Шевельов Ю. Вступні заваги. URL : http://litopys.org.ua/shevelov/shev03.htm#zav5 (дата звернення: 10.11.2025)
[42] Фаріон І. Д. Ірина Дмитрівна.Мова - краса і сила : суспіл.-креатив. роль укр. мови в XI - середині XIX ст. Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2010. С. 68.
[43] Німчук, В.В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985. С. 70.
[44] Німчук В.В. "Грамматіка словенска" Л. Зизанія. URL : http://litopys.org.ua/nimchuk/nim11.htm (дата звернення: 10.11.2025)

Творителный, Винителный и Звателный»[45]. Місцевого відмінка вчений ще не виділив, але його закінчення подано разом із давальним.

Для науковців вагоме значення має те, що Зизаній дуже часто поруч із церковнослов'янськими подає в парадигмах й українські форми. Рідні Зизанієві говірки мали (й мають) багато архаїчних елементів в системі флексій іменників, тому при аналізі матеріалу пам'ятки треба це мати на увазі й зіставляти закінчення іменників не тільки з формами сучасної української літературної мови, але й південно-західних діалектів, особливо наддністрянських говірок. Наприклад, флексія **-и** місц. (у Зизанія — дав.) відмінка одн. іменників чол. і середн. р. *(кони, мори, отрочати),* **-(ат)емъ** в ор. одн. середн. р. *(отрочатемъ)* та ін. характерні й для сучасних[46].

А також у праці можна побачити велику кількість відхилень у двоїні, що в живій мові XVI ст. вже не існувала. Давню форму наз. двоїни *руцѣ* Л. Зизаній подає як наз. множини, натомість пропонує вигадану форму наз. — знах. двоїни *рука.* Очевидно, в деяких наведених Л. Зизанієм формах двоїни відбивається вплив форм іменників колишніх **-о-**основ усередині церковнослов'янської мови[47].

Зизаній наводить велику кількість правильних церковнослов'янських закінчень разом із новими, народними елементами, проте без коментарів. Це демонструє тенденцію до поступового включення українських рис у книжну норму.

У своїй граматиці М. Смотрицький виділив уже сім відмінків – місцевий відмінок «Сказатє(л)ный падєжь»[48], що наближає до сучасної мови. Спостерігаємо зменшення кількості відмін – тут п'ять, у Зизанія десять.

Також зауважимо, що вчений відрізняє закінчення давального й орудного відмінків двоїни в більшості парадигм, чого не було ще в старослов'янській мові, а ще помітні паралельні (варіантні) закінчення в деяких

[45] Там само.
[46] Див. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985.С. 76.
[47] Див. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985.С. 78.
[48] Там само.

відмінках. Наприклад: виступає флексія *-ами* поруч із старовинною *-ы* в оруд. відмінку множини іменників чол. та середн. роду на *-о, -ѣ (клеврѣтами, грѣхами, отцами, сн̃ами, жєрцами).* Тільки з цією флексією виступають форми *домами, дрєвами, сєрцами.* Знахідний множини іменників кол. *-jo-основи має на першому місці закінчення *-ы,* а потім *-А (отцы — отцА)* старослов'янського походження. Іменники *другъ, грѣхъ* в род. множини мають нову форму *другωвъ. грѣхωвъ* поруч із старовинною *другъ, грѣхъ.* Слово кол. -u-основи *сн̃ъ* у род. відмінку виступало тільки з новою флексією *-а (сн̃а),* хоч у слові *домъ* зберігається лише старовинна *-у (дому).* Ці ж іменники під впливом живої мови мають нову флексію *-у* поряд із давньою *-ови* в дав. однини *(сыну — сн̃ови),* а іменники кол. *-jo-основи — закінчення *-єви (жєрцу — жєрцєви).* Форми, вирівняні за аналогією, засвідчуються в наз *(сн̃ы —* сн̃овє, жєрци *— жєрцєвє)* та в род. *(сынъ —* сн̃ωвъ, *жрєцъ — жрєцєвъ, домωвъ — дωмъ)* відмінках множини. Привертає увагу наявність паралельних форм із *-ов-/-ы-* у дав., знах. та місц. відмінках іменників *сынъ, жрєцъ (сн̃овымъ, жрєцєвє(м)* та ін.)[49]. Автор відрізняє закінчення дав. *(-ома, -ема)* й оруд. *(-ама)* відмінків двоїни в більшості парадигм, чого не було в старослов'янській мові[50].

Граматика **І. Ужевича «Grammatica sclavonica»** (1643/1645) є одним із найцінніших свідчень реального стану української словозміни XVII ст., незважючи на те, що автор подає у заголовку опис «словенської», тобто церковнослов'янської мови[51]. Автор виділив уже чотири відміни іменників, як у сучасній мові, і подав шість відмінків – не наважився виділити окремо місцевий (а як у латинській виконував функцію аблатива), проте окреслив кличний, як повноправний.

На відміну від Смотрицького, який орієнтувався на слов'янську книжність, Ужевич описує саме розмовно-українську модель, тому його граматика містить чимало форм, близьких до сучасних:

---

[49] Див. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985.С. 108.
[50] Там само. С. 109.
[51] Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985.С. 155.

- давальний : *богови, синови*, поруч із *богу, сыну*;
- місцевий множини: *старостахъ;*
- *знахідний відмінок: лазню;*
- родовий множини: *старостъ \ старостовъ (флексії -ъ і* ***-овъ);***
- орудному однини та множини: *пѣснею, сталею (флексія -ею); старост**ами**, камен**Ами (флексія -ами)**[52]**.**

Його граматика фіксує і морфонологічні явища, характерні для народнорозмовної мови: *вухо – уха*, *око – очи*, *колѣно – колѣна*, *весло – весла*. Ці форми наближаються до сучасної норми і демонструють відхід від церковнослов'янської системи чергувань.

Очевидно, що, спираючись на український матеріал, автор усе ж прагнув укласти узагальнену «словенську» граматику. Про це свідчить і те, що він не врахував низку характерних граматичних ознак української мови — зокрема флексію ***-овы*** в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду, а також у деяких парадигмах опустив кличний відмінок. Водночас у більшості описів граматика досить точно віддзеркалює специфіку живої та літературної мови свого часу[53].

На межі XVII-XIX ст. з'являється **«Грамматика малороссийского наречия» О. Павловського,** де автор уперше системно описує саме українську іменникову парадигму, не орієнтуючись на церковнослов'янський стандарт. Тут фіксуємо вже сім відмінків.

Як П. Плющ зазначає: «У морфології в цілому виділяються ті ж відміни іменників, що існують і зараз, але наводяться іменникові форми відмінні від

[52] Німчук В. В. «Граматыка словенская» І. Ужевича URL: http://litopys.org.ua/nimchuk/nim15.htm (дата звернення : 25.11.2025)

[53] Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. К.: Артек, 2001. С. 101.

російських (відмінкові форми однини чоловічого роду на –ові, -еві, форми жіночого роду з чергуванням г, к, х – з, ц, с...)»[54].

Він фіксує:

- витіснення архаїчного множинного закінчення *–ове*;
- морфонологічні процеси, важливі для сучасної української парадигми (чергування, пересування наголосу): рукà – руцѝ – объ руцѝ; ногà – нозѝ – объ нозѝ; заверýха – заверусі – объ заверусі;
- родовий множини на -ів/-їв: *паны́въ, дурнівъ* — форма, що остаточно закріпилася в українській мові;
- місцевий на -і\-ю : *объ пані, объ дурні \ -ню, объ сонці \ -цю,* що витісняє старослов'янське -Ѣ;
- давальний множини на -ам\-ям: *панáмъ, свиньнямъ*[55]

Він також подає стабілізацію відмінювання за родами, чіткий розподіл типів з основою на твердий/м'який приголосний, що зближує його систему з сучасною.

Граматики Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича та О. Павловського репрезентують різні етапи становлення української відмінкової системи: від домінування слов'янської книжної традиції — до формування національної літературної норми. Загальна динаміка словозміни свідчить про поступове вирівнювання парадигм, закріплення українських флексій та зростання ролі фонетичних і морфонологічних чинників у розвитку іменникової морфології.

Мовна ситуація в Україні вже у XVIII столітті була досить непростою. Приєднання Правобережної України до Росії загальмувало самобутній розвиток української мови. Як зазначає М. Возняк, Московська держава, яка прагне підпорядкувати собі офіційну літературу, насамперед веде жорстоку боротьбу

[54] Плющ П. П. Історія української літературної мови. К.: Вища школа, 1971. С.280.
[55] Ал. Павловській. ГРАММАТИКА МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ. URL : http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm#rech (дата звернення 27.11.2025)

саме з національними проявами культури.[56] Наприкінці XVII – початку XVIII століття посилюється вплив російської мови на українську мову. Тексти творів повинні були звірятися з російськими, щоб не було жодних відмінностей і виявів рідної мови.[57]

Історик О. Субтельний про цей період писав так: «XVIII століття було парадоксальною добою в історії української культури. Воно стало свідком дивовижного розквіту українського мистецтва, літератури, проте майже одночасно з цим створювалися умови, за яких українська культура позбавлялася своїх самобутніх рис і змушена була адаптовуватися до російських імперських взірців»[58].

Попри складну ситуацію, зумовлену суспільно-політичними обставинами, зазначене століття також є добою, коли в писемній мові відбувалися процеси, які привели до формування нової літературної норми, яка базувалася на живій народній основі. Як наголошує В.Передрієнко, це був період переходу «від літературно-писемного білінгвізму до національного періоду і періоду формування нації до єдиної національної літературної мови»[59].

Процес входження народної мови в літературну був складним і тривалим, і тягнувся від XVI через XVII і XVIII століття. Дослідники зазначають, що «народнорозмовний варіант староукраїнської мови становить сплав різноманітних структурних елементів, у ньому виступають фонетичні, граматичні і лексичні явища, що потім стали нормою нової української літературної мови»[60].

У другій половині XVIII ст. у живій народній мові відбувалися також суттєві зміни. Вона не лише розвивала й удосконалювала свою внутрішню будову – передусім лексику та граматику, – а й поступово зміцнювала власний соціальний статус. Дослідники наголошують, «що в живому мовленні, зафіксованому в

---

[56] Возняк М. Історія української літератури. Львів, 1992. Т. 2. Ч. 1. С.3-19.
[57] Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови). К.: К.І.С., 2004. С.144.
[58] Субтельний О. Україна: історія. К.: Либідь, 1992. 512 с.
[59] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наукова думка, 1979. С. 3.
[60] Матвіяс І. Питання співвідносності між граматичним родом і типами відмінювання іменників в українській мові. *Дослідження з української та російської мов*. К. : Наукова думка, 1964. С. 23.

пам’ятках різних стилів і жанрів кінця XVI–XVIII ст., можна спостерегти і виразні сліди впливу писемності, книги, культури»[61].

Ґрунтовне вивчення проблеми переходу на мовно-народну основу започаткував П. Житецький.[62] Образно описуючи цей складний процес, він вважав, що в кінці XVII століття в українських пам'ятках було збережено лише видимість церковнослов'янської мови, що вважалась пишним одягом думки, завжди зверненої до матерій більш-менш поважних. Це був ветхий одяг старого батька на молодому організмі юнака-сина».[63]

У цьому контексті вивчення граматичного складу тогочасної української мови, зокрема закономірностей формування іменникової словозміни, дозволить встановити та простежити внесок старої літературно-писемної мови XVIII століття у літературну мову нашого часу.

У досліджуваний період зміни в іменниковій системі відмінювання відбувалися в напрямку взаємопритягання та взаємовпливу флексій родових закінчень, внаслідок чого почав вироблятися інший тип відмінювання іменників не за старими основами, а за родами.[64]

Найпоширенішими пам'ятками XVIII століття були довідники науково-практичного спрямування: травники лікарські, господарські порадники. Це були рукописи медичного характеру за змістом, які становили порадники з ботаніки, медицини, анатомії; господарські порадники містили відомості про ведення господарства, про землеробство, тваринництво, бджільництво, кулінарію тощо[65].

Зазначені пам’ятки містять велику кількість назв рослин, предметів побуту, явищ природи, знарядь праці тощо, які переважно передавалися іменниками. Ці іменники активно відмінюються в різних контекстах, що створює багатий матеріал для аналізу тогочасних іменникових форм. У практичних текстах часто

---

[61] Передрієнко В. Взаємодія книжного і народного мовлення у староукраїнському діловому стилі другої половини XVII–XVIII ст. *Магістеріум. Вип. 43. Мовознавчі студії* . 2011. С. 64-69. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15976 (дата звернення: 08.10.2025).

[62] Передрієнко В. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наукова думка, 1979. С.10.

[63] Там само. С.3.

[64] Литвиненко О. Паралельні граматичні форми давального й місцевого відмінків, а також форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду (за пам’ятками 18 ст.). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. №4. Том 1, 2019. С. 27-30.

[65] Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. К.: АртЕк, 2001. С.149.

трапляються конкурентні форми: старі та нові відмінкові закінчення, коливання в роді, числі, формах родового чи давального відмінка. Це дозволяє простежити, як змінювалася морфологічна система іменника у XVIII столітті.

РОЗДІЛ ІІ. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

2.1. Стильове розгалуження в українській літературній мові: високий, середній та низький функціональний стилі

Мова функціонує у різних сферах суспільного життя, набуваючи типових стильових ознак. Стильова диференціація є одним із важливих механізмів функціонування української літературної мови, оскільки вона дає змогу ефективно обслуговувати різноманітні сфери суспільного життя, регулювати характер мовлення, формувати відповідний рівень урочистості чи невимушеності.

Формування високого, середнього та низького стилів в українській мові має тривалий історичний шлях. Перед тим, як перейти до характеристики кожного з цих стилів, з’ясуємо зміст поняття «стиль», «функціональний стиль».

В Енциклопедії української мови знаходимо таке визначення: «Стиль (франц. style, від лат. stilus, stylus – спочатку загострена паличка для письма, згодом – манера письма) – різновид, видозміна літературної мови; манера мовного вираження у різних сферах, умовах, формах (усній і писемній) спілкування; мистецтво слова[66].

Віддавна слово «стиль» вживалося як манера письма, манера спілкування, стиль мовлення. У художній літературі – це індивідуальна манера письменника, ідейно-художній, естетичний напрямок певної доби, характерні риси окремого твору (стиль певного письменника, стиль романтизму, стиль байки тощо). У практичній стилістиці – особливості мовлення з погляду відповідності його нормам літературної мови (стиль гарний, поганий, простий, штучний).

---

[66] Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm (дата звернення: 12.11.2025).

У процесі розвитку науки від античної риторики до сучасної лінгвістики та стилістики поняття «стиль», а з ним і значення слова, значно змінилося, розширилося.

Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько підкреслюють, що в науковій літературі немає єдиного усталеного, загальноприйнятого визначення мовного стилю, що передусім зумовлено тим, що поняття стилю багатопланове і визначається лінгвістами за кількома критеріями[67].

Автори «Енциклопедії української мови» зазначають, що систему функціональних (або структурно-функціональних) стилів становлять колективно усвідомлені різновиди мови, що об'єднують мовні одиниці за їх функціональним призначенням у певні структури[68]. Кількість і структуру цих стилів визначає роль і місце мови в державному, політичному, науковому, культурному житті нації.

У наукових студіях немає однозначного визначення поняття функціональний стиль.

Під поняттям «функціональний (мовний) стиль» розуміється сукупність прийомів відбору та сполучень мовних засобів, функціонально зумовлених змістом, метою та обставинами спілкування. Це означає, що для передачі певної інформації, висловлення думки добираються відповідні лексичні засоби, використовуються потрібні для цього висловлювання граматичні форми, за встановленими правилами будуються речення[69].

На думку А.Коваль, функціональний стиль – це сукупність мовних засобів з однорідним функціонально-стилістичним забарвленням, з одного боку, і певних функціональних норм мовлення, які стосуються добору і вживання мовних засобів, закріплених за певною соціальною сферою спілкування, з другого боку[70]

---

[67] Мацько Л. І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.; за ред. Л. І. Мацько. К.: Вища шк., 2003. С.140.
[68] Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm (дата звернення 13.11.2025).
[69] Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, О. М. Єрахторіна, О.А. Лисенко та ін. Харків : Право, 2020. С.25.
[70] Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. К., 1970. С. 9.

Сукупністю мовних засобів, зумовлених змістом, функцією і цілеспрямованістю висловлювання, визначає функціональний стиль М. Жовтобрюх[71].

У межах нашого дослідження розглядатимемо функціональний (мовний) стиль як усвідомлену суспільством підсистему в системі мови, закріплену за тими чи іншими ситуаціями спілкування, яка історично склалася й характеризується набором засобів вираження і певним принципом їх відбору.

Науковці по-різному здійснюють поділ функціональних стилів, беручи за основу класифікації різні принципи групування. У зв'язку з цим часто в наукових розвідках не збігається використана для позначення одного і того самого поняття термінологія, не збігається кількість функціональних стилів.

В основі функціональної стильової диференціації мови лежать як позамовні, так і власне мовні структурні ознаки. Функціональні стилі розрізняються кількісними показниками вживаних мовно-структурних одиниць, а також функціями, які вони виконують у конкретних текстах[72].

Українська мова XVII-XVIII століття перебувала на етапі активної трансформації, що зумовлювалося суспільними, культурними та політичними змінами. У цей час в ній теоретично розроблялися і практично функціонували три традиційні стилі, або «слоги»: високий, середній і низький. Високий був класичним церковнослов'янським, середній – церковнослов'янським з багатьма місцевими вкрапленнями, «низький» – русько-українським з церковнослов'янськими вкрапленнями. Проте непрохідної межі між цими стилями не було: так, окремі уривки з агіографічної літератури (високий стиль) майже повністю збігаються з відповідними уривками з Іпатіївського літопису (середній стиль)[73].

У староукраїнській писемній традиції високий, середній і низький стилі репрезентували фактично різні мови (слов'яно-українська, книжна українська і

---

[71]. Русанівський В.М. Історія української літературної мови: підручник. Київ: АртЕк, 2001. URL : http://litopys.org.ua/rusaniv/ru.htm (дата звернення 13.11.2025).
[72] Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm (дата звернення 13.11.2025).
[73] Там само.

«проста») залежно від того, чи перекладалася церковна канонічна література, чи створювалися тексти повчального змісту, ділові або художні твори.

Високий стиль передбачав емоційний, урочистий, пишномовний виклад. Твори, написані цим стилем, зображували важливі події, визначних осіб, діяння святих, перемоги у битвах, героїчні вчинки осіб тощо.

Для високого стилю характерним було використання таких прикрашувальних мовних засобів:

- словесні (метафори, синекдохи, метонімії, повтори, подвоєння, приєднання та ін.);

- змістові (алегорії, перефрази, гіперболи, апострофи, персоніфікації, парентези, епіфонеми та ін.);

Високий стиль в українській мові сформувався під сильним впливом старослов'янської мови, античної риторики і барокової естетики. Він «обслуговував» тексти високих жанрів: героїчної поезії, епічних творів, ораторських промов, драм, богословських трактатів і конклюр.

Цей стиль спирався на багатий пласт старослов'янської книжної лексики, тексти цього стилю перенасичені старослов’янізмами, архаїзмами, формами слів, які в повсякденній мові вже не вживали. Як зазначає М. Жовтобрюх, «старослов'янська лексика в книжній традиції XVII-XVIII століття виконувала функцію піднесеності, урочистості, дистанції між автором і слухачем»[74].

Високий стиль активно послуговувався не тільки старослов'янською лексикою, але й фонетичними і морфологічними формами старослов'янської мови.

До фонетичних рис старослов’янського походження належали такі:

- збереження «ятя» (ѣ). Хоч у живій мові (ѣ) вже давно вийшов з ужитку, у високому стилі його консервативно відтворювали як маркер книжності, стилізуючи такі тексти під «високу», сакральну мову богословських текстів.

- використання літер ъ (твердий знак) та ь (м’який знак) у кінці слів: *праведнъ, любовь, благодать*;

---

[74] Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984.С. 67.

- повноголосся старослов'янського типу, тобто характерне для церковнослов'янської мови поєднання *оро / оло / ере* часто вживалося замість українських форм з *ро / ло*: *золото*, *городъ*, *ворота*, *молоко*, *берегъ*.

- збереження фрикативного г**.** Хоч українська мова мала інший розвиток, у книжних текстах високого стилю широко вживалася фонетична норма, успадкована від церковнослов'янської мови: *господь, благодать, гораздъ.*

У відмінюванні іменників у книжному стилі часто зберігався характерний церковнослов'янський вокалізм: *созерцаніе, благолепіе, боголюбіе.*

Подвійні приголосні та специфічні сполуки, зокрема подвоєння приголосних у словах грецького походження: *ассиріанинъ, аллиллуіа.*

До морфологічних старослов'янських форм високого стилю належали такі:

- форма двоїни в іменниках: *руцѣ*, *очи*, *ушѣ*. Старослов'янська двоїна, давно відсутня в живій мові, у високому стилі зберігалася як риторичний і стилістичний засіб.

- дієслівні форми: *идѣва, несета* створювали ефект архаїзації, урочистості, стилістичного піднесення.

З метою інтелектуалізації синтаксису у високому стилі активно вживалися морфологічні форми, які не були характерними для тогочасної народної мови. Це, зокрема, форми іменників у Р.в. однини на *-а /-у*: *сына, мужа, граду, народу;* у Д.в. однини: *отцу, брату, человеку, Богу;* форми множини на -ове/-еве *(учителеве, царове, мужове);* застарілі прикметникові форми на *-ый, -ій, -ъіи, -ыя: праведный, святыя, великаго.*

У високому стилі зберігалися архаїчні часи й дієвідміни: *рече, бысть, изыде, возопи, воздвиже, творяше, ходяше, сотворилъ есмь, возлюбилъ есмь;* архаїчні дієприслівникові форми минулого часу: *сотворивъ, сказавъ, принесшій*; активні дієприкметники на *-ай /-яй*: *даряй, мовяй, творяй;* дієприкметники на -мъ /-омъ: *възвеличаемъ, писахомъ*.

Усі ці архаїчні морфологічні форми додавали виразної риторичності текстам.

Структурували риторичний темп і нагадували церковну лекцію типові церковнослов'янські прислівники: *въистинну, вскорѣ, убо, убо ж, убо бо, се бо*.

Високий стиль зберігав архаїчні форми деяких займенників : *онъ, оуво, сей, онаго, тѣхъ, нею, имже, егоже*, які створювали «високу», віддалену від розмовної, структуру мовлення.

М. Грушевський наголошував, що «церковно-слов'янська мова... була мовою книжною, традиційною, дуже віддаленою від живої народної мови українсько-руської»[75].

Характерною рисою високого стилю була барокова синтаксична надмірність: інверсії, риторичні фігури, емоційні вигуки, багатоступінчасті порівняння, довгі періоди.

Високим стилем написані твори на античну та біблійну тематику. Письменники, які зверталися до біблійних сюжетів, широко використовували біблійні алегорії, біблійну емблематику. Типовим для естетики бароко є наявність у таких творах символічних мисленнєвих конструкцій, а також контрастів: світ / тьма, життя / смерть душа / тіло.

Як зазначав Юрій Шевельов, барокова українська література з'єднала слов'янську біблійність та античну міфологічну традицію, створивши унікальний синкретичний пласт образів»[76]. Значущості насамперед набули так звані «малі» жанри – епіграма, гербовий вірш, панегірик. Наочним утіленням барокового синтезу мистецтв стала емблематична поезія [77].

До текстів, написаних у високому стилі, належить епічні та героїчні поеми трагедії і драми «Владимир» Феофана Прокоповича, «Воскресеніе мертвыхъ» Георгія Кониського, ораторські промови та конклюзії (програми шкільних наук, диспутів) Києво-Могилянської академії, казання та проповіді Йоаникія Галятовського, Антонія Радивиловського, Данила Туптала (Дмитрія

[75] М.Грушевський. Історія української літератури. Т. 5, кн. 1. Київ: Наукова думка, 1993. С. 30.
[76] Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002.С.143.
[77] Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. В. Анучиної, В. М. Пивоварова, О. В. Уманець. Вид. 2-ге, випр. та допов. Харків : Право, 2022. С.160.

Ростовського), Стефана Яворського, твори Семена Климовського, Стефана Яворського, твори Григорія Сковороди.

Таким чином, високий стиль був кодифікованою системою риторичних, лексичних і синтаксичних засобів, які слугували створенню високих жанрів і підтримували ієрархічну структуру барокової культури. Старослов'янська лексика, складний синтаксис, риторичність та міфологічна образність формувала естетичний канон, який значно вплинув на подальший розвиток української мови.

Властивості середнього стилю розкривалися у зіставленні з високим стилем і низьким стилем, отже, у трихотомічній класифікації він був ніби своєрідною проміжною ланкою. Середній стиль передбачав емоційно спокійний, помірно прикрашувальний виклад, присвячений менш важливим предметам і темам, ніж у високому стилі. Слова і стилістичні фігури в ньому більш-менш прямо співвідносилися з реаліями і поняттями середнього рівня. З високого стилю запозичувалися прикрашувальні мовні засоби, з низького — прості, звичайні. Перевага надавалася частковим метафорам, не надто вишуканим судженням тощо.

Середній стиль спирався на живу народну українську мову, особливо її лексику й фразеологію, менше – на її фонетичні і граматичні форми, оскільки останні регламентувалися працею «Граматика слов’янська» Мелетія Смотрицького. Проте книжно-традиційні раритети (форми аориста й імперфекта, давальний самостійний, речення з одним запереченням та ін.) у ньому фіксуються рідко[78].

За своїми структурно-типологічними рисами до середнього стилю наближалася й мова більшості українських ділових документів XVII–XVIII ст. Наприкінці XVIII ст. цей стиль частково занепадає, а частково стає основою для формування нових структурно-функціональних стилів і жанрів української літературної мови.

[78] Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm (дата звернення 13.11.2025).

С. Єфремов, характеризуючи український літературний процес цього періоду, зазначав: «Вплив народньої поезії на віршу видко з першого погляду; з другого боку, часто й сами твори окремих авторів увіходили в сферу народньої творчости, обтирались там, розгублювали разом з найменням автора свої індивідуальні риси й набували тієї типової форми, яка так характеризує колективну творчість. Цей процес обтирання й ународовлення, коли можна так сказати, вірші ми можемо навіть фактично спостерегати, рівняючи перші, з духом ще окремих творців, тексти відомих тепер пісень до тієї редакції, всякій вони записані були вже з уст народу. Вірша, таким чином, була в вигідніших умовах, нїж драма; тут уже всякий, хто не втратив зв'язків з життям і мав не приголомшені схоластикою хист, розум і почуття, міг бути творцем відповідно до сили і снаги своєї»[79].

У стилістичній системі XVIII ст. середній стиль посідав проміжне місце між високим (книжним, церковнослов'янським) і низьким (народно-розмовним). Він виник як результат змішування книжних елементів зі зрозумілішою побутовою мовою, що дозволяло авторам створювати тексти освітнього, морально-повчального та літературного характеру для ширшої аудиторії.

Юрій Шевельов наголошував, що «перехід від книжної до народної мови в українській традиції XVIII ст. не був одноразовим актом, а складався з низки проміжних етапів, серед яких важливу роль відігравав змішаний, умовно "середній" стиль»[80]

Саме в цьому стилі відбувалося поступове наближення літературної мови до живої народної стихії – без різкого розриву з книжністю.

На лексичному рівні для середнього стилю характерними є поєднання книжних *(вельми, чинити, міркування)* і народних *(користь, хата, нужда)* слів, відсутність надмірної архаїки; відбірна, але не урочиста лексика. У середньому стилі помітна тенденція до часткового вилучення церковнослов'янської архаїки при збереженні книжного унормування та стилістичної стриманості»[81]

---

[79] Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. С.232.
[80] Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. С.151.
[81] Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984. с. 78.

Морфологічний рівень характеризувався вживанням форм, близьких до народної норми (*буду писати, має, можна*), але з окремими книжними залишками (*аще, возмогу, многі* – хоч і рідкісні).

В. Німчук підкреслює: «Синтаксична організація текстів середнього стилю вказує на прагнення авторів виробити зрозумілий, але книжно впорядкований різновид мови»[82]. переважно поширені прості та складні речення, уникнення надмірної урочистої періодизації, властивої високому стилю, водночас – більша нормованість порівняно з розмовним низьким стилем.

Середній стиль найкраще простежується у творах, що займають проміжне місце між урочистою книжністю й народною мовою:

- повчальні оповідання;
- освітня література;
- мандрівні твори;
- деякі інтермедії;
- ранні просвітницькі тексти.

Середнім стилем були написані численні поетичні твори XVII–XVIII ст. – елегії, еклоги, оди, епіграми, дифірамби Мелетія Смотрицького, Софронія Почаського, Івана Величковського та інших авторів; ораторська проза, зокрема казання Варлаама Ясинського; повісті й легенди, що містилися в рукописних збірках Пилипа Феодоровича, Стефана Теслевцьового, Іллі Яремецького-Білахевича.

Прикладом поєднанням книжно-церковної традиції з елементами живої народнорозмовної стихії є українська шкільна драма XVII–XVIII ст., створена в середовищі Києво-Могилянської академії та пов’язаних із нею колегіумів. Саме ця взаємодія й зумовлює її належність до середнього стилю. Мовна організація шкільних драм доби бароко, що тяжіє до урівноваження ораторсько-книжних та народнорозмовних компонентів, дозволяє віднести цей жанр до середнього

[82] Німчук В. Проблеми української історичної граматики, 1994. С. 188.

стилю, характерного для української літературної практики кінця XVII — початку XVIII ст.[83]

До прози середнього стилю давня традиція зараховувала також історичні, мемуарні, філософські й наукові твори: хронографи, літописи Самовидця та Самійла Величка, подорожні записи Івана Вишенського, діаріуші Якова Марковича й Миколи Ханенка, діалоги та слова Феофана Прокоповича, «Граматику музикальну» Миколи Дилецького та інші.

Середній стиль у XVIII ст., виконуючи посередницьку роль між високою книжною мовою й живою народною стихією, по суті став платформою для вироблення нової української літературної мови – менш залежної від церковнослов'янської традиції.

Він забезпечував зрозумілість текстів для ширших верств суспільства – студентства, духовенства, міського населення, упорядкував мовні норми, сприяючи поступовому формуванню єдиної літературної норми у XIX ст. Поєднавши книжну культуру з народним світоглядом, цей стиль підготував ґрунт для появи нової художньої літератури.

Як зазначає М. Жовтобрюх: «Саме в середньому стилі XVIII ст. бачимо витворення компромісного різновиду мови, який і став основою пізнішого літературного стандарту»[84].

Історично середній стиль мав відіграти ключову роль у спадкоємності старої та нової української літературної мови, однак реалізував її лише частково, оскільки розвиток національної літературної мови відбувався в умовах тяжкого національного, соціально-економічного, політичного й культурного утиску[85].

Юрій Шевельов, характеризуючи мовну ситуацію в Україні у XVIII ст., наголошує: «Розмовно-побутовий пласт продовжує відігравати роль головного джерела живої мови, відмежовуючись від книжної традиції та засвоюючи нові

---

[83] Жовтобрюх М. А. Нариси з історії української літературної мови XVII–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1964. С. 102.
[84] Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984. С.81.
[85] Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm (дата звернення 13.11.2025).

соціально забарвлені елементи»[86] . Саме цей розмовний пласт і становить основу низького стилю.

У класичній риторичній традиції низький стиль асоціюється з простотою, природністю, відсутністю складних синтаксичних конструкцій та використанням лексики, пов'язаної з повсякденним життям. Варто наголосити, що в умовах української мови XVIII ст. низький стиль не був лише літературною категорією – він був живим мовним середовищем, на якому ґрунтувалися твори сатиричного, гумористичного, повчально-побутового характеру. Низький стиль, який відображає живе народне мовлення, побутову лексику, емоційно-експресивні звороти та фольклорні елементи, формувався і розвивався на основі розмовно-побутової мови.

На думку М. Жовтобрюха, «саме розмовно-побутова лексика забезпечила формування низового стилістичного регістру, що став важливою основою нового українського літературного мовлення»[87]. Він підкреслює, що низький стиль був не «нижчим» у негативному сенсі, а «народним», маркованим побутовістю та стихійністю.

Низький стиль має такі лексичні та фразеологічні особливості: широке вживання побутової лексики, у тому числі назви предметів домашнього вжитку, їжі, одягу, господарських реалій: *кладня*, *припічок*, *барило*, *борщ*, *книш*, *латати*, *чумак*, *віз*. М. Жовтобрюх зазначає: «Лексика низового стилю найповніше репрезентує реальний світ українця XVIII ст., зберігаючи етнокультурні риси, які не потрапляли до високого книжного вжитку» [88].

Для низького стилю характерні емоційно-експресивні елементи, зокрема зменшено-пестливі форми (*батечку*, *діточки*, *хатинка*), емоційні вигуки (*ей-же-бо*, *ой леле*), а також лайливі або просторічні форми. Дослідники відзначають, що «емоційність низового мовлення відображає як фольклорну традицію, так і

[86] Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002.С.143.
[87] Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984. С.57.
[88] Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984.. С.61.

індивідуальні мовні особливості, що пізніше стали основою української художньої мови»[89].

Низький стиль активно використовував усталені вислови: *як у воду дивився*, *ніс догори*, *не бачити й смаленого вовка*. Ці конструкції фіксуються в численних рукописних збірниках XVIII ст.

У синтаксисі низького стилю простежується перевага простих речень, активне використання діалогічних форм, риторичні питання, синтаксичні повтори, вставні вигуки та слова. У цьому контексті Юрій Шевельов зауважував, що простота конструкцій була не ознакою примітивності, а стилістичним вибором, пов'язаним з усним походженням текстів[90].

Попри відсутність повноцінної кодифікованої літературної мови, низький стиль широко представлений у текстах різних жанрів. Найвиразнішим жанром низького стилю є інтермедії. Вони будувалися на живому народному мовленні, містили гумор, побутові сцени та соціальну сатиру.

Цей стиль широко представлений у текстах сатиричних творів («Пройтись по старості», анонімних сатирах XVIII ст.), приватному листуванні, щоденникових записах, полемічних та побутових документах.

Низький стиль відіграв важливу роль у становленні нової української літературної мови. По-перше, він зберіг живу народну мову, яка протистояла книжно-церковній традиції; по-друге, цей стиль став основою художнього мовлення XIX століття. Також цей різновид української мови формував стилістичну гнучкість української мови, дозволяв передавати емоції, побут, комізм, відображав етнокультурний світогляд українців, зафіксувавши лексичні та синтаксичні моделі, які стали частиною літературної норми.

Як слушно зауважував М. Жовтобрюх, «народнорозмовна стихія, яка формувала низовий стиль XVIII ст., була фундаментом нової літературної мови»[91].

---

[89] Німчук В. В. Проблеми української історичної граматики. Київ: Наукова думка, 1994. С.203.
[90] Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. С.148.
[91] Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984. С.70.

На основі «низького» стилю розвивалася староукраїнська літературна мова. Церковнослов'янізми поступово замінювалися руськими словами, але активно запозичувалася й іншослов'янська лексика, зокрема чеська й польська. Через польську мову входили в староукраїнську й слова з інших мов, зокрема з німецької. Староукраїнська літературна мова досягає розквіту в XVII ст. – на початку XVIII ст., але згодом поступово замінюється слов'яноруською, у якій переважали церковнослов'янські елементи, і зрештою занепадає, здаючи свої позиції російській мові[92].

Як зазначав В.Русанівський, «поширюючи свою експансію на український і білоруський народи, російська літературна мова поступово витісняє місцеві літературні мови, заступаючи їх місце у всіх сферах духовного життя»[93]. З кінця XVIII ст. зароджується нова українська літературна мова на народній основі з окремими елементами давньої. Але її функціональні можливості були обмежені – вона вживалася тільки в белетристиці і частково в листуванні[94].

У другій половині XVIII століття високий, середній та низький стилі виходять з ужитку.

Таким чином, поділ на високий, середній і низький стилі сформувався історично. Основу високого стилю створила церковнослов'янська мова. Низький стиль був представлений народнорозмовною мовою та усною традицією, а середній стиль формувався як проміжна сфера між книжністю та побутовим мовленням. Останній дав поштовх для формування наукового стилю сучасної української мови.

2.2. Риси наукового стилю і жанри

Одним із найскладніших і найструктурованіших функціональних стилів, призначених для точного, логічного та об'єктивного відображення результатів пізнавальної діяльності є науковий стиль мови. Це система мовних і структурних

---

[92] Там само.
[93] Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. К.: АртЕк, 2001. URL : http://litopys.org.ua/rusaniv/ru.htm (дата звернення 13.11.2025).
[94] Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm (дата звернення 13.11.2025).

засобів, розрахована на формулювання результатів досліджень та їх раціональне пояснення. Він ґрунтується на логічності викладу, концептуальній чіткості та доказовості тверджень. Його застосування охоплює широкий спектр сфер: від академічних досліджень до технічної документації, від освітніх матеріалів до аналітичних оглядів.

Призначення наукового стилю – забезпечити ефективну комунікацію між науковцями, спеціалістами та інституціями, а також сприяти передачі знань між поколіннями. На функції передачі інформації наголошує О. Пономарів, зазначаючи, що за допомогою наукового стилю реалізується мовна функція повідомлення. Твори, виконані в цьому стилі, містять наукову інформацію, яку треба довести до різних верств суспільства[95].

Місія та головна функція стилю – бути інструментом опису й пояснення складних інтелектуальних явищ, не допускаючи двозначностей чи суб'єктивних тлумачень. В Енциклопедії сучасної України зазначено, що цей функціональний різновид літературної мови забезпечує пізнавально-інформативні потреби суспільства у сфері науки, освіти і виробництва. Науковим стилем послуговуються в різних галузях науки, техніки, технологій та освітньої діяльності[96].

А. Коваль, визначаючи мету вважає, що основним комунікативним фактором наукового стилю є інформативність[97]

Науковий стиль характеризується комплексом взаємопов'язаних мовних, логічних і структурних рис. Як зазначає О. Шумейко, аналізуючи сучасний стан і характерні ознаки стилю: «Науковий стиль функціонує як універсальна система мовних засобів, покликана забезпечити точність, логічність, об'єктивність і доказовість викладу знань, що ґрунтуються на результатах дослідження. Строга структура, стандартизовані форми подання матеріалу, термінологічність та

[95] Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. К. : Либідь, 1992. С.9-11.
[96] Науковий стиль. Енциклопедія Сучасної України ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-70651 (дата зверненн 13.11.2025).
[97] Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. К., 1970. С.16.

узагальненість мовлення роблять цей стиль максимально придатним для передачі складних інтелектуальних смислів»[98] .

До інших рис наукового стилю науковці відносять інформативність, поняттєвість, предметність, об'єктивність, логічна послідовність викладу, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, упорядкована система зв'язків між частинами висловлювання, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки, а також насиченість наукової мови термінами, що є виразним показником його наукової спрямованості[99].

П. Селігей класифікує науковий стиль через призму *автор / зміст / засіб / сприймач* і тому виділяє такі його риси:

- головні: логічність, стислість, ясність;

- потрібні: об'єктивність, достатність (змістовність, послідовність, пропорційність, структурованість, цілеспрямованість), доречність (правильність, чистота), виразність (дієвість, дохідливість).

- допустимі: експресивність, багатство, естетичність, образність, ритмічність, різноманітність[100].

До того ж головною рисою наукового стилю автор визначає ясність: наукова комунікація є цариною найбільш осмисленого і прозорого вживання мови, ясність для неї є визначальною рисою[101].

Автори статті про науковий стиль енциклопедії наголошують, що для наукової мови характерні абстрактність, узагальненість, логічність, предметність, однозначність і точність, ясність і об’єктивність викладу, насиченість інформації та її стислий виклад, доказовість…»[102]

---

[98] Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, О. М. Єрахторіна, О.А. Лисенко та ін. Харків : Право, 2020. С. 27

[99] Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля, 2008. С. 56

[100] Селігей П. Світло і тіні наукового стилю / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О, Потебні. Київ, 2016. С. 82.

[101] Там само. С. 82.

[102] Науковий стиль. Енциклопедія Сучасної України ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-70651 (дата звернення 14.11.2025)

Також для наукового стилі характерними є точність і однозначність: наукові тексти повинні уникати двозначних формулювань, незрозумілої або метафоричної лексики, перевага надається термінологічній лексиці. На граничній точності наукового стилю наголошує О. Пономарів: «Науковий стиль зобов'язує автора до граничної точності висловлювання, адже поняття науки мають бути виражені мовою, що не допускає неоднозначності інтерпретації. Тому перевага надається нейтральним, стандартизованим конструкціям, які точно окреслюють зміст і не несуть зайвого емоційного навантаження»[103].

Важливою рисою наукового стилю є логічність і структурна впорядкованість. Науковий стиль будується за принципом структурної впорядкованості та раціональності, де кожне твердження спирається на попереднє й логічно випливає з нього. Власне науковий текст має ієрархічну композицію і підпорядковується вимозі доказовості[104].

Ще одна риса - об'єктивність. Науковий стиль уникає емоційних оцінок та суб'єктивних конструкцій. На синтаксичному рівні в текстах наукового стилю перевага надається пасивним конструкціям, безособовим формам, інфінітивним зворотам.

Характерною рисою наукового стилю є узагальнення і абстрактність: автор описує явища не з позицій індивідуального досвіду, а на основі закономірностей. Як наголошує Л. Мацько, науковий стиль, базований на суворій логічній організації тексту, характеризується термінологічністю, об'єктивністю та узагальненістю, що забезпечує його придатність для опису складних явищ дійсності. Важливою рисою є також прагнення до максимально чіткого викладу думки[105].

Жанри наукового стилю відображають різні способи передачі наукової інформації — від детальних академічних праць до стиснених тез і рефератів.

Узагальнюючи погляди науковців, можна сказати, що науковий стиль формує унікальне комунікативне середовище, у якому домінують:

---

[103] Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради. К.: Либідь, 2001, С. 187.
[104] Основи академічного письма. Навчальний посібник / За ред. Г. Онкович.К.: Вид. Університету, 2017 с. 52
[105] Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Стилістика української мови. К.: Вища школа, 2003. С. 305.

- логічні зв’язки;
- доказовість тверджень;
- структурна виваженість;
- семантична точність;
- стандартизовані мовні конструкції.

Науковий стиль відіграє ключову роль у збереженні цілісності наукової інформації та унеможливлює її викривлення. Систематичність і термінологічна точність – головні чинники, що роблять цей стиль універсальним інструментом наукової комунікації.

Дослідники, визнаючи різноманіття форм реалізації наукового стилю, по-різному підходять до визначення його підстилів. Так, О. Пономарів поділяє тексти на суто наукові (орієнтовані на науковців, що працюють у певній галузі знання, представлений такими жанрами як монографія, дисертація, наукова стаття, автореферат, рецензія, наукова доповідь та ін.), науково-публіцистичні (книга, нарис, журнальна стаття, повідомлення наукового змісту в ЗМІ, що є способом представлення наукових досліджень широкому загалу, які не є фахівцями конкретної галузі знання), науково-популярні , науково-навчальні (підручники, посібники та інша література, призначена для навчальних закладів усіх типів) та виробничо-технічні (література, що обслуговує різні сфери господарства)[106].

А. Коваль виокремлює власне науковий (зокрема науково-технічний), науково-діловий, науково-популярний, науково-навчальний та науково-публіцистичний різновиди, С. Єрмоленко – власне наукові тексти, мову навчально-методичної та науково-популярної літератури, а також підкреслює різницю між науково-технічними й науково-гуманітарними матеріалами[107]. Л. Мацько пропонує класифікацію, що містить власне науковий підстиль (монографії, наукові статті, доповіді, повідомлення, тези), науково-популярний (виклад наукових відомостей для нефахівців у книгах, журнальних статтях,

[106] Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. К. : Либідь, 1992. С.9-11.
[107] Науковий стиль. Енциклопедія Сучасної України ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-70651 (дата звернення 14.11.2025).

лекціях тощо) та науково-навчальний (підручники, навчальні посібники, лекції, словники та ін.)[108].

Спільним для всіх цих класифікацій є те, що кожен із підстилів має свої особливості лексики й структури тексту, проте ця різниця між ними несуттєва.

Отже, науковий стиль – це не лише сукупність мовних засобів, а повноцінна логіко-комунікативна система, спрямована на точне осмислення та передання знань. Він поєднує об'єктивність, структурованість, раціональність і доказовість, що робить його універсальним інструментом для всіх сфер наукової діяльності.

Багатожанровість наукової комунікації забезпечує можливість адаптації інформації до різних цілей: від глибоко аналітичного дослідження до стисненого огляду. Незмінним лишається головне – прагнення науки до точності та логічної довершеності, що й відображає науковий стиль мовлення.

2.3. Науково-практичні порадники як жанр наукового стилю: тексти, структура, особливості

З розвитком науки, інженерії, освіти та професійної діяльності виникає потреба не лише в абстрактному представленні теоретичних знань, а й в їхній адаптації до практики. Це зумовило появу жанру, який міг би виконувати функцію «моста» між глибинною науковою інформацією і реальними діями, інструкціями чи методиками для учнів, студентів, фахівців, практиків.

У фаховій літературі цей підхід знаходить відображення у спеціалізованих навчальних посібниках, методичних гідах, практичних керівництвах, які часто створюються як результат узагальнення досвіду, досліджень, експериментів, аналізу – і подаються в структурованому, доступному для застосування вигляді.

Науково-практичні жанри виникають як відповідь на запит суспільства: не просто знати, а вміти застосовувати наукові знання.

Прикладом текстів науково-популярного жанру наукового стилю староукраїнської мови є порадники[109]. Жанр порадників у межах науково-

---

[108] Там само.

[109] Файчук Т. Особливості давніх рукописів лікарських та господарських порадників. *Науковий фаховий журнал «Обрії друкарства»*. 2018. С. 233.

практичних пам’яток минулого охоплює значний пласт писемної спадщини, що включає тексти різного походження, структури та тематичного наповнення. До нього належать травники, лікарські та господарські порадники, календарі й інші довідково-практичні видання, які побутували впродовж століть. Ці джерела, що переважно збереглися у вигляді рукописів, слугували для практичних потреб повсякденного життя та виступали своєрідними «домашніми енциклопедіями» свого часу.

Пам’ятки такого типу мають виразно окреслену комунікативну мету – забезпечити читача зрозумілими, дохідливо поданими та зручними для використання відомостями. У них викладалися результати спостережень, емпіричних знань та практичного досвіду, накопиченого протягом поколінь. У порадниках містилися докладні описи лікувальних властивостей рослин, рецепти приготування лікарських препаратів, поради щодо догляду за тілом і збереження здоров’я[110].

Окрему частину становили відомості про природні явища, зміни пір року, погодні закономірності, що нерідко поєднувалися з календарними рекомендаціями та передбаченнями. У господарських порадниках подавалися практичні настанови щодо раціонального ведення домашнього господарства, землеробства, ремесел, догляду за худобою та організації побуту. Таким чином, порадники виконували важливу соціальну функцію – вони сприяли поширенню знань, формували побутову культуру та забезпечували зв’язок між народною мудрістю й науковими уявленнями тієї доби.

Характерною рисою науково-практичних порадників як жанру наукового стилю була їх практична спрямованість: текст мав містити конкретні рекомендації, інструкції, алгоритми, приклади застосування теоретичних знань у практичній діяльності.

Важливою рисою науково-практичних порадників була їх структурованість, що допомагало в пошуку інформації. Текст кожної науково-практичної пам’ятки

---

[110] Файчук Т. Особливості давніх рукописів лікарських та господарських порадників. *Науковий фаховий журнал «Обрії друкарства»*. 2018. С.234.

мав чітко впорядковану структуру, яка забезпечувала зручність користування та швидкий пошук потрібної інформації. Такі рукописні джерела обов'язково поділялися на розділи, підрозділи та параграфи, що дозволяло систематизувати знання й подати їх у логічній послідовності. Інформацію, як правило, викладали стисло та максимально лаконічно, оскільки порадники мали практичне призначення й повинні були бути доступними широкому колу читачів[111].

Кожен параграф мав двокомпонентну будову. Початкова частина виконувала функцію заголовка, який визначав тематику подальшого викладу. У лікарських порадниках у цьому місці зазвичай зазначали назву хвороби або назву конкретного лікувального засобу, про який йтиметься. У травниках — назву рослини, що описувалася, адже саме вона була центральним об'єктом спостережень і рекомендацій. У господарських порадниках як заголовки часто виступали назви місяців року, що відповідало циклічності сільськогосподарських робіт та сезонним порам[112].

Вагомим аспектом параграфів тексту науково-практичних порадників було чітке впорядкування абзаців за ступенем важливості інформації, яка була послідовно витримана.

Основний текст параграфа містив практичні відомості: рецепти, настанови, поради, правила та приписи. Тут пояснювали способи приготування ліків, описували властивості рослин, подавали рекомендації щодо ведення господарства, організації побуту чи виконання сезонних робіт. Така побудова робила порадники зручними довідниками, якими можна було користуватися щоденно, швидко знаходячи потрібні відомості й застосовуючи їх у практиці.

Характерною ознакою кожного параграфа в науково-практичних порадниках є стисле й водночас максимально змістовне подання інформації, що робить такі тексти зручними для швидкого користування. Незалежно від тематики, параграфи мають універсальну внутрішню структуру, яка забезпечує впорядкованість викладу.

---

[111] Там само. С.234.
[112] Файчук Т. Особливості давніх рукописів лікарських та господарських порадників. *Науковий фаховий журнал «Обрії друкарства»*. 2018. С.235.

Науково-практичні порадники часто поєднювали раціональні знання про природу та народні уявлення і магічні практики. Це робить їх важливим джерелом не лише з історії медицини, а й з етнографії, фольклору та світогляду минулих епох. Так, особливістю тексту травників є різна природа порад щодо використання рослин: з одного боку, це суто медичний, лікувальний вплив рослин на організм людини, з іншого, магічна сила впливу рослин[113].

Науково-практичні порадники виконували одразу кілька важливих функцій, що робило їх цінним жанром у науковій комунікації та освітній практиці.

По-перше, порадники передавали систематизовані наукові знання, давали визначення понять, узагальнювали досвід попередніх поколінь, аналізували природні явища, тобто виконували ту саму роль, що й традиційні наукові тексти. По-друге, науково-практичні порадники давали конкретні рекомендації, алгоритми або методики, які можна застосувати в тій чи іншій життєвій ситуації.

Порадники виконували й освітньо-методичну функцію: ними користувались фахівці в певних галузях, студенти, щоб збагатити свої знання, а також нефахівці або фахівці інших галузей, адаптуючи складні концепції до більш зрозумілого, практичного формату, таким чином сприяючи міждисциплінарному застосуванню знань.

Крім суто практичної функції, порадники виконували важливу роль у пізнанні даних медицини, біології, анатомії, метеорології, тому й досі залишаються актуальними та важливими скарбницями людської мудрості, що потребують нових досліджень[114].

Отже, науково-практичні порадники – це специфічний, але важливий жанр у межах наукового стилю, який поєднує академічну строгість із прикладною спрямованістю. Він виконує роль своєрідного «моста» між науковими знаннями, теорією та практикою, роблячи науку корисною і доступною для ширшої аудиторії.

---

[113] Файчук Т. Особливості давніх рукописів лікарських та господарських порадників. *Науковий фаховий журнал «Обрії друкарства»*. 2018. С.235.
[114] Там само. С.240.

РОЗДІЛ ІІІ. АНАЛІЗ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ, ЗАФІКСОВАНИХ У «ЛІКАРСЬКИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ПОРАДНИКІВ »

Для вивчення морфологічної будови української мови XVIII ст. цінним стає матеріал писаних пам'яток цього періоду, які засвідчують морфологічні риси, властиві й сучасній українській літературній мові, адже, як відомо, граматична будова мови змінюється надзвичайно повільно. «Проста мова» XVI – XVIII ст., або, за сучасною дослідницькою термінологією, староукраїнська літературна – це своєрідний мовний феномен, зародження і розвиток якого звичайно пов'язується з поширенням в Україні ідей європейського Відродження[115] .

Відомо, що формування сучасної системи відмінювання іменників української мови пов'язане зі складним процесом перерозподілу давніх основ у зв'язку зі зміною критеріїв розрізнення словозмінних типів. Диференціація субстантивів за родовою ознакою та уніфікація відмінкових закінчень у межах нових парадигм спряли трансформуванню шести давньоукраїнських типів відмінювання в чотири сучасні відміни[116]. Як висновковує І. Керницький, уже XVI – XVII ст. найбільш характерним явищем у відміні іменників мови документів громадської канцелярії с. Одрехови є занепад давньої відміни й оформлення її за категорією родів[117]. О. Литвиненко, досліджуючи особливості флексій іменникової системи почаївського стародруку «Книжиця для господарства», акцентує, що «зміни в іменниковій системі відмінювання відбувалися в напрямку взаємопритягання та взаємовпливу флексій родових закінчень, внаслідок чого почав вироблятися інший тип відмінювання іменників не за старими основами, а за родами»[118]. Отож сучасні типи відмінювання в українській мові групуються в основному за родами й загалом є наслідком

---

[115] Плющ П.П. До питання про так звану "просту мову" XVI – XVIII ст. на Україні. *Питання історичного розвитку української мови*. Харків, 1962. С. 92–96.

[116] Бекеш Н. Зовнішня та внутрішня аналогія в українській мові. Вісник Львівського ун-ту. – Львів, 2004, вип. 34, ч. 1, С. 57.

[117] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 90.

[118] Литвиненко О. О. Паралельні граматичні форми давального й місцевого відмінків, а також форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду (за памʼятками 18 ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікаці*.). №4. Том 1, 2019. С. 27.

історичного процесу перерозподілу основ, уніфікації закінчень та об'єднання різних типів відмінювання шляхом аналогії форм іменників того самого роду[119].

З огляду на ці причини словозміну аналізованих у магістерській роботі іменників розглянемо, об'єднавши їх за родами.

Досліджуємо тексти трьох пам'яток науково-практичного жанру середини і ІІ половини XVIII ст., а саме:

«**Лѣкарства описанъніє**» (складається з таких частин: «По(д) з(ъ)наком зодияч(ъ)нимъ в ка(ж)димъ м(с)цѣ родившіеся люди, лѣта небезпечніе» (далі – ПЗз), «Описаніе крови, то е(ст) описание жилъ пере(д)нѣйши(х), з котори(х) на якую хоробу кровъ пуща (на) би(т) може» (далі – Окр), «Лѣкарства описа(нъ)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому всякъ поратоватся можетъ» (ЛО), «Аптека домова, то естъ способи робеня особливихъ лека(р)» (далі – АД));

Книга лѣчебная ѡ(т) многи(х) лѣкарствъ» (далі – КЛ);

«Практика сіА, или оувѣщеніе працьовитымъ господаремъ» (далі – Пр)[120].

Ці пам'ятки написано староукраїнською літературною мовою, і, як зазначає в передмові В. Передрієнко, походять із територій південно-східних і південно-західних говорів української мови. Хронологічно репрезентуючи XVIII ст., пам'ятки відбивають деякі закономірності переходу староукраїнської літературно-писемної мови до нової літературної мови, що формувалася на народній основі, а це, своєю чергою, стосується правописних, фонетичних, граматичних особливостей пам'яток та їхнього лексичного складу[121]. Друковані пам'ятки історії української мови є цінним матеріалом для вивчення як фонетичних і правописних, так і морфологічних особливостей тогочасної мови, що уможливлює дослідження становлення сучасних граматичних норм у їхній динаміці[54]. Отож простежемо специфіку іменникової парадигми на матеріалі «Лікарських та господарських порадників».

---

[119] Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. К.: Рад. школа, 1973. С. 26.

[120] Лікарські та господарські порадники XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1984. 128 с. Приклади наведено за електронним виданням. URL: http://litopys.org.ua/porad/por.htm (дата звернення: 05.11.2025)

[121] Лікарські та господарські порадники XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1984. 128 с. URL: http://litopys.org.ua/porad/por.htm дата звернення: 05.11.2025)

3.1.Хитання в належности іменників до граматичного роду

У досліджуваних текстах зафіксовано 452 одиниці іменників.

Здебільшого це іменники з медичної сфери. У староукраїнській мові XVIII ст. Такі слова належали, як свідчить фактичний матеріал, до чоловічого роду. Натомість у сулм є жіночого роду:

У системі іменника привертають увагу слова, які засвідчені у формі і жіночого, і чоловічого роду: *Взять див дєрєва шишокъ три и уварить в(ъ) водѢ, зама завши в горщичку хлѢбомъ, аби доволнє укипѢло, и той ухи дать три ложки зпить хорому, ащє будєтъ спать долго, минє(т)* ***тая боль*** *чєловѢка* (АД); *и ізнову в(ъ) 3-й разъ пєрєжєни, и в ту воду в(ъ)мочай ху(с)тку и прикладай, заразъ смирає(т)* ***болъ подагричный****, и хирадричный, і ин(ъ)нiє, з дєфлюξовъ походя(ч)* (ЛО); *И тѢмъ: на глухоти найлучша є(ст)* ***мочь заяча*** (ЛО); *На* ***кривавій моч***ъ (ЛО); *И тѢмъ: возми зєлія карду(с)* ***бєнєдикта*** (ЛО); *И тѢмъ: ка(р)дусъ* ***бєнєдикти*** *зєлія молодоє* (ЛО); *И тѢмъ: варить в водѢ /19зв./ варить в(ъ) водѢ* ***чорнобєль****, то є(ст) бєлісіє, дzєва(н)ну, кривавни(к), бабки зєліє* (ЛО); *Д̃ [4] моц(ъ): кому трАсцА,* ***чорнобіли*** *наваріти у водѢ и тую тєплоту пити прє(д) тымъ, нѢжли ухопила* (КЛ) та ін. Сплутання родів властиво південно-західному діалекту, де серед іншого може підтримуватися впливом польської мови.

Здебільшого назви на позначення лікувальної справи чи діяльности супроводжувані атрибутивами чоловічого роду або ж можуть уточнюватися вказівними займенниками жіночого роду. Таким чином, у тексті одної пам'ятки простежуємо хитання приналежности іменника до того чи того роду. Словник української мови XVI – першої половини XVII фіксує ***Боль*** чоловічого роду.[122] У староукраїнській мові попереднього століття теж як іменник чоловічого роду (Словники Тимченко[123] та Грінченка[124]).

---

[122] Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1996.Вип. 3. Б–В. С. 24.
[123] Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Київ, С. 121.
[124] Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: у 4-х т. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.Том 1. С. 67

Іменник *тінь*, який ще у пам'ятках XVI ст. функціював у ч.р. і ж.р., фіксуємо лише у формі ж.р.: *Возми зєлія ка(р)дусъ бєнєдикти млодого, то є(ст) в(ъ) маю зобраного,* ***в тѢни*** *усушоного* (ЛО). Сучасний іменник *полин*, який є ч.р., зафіксовано як іменник ж.р.: *И тѢм: намочи в горѢлцѢ* ***полинь****, аєру, яловцю, пєрцю, ко(н)фори и тою горѢлкою часто помочивать ноги* (ЛО).

Іменник *фальш*, який в сучасній українській мові виступає в чоловічому і жіночому роді, фіксуємо лише у формі ч.р.: *ДѢти, котрыи́ ся по(д) ты(м) знамєниє(м) родятъ, бываютъ поятыи́, и быстрыи́ до науки, доброй памяти, вєликого в(ъ)зросту, нєнавидятъ* ***фалшу****, кохаютъся в(ъ) ѡбычаяхъ, ѡбъжирства и пянства нєнавидятъ* (ПР). Лише у формі ж.р. засвідчено іменник ***лимонія*****:** *Возми росолу з* ***лимоніи́****, зогрѢй, вмочай хустку и складай* (ЛО). Іменник *п'ятниця* у формі ч.р.: *Если будєтъ Рождєство Х(ст)во* ***в(ъ) пято(к),*** *зима будєт(ъ) нєстаточная, вєсна добрая, лѢто дождовато, єсѢнъ вихроватая,* ***оурожай*** *на вшитко добрій, пчолы и ѡвцѢ рады здыхаютъ, а на людєй здоровый рокъ* (ПР).

3.2. Словозміна іменників жіночого роду

3.2.1. Однина

Називний відмінок однини

Усі іменники, які об'єдналися в сучасну першу відміну, набули закінчення -а (-я), характерне для іменників -а-, -ја- основ: ***Жила*** *головна,* ***сєпхалѢка*** *звана, то є(ст) …, зостаючая в локтю на(д) мєдияною, та (ж) є(ст), що и на(д) jonktura, то є(ст) по(д) вєликимъ палцємъ у руки* (Окр); *Жила, звана* ***базилика****, zостаючая нижєй, по(д) мєдияни в(ъ) локтю, о(т)творона [!] биває на всяки афєкта утроби,* ***żołądka****, на парцє в бокахъ* (Окр); ***Жила,*** *звана* ***мєдина,*** *każdomu вѢдома, о(т)творєна [!] бива на болъ сєрдца, на плєурє и на всякіє врєди горла, на сєлєзєну и на утробу болєзни, на гора(ч)ку и на ініє розніє хороби, когда иноѵ о(т)вори(т) нє мож*но (Окр); ***Жила*** *по(д) мали(мъ) палцємъ в(ъ) обои́хъ рука(х), звана* ***салватєлля****, о(т)творєна [!] бива на жолтячку, на рознє боль сєлєзе(н)ки, на фєбри, особливє ква(р)тани, на гипоко(н)дрію, на матичнє боль, на нирєкъ*

exulceracye и з[а]палєніє в болє(з)ни мєля(н)холѢчнєй (Окр); ***Жила*** *въ обудву нога(х), zостаючая по(д) ко(ст) ками, о(т)ворєна бива камє(н) тє(р)пячи(мъ), боль, такжє* ***жєна****, кои́ по ро(ж)дєніи́ нєдобрє вичищєна бива*є (Окр); ***Конопля*** *маєт(ъ) мокроту и тєплостъ: варєну хто бы и́лъ, таковому ѡкормъ ѡ(т) ср(д)ца ѡ(т)хонітъ* (КЛ); *Такжє и* ***цибуля****, ростєрши и оцто(м) розвєдєна мало* (ЛО) та ін.

Фіксуємо палатальний і непалатальний [ц] в іменниках ж.р. Н.в. одн. у двох прикладах: *Если будєтъ ясно, жито и* ***пшєниця*** *потѢши(т) ѓ̃(с)даря* (ПР); ***Горчіца*** *чорнаА* (КЛ); *ФѢАлъковыи квѢтъ лАзоровыи,* ***травіца*** *малаА, то єстъ фѢюнєцъ, цвѢтъ шлАхєтныи, и ужитєчныи, и пахнучии* (КЛ). Як зауважує Ф. Жилко, форми з твердим [ц] трапляються в лемківських і північних говірках[125].

Закінчення -а має іменник з основою на шиплячий приголосний, тобто приймає закінчення твердої групи: *зима будєтъ мѢшаная, єднакъ нє барзо прикрая, вєсна добрая, лѢто вѢхроватоє, єсѢнъ зимная, ложницѢ мєжи лю(д)ми, на мєды* ***ржа*** *и на пчєлы пото(м) вєликая шкода* (ПР).

Сучасну третю відміну утворили іменники жіночого роду, які мають нульове закінчення, та іменник *мати*. Ці іменники належали у праслов'янській мові до -ĭ- коротке основ, до -ī- довге основ і до -r- основ. У Н.в. ці іменники (окрім *мати*) в сучасній мові через занепад редукованих набули нульове закінчення. За давньоруської доби у Н.в. і З.в. ці іменники закінчувались на -ь. У досліджуваних пам'ятках у Н.в.одн. засвідчено такі іменники з редукованими голосними: ***Мочъ*** *задєр(ъ)жи(т) кораль чєр(ъ)воный, на порохъ стєр(ъ)ти, а з водою бабчаною на ночъ піти, боронітъ в спаню помочітісА* (КЛ), ***Мушкатєль*** *тєпло и мокро маєть, алє оулѢчуєтъ* (КЛ); *Ащє в(ъ) кого изъ ѡчій* ***кровъ*** *идєтъ, кропівноє корѢнА в(ъ) ѡцтѢ варити и митисА тымъ трикротъ на дєнъ* (КЛ); *Ащє кто удовъ языкъ прі собѢ носитъ, то* ***рєчъ*** *прідаєт, а гкды [!] яждъ єго, памАтливъ будєтъ* (КЛ); *Ащє кого ѡчи свєр(ъ)бАтъ, кукулъ столци вєлікій и сынъ на ѡчи,* ***по(мо)щъ*** (КЛ); *И тѢмъ: возми миши(й) молодихъ*

[125] Жилко Ф. Говори української мови. К., 1958. С. 134.

и єщє голи(х), посѢчи ихъ и усмажъ з оливою, процѣдивши, пущай кроплями в(ъ) уши рано и на ***ночъ, рєчъ*** *пєвна* (АД); *Ащє хощєши знати ѡ любви, и оулій воды в оуста, и вложи в(ъ) воду тую злата, и срєбра, и хлѢба, и воды трєтюю часть вліи, и хмєлю зєркало* (КЛ); *Та (ж) пріємъ зєліА корєнь и носи прі собѢ, ажъ тобѢ ні єдіна* ***злость*** *шкодіти нє будєтъ, анѢ языкъ злосливыи нє воз(ъ)можєтъ к тєбѢ глаголати ничтожє, вси злотвор(ъ)ный щолѢпшє возлюблАт тА* (КЛ); *Пєрєцъ тєплостъ маєтъ /205/ маєтъ и сухостъ* (КЛ); *Такъжє и* ***нощъ Ã*** *[1] погодная и тихая значитъ рокъ добрый* (ПР); *И тѢмъ:* ***жолчъ*** *кабаняча, або свиняча, до гои́ня ранъ є(ст) скутє(ч)на, рани маза(т)* (ЛО); *Нарушєніє ал(ъ)бо опухъ звикло справовать боль нєз(ъ)но(с)ній, конвунсіє, калѢцтво, а по(д)ча(с) и* ***смє(р)ть*** (АД) та ін.

Родовий відмінок однини

У Р.в. одн. всі іменники першої відміни, незалежно від колишньої належності до різних основ, мають в українській літературній мові закінчення -и < ы, -і (-ї) < и або ѣ (у м’якій і мішаній групах).

Іменники з основою на -а- мають флексію -ы, а після задньоязикових зазвичай -и*: В дєнъ ѡбрѢтєния чєстния* ***главы*** *єсли морозъ, то М̃ дній такъ будєтъ* (ПР); *В̃ [2] моць: свєрбъ албо коросты на кюмъ бы были, тєды* ***копрівы*** *натолци с(ъ) солю и з бѢлкомъ яєчны(м), и з курАчимъ каломъ, и в лазни нєхаи сА мажєтъ, а тоє чиніти* (КЛ); *В̃ [2] моц(ъ): голова єсли боли(т), полынъ столци и съ колодАзА* ***воды*** *такои, що на ню сл̃нцє нє свити(т), и прівиваи до* ***головы*** (КЛ); *Возмы вєлику штуку вапна нєгашєного, вложи оноє до* ***ва(н)ны*** *и наклади зєлія дзиванни навєрхъ* (ЛО); *Тоє знамя єстъ тєплоє, вѢлготноє, в той часъ добрѢ купчити и дѢти до* ***школы*** *давати* (ПР); *Если вторый дєнъ іюля будєтъ погода, зробятъ сѢна за* ***погоды*** *господарє, а єсли в той дєнъ будєтъ дождъ, бєзъ похиби прєзъ М̃ [40] дній болшє будєтъ дожда, ни(ж)* ***погоды*** (ПР); *Взя(т) добрєй* ***горѢлки****, пєрєгнаной на лємбику, и на жолудокъ, то є(ст) противъ* ***ложєчки*** *хорого,* ***дитини****, добрє намочить, потомъ* ***миры*** *утолкти на то (ж), посипова(т) на мокро[є] мѢстцє* (АД); *Коли будєтъ дождъ в суботу, вночи прє(д) Пасхою, то болшє будєтъ* ***слоты****, ни(ж)* ***погоды****, до зєлєныхъ свято(к)*

(ПР); *Бо єсли в той сторонѢ м̃(с)цъ єст(ъ), гдє гримитъ, то та(м) вєликій оупадокъ значитъ ѡ(т)* ***войны*** *и ѡ(т) нєурожаю* (ПР); *Для людій убоги(х): увари* ***утроби*** *тєлячой, то є(ст) пєчонки товарачой, у оцтѢ, усуши, зотри и давай по ло(ж)кѢ випива(т) в горѢлцѢ* (ЛО); *И тєжъ: єжєли застарѢла, пото(м) солоткоѝ* ***яблони*** *скѡрки налупи и вари, и мыисА, поможєтъ* (КЛ) та ін.

Засвідчено форми Р.в. одн. іменників ж.р. із закінченням -ѣ. Пам'ятки з Галичини фіксують закінчення -ѣ і як винятки – закінчення -и. Змішування закінчень -ѣ та -и свідчить, що закінчення -и вимовлялося, як сучасне -і[126]. Форми Р.в. на -і- в деяких говірках Західної Волині фіксує Г. Шило, пояснюючи це закінчення аналогією до твердої групи або ж впливом -ї- основ (*ду хаті, нима мамі* та ін.)[127]. У наддністрянських говірках іменники І відміни ж.р. у Р.в., Д.в. та М.в. одн. мають давнє закінчення -и (літ. -і)[128]. Іменники м'якої основи на -ja- мають закінчення -ѣ, -и- (яке є етимологічним і походить із ѣ): *Коли бурА хопітъ з* ***зємлѢ*** *ал(ь)бо сѢно, албо солому в(ъ)гору, а чоловѢкъ видит(ъ) и хопитъ, а нє дастъ до* ***зєм(ъ)лѢ*** *в(ъ)пасти, то тымъ подвинєнаго пудкурити, то поможєтъ* (КЛ); *Коли чл̃вєкъ хоры(й) на вчин(ъ)ки, трєба с щіпа ал(ъ)бо з* ***грушѢ****, ал(ь)бо з(ъ)* ***яблони скюръки****, то єстъ лубъя, то то варіти моцно и ты(м) мыти хорого ки(л)ка разъ, то тому будє шкоди(т), кто вчінілъ* (КЛ); *И тѢмъ: в видрожану цибулю, то є(ст) в вивєрчивану, сєрєдина єи́, и въ округло(ст) той* ***цибулѢ*** *вложи жолчи козловой або заячой* (ЛО); *ДѢти, который ся родятъ подъ тымъ знамєниємъ, бывают(ъ) лакомый́, понурій, нєпослушный́, лякливый́, до* ***присяги****, до проклинаня, до пєчали и до смутку повабный́, до ролѢ и до тяшкой роботы склонъный́* (ПР) та ін.

Родовий відмінок іменників колишніх -ї- основ має закінчення -и: *В̃ [2] моц(ъ): ґды бы єго из вино(м), наварівши пору, тєпло піти,* ***болєзни*** *внутр(ъ)ныє оуздоровлАє* (КЛ); *Вєр(ъ)ба є(ст) барзо пожитєчна: кто єи варитъ а зрана и́стъ, то нєхай сА нє боитъ падучєи* ***болєзни и нємочи*** *(КЛ); Во(д)ка буквічная много*

[126] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 84.
[127] Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 82.
[128] Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Рад. школа, 1955. С. 113.

моци *маɛ(т)* (КЛ); *сма(ж) до* ***густости*** *мѣдовой, будɛ ма(ст) чирвона, на дикоɛ мясо способна, прикладаючи* (АД); *И тѢм(ъ): на скороɛ улѢчɛніɛ* ***жолтости*** *з твари и із(ъ) очій* (ЛО); *да нɛ маɛтɛ власти на нɛ(м) ні* ***пакости*** *нɛ дѢɛтɛ ему, рабу бжі̃ю* (КЛ) та ін.

Колишні іменники -ū- основ спочатку прибрали флексію Р.в. іменників на -ĭ- і в пам'ятках зафіксовані із закінченням -и, яке перейшло в -и і повністю збіглося із закінченням іменників твердої групи: *На тɛчɛнА* ***крви*** *з носа* (КЛ); *и тоɛю водкою рану повымывай платомъ до* ***кровɛ*** *и прігрѢвай до ωгню до трɛхъ дніи по три разы на дɛнъ* (КЛ); *НасѢнА з бука* ***букви*** *ужівати, сало кюн(ъ)скоɛ с піво(м) тɛпло піти й нім сА смаровати, матɛріну дші̃ку, sѢлА, з оцто(м) и з(ъ) ωліво(м) піти и тым(ъ) сА паріти* (КЛ) та ін.

Іменники сучасної третьої відміни у Р.в. одн. від II пол. XVII ст. перебирають флексію -і від іменників колишніх -а основ[129]. У найдавніших пам'ятках XI–XIII ст. такі іменники послідовно зафіксовано вз флексією -и. Відповідно до фонетичних закономірностей української мови на місці -и мало витворитися закінчення -и, що й засвідчують численні сучасні говірки української мови різних наріч, зокрема лемківські, подільські, поліські, полтавські[130], а поява флексії -і у Р.в. зумовлена, імовірно, впливом іменників -ja- основ: *Жила, звана мѣдина, każdomu вѢдома, о(т)творɛна [!] бива на болъ сɛрдца, на плɛурɛ и на всякіɛ врɛди горла, на сɛлɛзɛну и на утробу* ***болɛзни****, на гора(ч)ку и на інɛ розніɛ хороби, когда иноі́ о(т)вори(т) нɛ можно* (Окр), *Если вѢтръ ω(т)* ***полуноща****, злый будɛтъ оурожай* (ПР); *Уживаня тои води чтодɛнь рано о дɛвятой по* ***пул(ъ)ночи*** (АД); *ДѢти, котрыі́ ся по(д) ты(м) знамɛниɛ(м) родятъ, бываютъ поятыі́, и быстрыі́ до науки, доброй* ***памяти****, вɛликого в(ъ)зросту, нɛнавидятъ фалшу, кохаютъся в(ъ) ωбычаяхъ, ωбъжирства и пянства нɛнавидятъ* (ПР); *Зачи(м), коли тыі́ пɛсѢі́ дны настают(ъ) мокро,* ***мокрости*** *и мору ωбавлятися потрɛба, а ɛсли пого(д)но, рокъ жизный будɛтъ*

---

[129] Матвіяс І. Форми іменників ІІІ відміни в українській мові. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 155.

[130] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 98.

(ПР); *Дєнъ сѫ̃го Вар(ъ)θоломєя значит(ъ) єсЂнъ /б/ єсЂнъ, зачи(м) єсли в той дєнъ будєтъ погода, то погодной* ***ωсєни*** *сподЂвайся, а єсли иначєй, жє дождъ або вЂтръ, то и єсЂнь такая будєтъ* (ПР); *И тЂмъ /9/ I тЂ(мъ): возми свЂжого зєлія сerany, to est боцяни(х) но(ж)ковъ, столчи а(лъ)бо змє(ли), сма(ж) з вєпровимъ сма(лъ)цємъ до висмажєня* ***вЂлgотно(с)ты****, вити(с)ны кро(з) платъ* (ЛО); *єщє слЂпихъ, в(ъ) оливЂ усмаживши, пуща(й) в(ъ) уши кроплями, помощнє є(ст)* (ЛО); *потомъ в оц(ъ)тЂ прігрЂти, длА* ***прікрости*** *мєду вложіти и дати сА напіти прє(д)ты(м), нЂжъ фрыбра пріидє* (КЛ); *ДЂти, который ся по(д) той часъ родятъ, маютъ ωхоту* ***до ролЂ****, до господарства, бываютъ вєсолый, в музицЂ кохаютъся и жа(р)ты любятъ, до нєвЂстъ єднакъ нє маютъ щастя* (ПР); *А єжєли малЂgна била, придай* ***комфори*** *двЂ gра(на) на єди(н) разъ, а дава(т) в винЂ тєпло(мъ) любо в водЂ ка(р)ду(с) бєнєдиктовой* (ЛО) та ін. Збереження історичного закінчення **-**и відмінювання давніх -ї-основ характерне для південно-західних говорів (АУМ 2, кк. 174, 175).

Виявлено форму Р.в. на -е іменника ж.р. -ӣ- (-ъв) основи: *Ащє в кого сА гнілєцъ въкинєтъ албо в палци волокно, звари квасєцъ, и(ж) зовєт(ъ)сА галунъ, и тоєю водкою рану повымывай платомъ до* ***кровє*** *и прігрЂвай до ωгню до трєхъ дніи по три разы на дєнъ* (КЛ). Флексію -е іменників с.р. -t-, -n- основ та ж.р. -ŭ - основ (*племене, любве, цркве, крове* та ін.) засвідчено в учительних євангеліях із території Бойківщини, у лемківських говорах[131].

Давальний відмінок однини

У досліджуваних пам’ятках іменників у формі Д.в. одн. не вдалося виявити (див. М.в. одн.).

Знахідний відмінок однини

Зн.в. одн. від іменників з основою на -а-, -ја- зберігає закінчення -у (-ю).

Пам’ятки фіксують старі закінчення -у (-ю) для іменників -а-, -ја- основ, які поширилися на всі іменники, що ввійшли до першої відміни: *З жилъ, зостаючи(х) по(д) язико(мъ), которіє наziваю(т)ся vепе рамнє, кровъ пущана*

[131] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради*. Київ, 1971. С. 405.

бива на болъ зубовъ и ясєнъ, на катаргъ голови, на врєдъ въ уста(х), на запалєніє и врє(ж)дєніє горла, ***на жабу*** *по(д) язикомъ* (Окр); *О(т)творєна [!] биває на болъ голови, на рознє дєфєкта очи(й) и на вєлику* ***хоробу*** (Окр); *И тѢмъ:* ***на горачку*** *внутрєную всє(г)да вари(т) надобно в водѢ рогъ єлєнєвой долго, при ко(н)цѢ варєнія прида(й) zєлія ка(р)дусъ бєнєдикти и родзи(н)ковъ вєлики(х), и вари(т) з(ъ)нову* (ЛО); *Особлівый сєкрєтъ на рака, то є(ст) і на gagрену, и на фустулову* ***болячку*** (ЛО); *Жила, звана мєдина, każdoти вѢдома, о(т)творєна [!] бива на болъ сєрдца, на плєурє и на всякіє врєди горла, на сєлєзєну и* ***на утробу*** *болєзни,* ***на гора(ч)ку*** *и на інє рознє* ***хороби****, когда иноѝ о(т)вори(т) нє можно* (Окр); *Жила по(д) мали(мъ) палцємъ в(ъ) обоѝхъ рука(х), zвана салватєлля, о(т)творєна [!] бива* ***на жолтячку,*** *на рознє боль сєлєзе(н)ки, на фєбри, особливє ква(р)тани, на* ***гипоко(н)дрію****, на матичнє боль, на нирєкъ exulceracуе и з[а]палєніє в болє(з)ни мєля(н)холѢчнєй. Пуща(т) можє(т) ся з лѢвой руки* (Окр); *Жила, зостаючая на(д) ко(ст)ками въ обудву нога(х), sapheny zвана, о(т)творєна [!] бива на боль в крижахъ, на сцѢатикє, на шалє(н)ство,* ***на дихавицю****, на задє(р)жан(ъ)є хороби мѢся(ч)ной, на запалєніє або на набракло(ст) мошє(н)* (Окр); *Жили, в нога(х) зостаючіє, по(д) малими палцями, о(т)творєна бива* ***на колку****, нє бєз вєликого скутку* (Окр); *Если снѢгъ албо до(ж)дъ, значный нєурожай, а єсли вѢтръ, то* ***войну*** *значитъ* (ПР); *В сиропустную* ***нєдєлю*** *якая будєтъ погода, такая бєзъ похибы и на Вєлиґдєнъ, в понєдєлокъ засъ и в(ъ) второкъ* (ПР); *И тѢмъ: корєня молочакового низкого, навє(с)нѢ викопаного, усушоного, утє(р)того,* ***ло(ж)ку*** *да(т) випи(т), установи(т)* ***фєбру*** (ЛО); *Из(ъ) того сєбѢ оуважівши, будєшъ знати* ***ω пашу*** *для быдла, и сѢвба которая будєтъ плужити, єсли ранная албо позная, яко ся выжєй написало* (ПР); *Ащє хощєши знати,* ***овцу*** *нє имє(т) волкъ, струну волчую навАжи на ωвцѢ, волкъ и(х) нє имєтъ* (КЛ) та ін.

Фіксація диспалаталізації кінцевого [ц] іменників м’якої групи (*шкляницу, гюрчіцу, куніцу, буквіцу, пАтніцу, зѢніцу*): *Иншій засъ пришлого року постановлєня такъ доходили: налявши полную* ***шкляницу*** *воды* (ПР); *всюды прюити, кропів(ъ)ши, а ищи, кобы в(ъ) пєр(ъ)шу* ***пАтніцу*** *м(с)ц̃А, а воды*

пріню[с]ши, заки днь нє будє, заки птахи сА нє рушА(т) (КЛ); *ШалвЂю варіти, с трунко(м) піти, а руну* ***гюрчіцу*** *ужівати, а купатісА в(ъ) воротышу, в(ъ) водЂ по поАсъ* (КЛ); *Ащє кто зрАчій нє відітъ,* ***куніцу*** *жівую поймаи, и противъ ср(д)ца кровъ з нєй пусти, и машъ горАчою кровію ωчи* (КЛ); *Поймай жівую куніцу, и вибєри єи (вчи, и проколи* ***зЂніцу*** *по(д) ωчохъ* (КЛ); *ащє в кого заимєт(ъ)сА вода,* ***буквіцу*** *вари и пити тєпло, камєнъ оунутрЂ ломитъ* (КЛ); *Ащє хощєши знати,* ***ωвцу*** *нє имє(т) волкъ, струну волчую навАжи на ωвцЂ, волкъ и(х) нє имєтъ* (КЛ) та ін.

Зн.в. одн. іменників -ĭ- та -ŭ- основ однаковий із Н.в.: И тЂмъ: *возми зєлія ка(р)ду(с) бєнєдикта, молодо на(р)ваного, на поро(х) утє(р)того, двЂ части, придай очо(к) ракови(х)* ***ча(ст)*** *єдну, змЂша(й) и давай рано и на ночъ по скрипулє в(ъ) сирова(т)цЂ* (ЛО); *И тЂмъ:* ***жолчъ*** *кабаняча, або свиняча, до гоúня ранъ є(ст) скутє(ч)на, рани маза(т)* (ЛО); *Служитъ и на розо(р)ваніє гора(ч)ки, когда* ***кровъ*** *з руки пусти(т) нє можє* (Окр); *Пєршая чвєрт(ь) значитъ вєсну, вторая лЂто, трєтая* ***єсЂнъ****, чєтвєртая зиму пришлого року* (ПР) та ін. Для іменників назв істот З.в.одн. омонімний із Н.в.: *Ащє кого ядовити(й) з(ъ)вЂръ в(ъ)куситъ, пріложи* ***мишъ****, розодравши* (КЛ).

Орудний відмінок однини

В аналізованих пам’ятках іменники жіночого роду, як і в сучасній іменниковій парадигмі, мають закінчення -ою (тверда група), -ею (м’яка і мішана групи): *Назбирай жабъ зєлєни(х) звичайныхъ, которіє в водах(ъ) бивають, кождой юй наклади ма(с)ла в(ъ) ротъ, в(ъ)ложи и(х) в горщокъ новой, в которомъ напєрє(д) пороби дЂрки, залЂпи звєрху* ***покришкою*** (ЛО); *На хоробу, котора зовє(т)ся спи(с)му(с) тєтинусъ, что хорій нє можє повєрнуть ни* ***шією****, а ничимъ нє владЂє(т)* (ЛО); *Справи(т) хорому купєль и, ка(к) ви(й)дє(т) з купєлю, намаза(т) єго* ***олЂєю*** *л(ъ)ляною и обви(т) тєплими хустками* (ЛО); *И тЂмъ: украй скибку або грЂнку хлЂба, поли(й)* ***горЂлкою*** *и посоли со(лъ)лю, положи на скронЂ, то є(ст) на щєкЂ або ягодЂ, с той сторони, на якой зубъ болитъ, боль оминє(т)* (ЛО); *Жила головна, сєпхалЂка звана, то є(ст) ..., зостаючая в локтю на(д)* ***мєдияною****, та (ж) є(ст), що и на(д) jonktura, то є(ст)*

по(д) вєликимъ палцємъ у руки (Окр); *И якъ почнє кипѢти, здойми скоро з(ъ) огня, дє(р)жи на(д)* ***мискою*** *поливаною, чтобъ пѢна на(д) оную зойшла* (ЛО); *Коли будєтъ дождъ в суботу, вночи прє(д)* ***Пасхою****, то болшє будєтъ слоты, ни(ж) погоды, до зєлєныхъ свято(к)* (ПР); *Способы до лѢчєнА сіє способнѢйшє. Обмивши заразъ рану водою солоною, а хо(ч) уриною, то є(ст) мо(ч)чю своєю, кого вкуси(т), прида(т) дриякви з(ъ)* ***цибулєю*** *розтє(р)тою, або зви(ш) описа(н)но* (ЛО); *Роскрой хлѢбъ простий z пєчи напо(лъ), и зли(й) горѢлки доброй, и посипъ* ***га(лъ)кою*** *му(ш)катовою и соллю, прило(ж) на обѢ сторони голови нє горачо* (ЛО); *Того жъ м̃(с)ца по пєршой квадрѢ настаю(т) пєсѢи́ дны, такъ назва(н)ныє, бо в той часъ звѢзда Лядня, которую Псєю* ***звѢздою*** *зовутъ, в(ъ)єдно з(ъ) слонцємъ ходитъ* (ПР) та ін. У говорах наявні різні закінчення, хоча й простежується загальна тенденція до уніфікації[132].

Рідко фіксуємо в досліджуваних пам'ятках закінчення -овъ в О.в. одн. в іменниках ж.р. (закінчення -овъ виникло внаслідок випадання *й* між голосними і втрати голосним *у* складотворчого характеру)[133]. Закінчення -ов, -ев походять із флексій старої першої відміни. Зауважмо, що ці флексії характерні для пам'яток південно-східного наріччя, а для південно-західного характерні форми типу -ов, ев.[134] *А лѢкар(с)тво часто быва(т)* ***причиновъ*** *ко смєрти* (КЛ); *Гды чловєкъ млѢєтъ и млостъ нападє, зарасъ єго назнак(ъ), помашъ* ***водовъ*** *тваръ зимновъ* (КЛ). Карти АУМ свідчать про збереження формотворення типу *зем*ˈ*леў, до*ˈ*лонеў*, *ду*ˈ*шеў* / *ду*ˈ*шоў* у говірках (АУМ 2, к. 170, 171).

Нетиповим є вживання форм Зн.в. одн. замість О.в. одн., наприклад, *И тѢм(ъ): на скороє улѢчєніє жолтости з твари и із(ъ) очій. Вари въ оцтѢ розма(й)ранъ, и, о(т) огнА с(ъ)нявши, нєхай хорій нахили(т)ся над* ***пару*** *тварю, и повтори на дєнь кол(ъ)кокротъ* (ЛО); *Жила, звана базилика, zостаючая*

---

[132] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 82.

[133] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 89.

[134] Передрієнко В. Південно-східні риси словозміни в літературно-писемних пам'ятках XVIII ст. *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. К.: Наукова думка, 1977. С. С. 54.

нижєй, по(д) ***мєдияни*** *в(ъ) локтю, о(т)творона [!] биває на всяки афєкта утроби, żołądka, на парцє в бокахъ* (Окр) та ін.

Іменник *олѢйка* в обстеженій пам'ятці має флексію -омъ: *Способъ уживаня таковъ* ***сєго олѢйку****: доста(н) знову таки(х) жє жа(б) і изъсуши и́хъ в пєчѢ, потри на поро(х) и змѢша(й) с тѢмъ* ***олѢйкомъ,*** *и смаруй або прикладай [до] хорого* (ЛО); *По змитию маза(т)* ***олѢйкомъ****, або бал(ъ)самомъ сѢрчанимъ, або олѢємъ, вибити(мъ) з(ъ) орѢховъ воло(с)кихъ* (ЛО); *Ѣ [2] моць: кому ѡчи ѡтѢкаютъ ѡ(т) болѢнА, тым жє* ***ѡлєикомъ*** *помазати* (КЛ). І. Панькевич зазначав, що складно визначити, коли закінчення -ом стало панівним і витіснило давніше -ов, а єдиний випадок із флексією -ом учений знайшов аж у XIX ст. (*родином*)[135]. Це закінчення зберігають говори південно-західного наріччя (АУМ 2, к. 171).

Іменники з колишньою основою на -ĭ- та -ū- в О.в. одн. мають закінчення -ю (-ью) або -ию. У досліджуваних пам'ятках нерідко відзначено давні форми на -ію/ -ию: *Ащє кого ѡчи* ***сытостю*** *пошибаютъ, ижъ якъ в(ъ) мглѢ, нє відд, чорной курки сало(м) пощай в(ъ) ѡчи* (КЛ); *Ѧ [1] моць: ѓды кто хочє(т) кровъ пущати, а тогды возми галгану в ротъ свои, тєды своєю* ***моцію*** *вы(с)сєтъ лихую кро(в) изъ чл҃вка, а добрую ѡставлАєтъ* (КЛ); *На кашєль з* ***кровію*** *з пєрсєи; когда ся z флямою покажє, знакъ є(ст) пєвный сухотъ, ащє тому скоро нє zабѢжитъ* (ЛО); *Ащє кто зрАчій нє відітъ, куніцу жівую поимаи, и противъ ср(д)ца кровъ з нєй пусти, и машъ горАчою к****ровію*** *ѡчи (*КЛ). Засвідчено й іншу форму іменника *кры: Пєт(ъ)рушка зєліє маєтъ зимно(ст) и мокростъ: кто варєну и́стъ, уздоровлАє(т), кто* ***кр(ъ)вю*** *хракає(т), такжє ры(м) выганАє(т) и камѢнъ кази(т), котрыи у чл҃вцѢ є(ст)* (КЛ) та ін. Флексію зберігає діалектний іменник[136].

Форми О.в. зазнали фонетичних змін, пов'язаних із занепадом редуктованих, що виявилися в асиміляції /j/ до попереднього м'якого

---

[135] Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів. *Слов᷈янська філологія*. М., 1978. С. 183–184.

[136] Ястремська Т. Текст як джерело дослідження діалектної системи. *Badania dialektologiczne: Stan, perspektywy, metodologia* / pod. red. M. Raka, K. Sikory. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014. С. 127.

приголосного в позиції між голосними, і як наслідок – подовження голосного[137], наприклад, давньоукраїнське *солью* – сучасна форма *сіллю*: *На свєр(ъ)бАчки, заражєнА єдє(н) ѡ(т) [д]ругого роскруй цидріну, посоли* ***солєвъ*** *и натєрай тѢло, єсли цитрины нє будє, возми яйко квасноє албо квасу капусного, соли, сѢрки и бобковъ, столци, загрѢй, смаруи тєпло* (КЛ); *На стриканіє в головѢ. Роскрой хлѢбъ простий z пєчи напо(лъ), и зли(й) горѢлки доброй, и посипъ га(лъ)кою му(ш)катовою и* ***соллю****, прило(ж) на обѢ сторони голови нє горачо* (ЛО); *Укрой грѢнку хлѢба, полѢй горюр(ъ)кою и посоли* ***солію*** (КЛ); *И тѢмъ: про(с)тіє людє, рану обмивши своєю* ***мо(ч)чю****, то є(ст) сцѢяти(к), тоєй жє и напіє(т)ся* (ЛО) та ін. Фіксуємо закінчення -у: *Возми зєлія, насѢня чєрєвичко(в), котороє бива в(ъ) стручкахъ, якъ бобъ, утри оноє на муку, придай мастиху то(лъ)ко (ж), якъ муки, змѢша(й) з* ***жолчу*** *козловою* (ЛО).

Місцевий відмінок однини

Іменники першої відміни мають закінчення -ѣ (твердий тип відмінювання іменників старої відміни -а-, -ја- основ), із якого походить сучасне закінчення –і. Закінчення -ѣ могло передаватися через -е або -и[138]. Фіксуємо форми без чергувань г, к, х / з, ц, с: *На то зроби чопокъ з гусиной нєкрохмалной хустки твє(р)дій и в(ъ)мочай его в тєпломъ лою козловомъ, любо* ***въ смєтанѢ****, а любъ в ма(с)ти тополєвой, и вт(ъ)кни в послѢдную дѢрку, то є(ст) в ни(ж)нюю, або во afєdrą* (ЛО); *Тыи (ж) ѡрѢшки єсли вчасъ призрѢютъ* ***на дубинѢ****, значитъ вчасную зиму, и по томъ зрозумѢєшь* (ПР); *Ѡ то(й)* ***свѢздѢ*** *пишєтъ Цицєро в(ъ) книга(х) ѡ вѢщбѢ* (ПР); *На онія болєзни найлѢпшоє є(ст) балсамъ сѢрчаній, напро(д) в сєй* ***кни(ж)кѢ*** *написа(н)ной* (ЛО); *Возми рѢпи свѢжой, рє(д)ку єдну, зотри обоє* ***на тєрту(ш)кє****, придай горчицѢ столчєной 2 лоти, гвоздиковъ 3 чвєрти лота, олѢи́ л(ъ)ляной старой, сколко потрєба, змѢшай добрє, роскладай на ху(с)тцѢ и окладай мѢсця о(т)морожєніє* (ЛО); *И тѢмъ: украй скибку або грѢнку хлѢба, поли(й) горѢлкою и посоли со(лъ)лю, положи на*

[137] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 98.

[138] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 91.

***скронЂ**, то ε(ст) **на щєкЂ** або **ягодЂ**, с той сторони, на якой зубъ болитъ, боль оминє(т)* (ЛО) та ін.

Фіксуємо чергування звуків у формах М.в. одн.: *И тЂмъ: мо(х) молоди(й) и субтєлной, котори(й) на стари(х) дубахъ ро(с)тє, на бЂгунку добри(й), хо(ч) про(ш)комъ або **в поливцЂ** вари(т) и пи(т)* (ЛО); *И тЂ(мъ): накопа(й) в(ъ) єсєнь корЂня калачико(в) огоро(д)нихъ кру(г)лихъ, зсуши и три на прошокъ, дава(й) **в(ъ) горЂлцЂ**, урину и пЂсокъ виводи(т) скутєчнє* (ЛО); *Возми корєня люкрєцій, то ε(ст) соло(д)ко(й) корєнь, раковихъ очокъ, ваистину бЂлого, шкурокъ сухи(х) помара(н)чови(х), каждого заро(в)но, утри на прошокъ суптєлній, давай щодє(н) на разъ по по(лъ)чвє(р)тки лота **в(ъ) во(д)цЂ** позємковой, то ε(ст) з полипуć дЂла(н)ной, рЂчъ пєвна* (ЛО); *Того вина давай щодє(н) натщо **по кватєрцЂ**, за ка(ж)димъ разомъ придаючи до ко(ж)дой кватєрки spiritus салЂсъ кропєлъ* (ЛО); *чєстнокъ в(ъ) мєду смажити, пій чєстнокъ, в **молоцЂ** вари, пи(й)* (КЛ); *ДЂти, которыи́ ся по(д) той часъ родятъ, маютъ ωхоту до ролЂ, до господарства, бываютъ вєсолыи́, **в музицЂ** кохаютъся и жа(р)ты любятъ, до нєвЂстъ еднакъ нє маютъ щастя* (ПР) та ін.

Іменники з основою на -ja- утворюють М.в. одн. флексією -и: *Паки во(з)ми возми [!] /10зв./ возмы, колко хочєшъ, гли(ст) зєм(ъ)ни(х), то ε(ст) робаковъ, коі́ по сходу дожда являю(т)ся, ползаючи **по зємли**, и розотри на поро(х), и роспусти вино(мъ), процєди и давай випить* (ЛО).

Іменники колишньої основи на -ĭ- зберігають своє закінчення М.в. -і. Флексія -и з'явилася за аналогією до -а- основ. Поодником прикладом є фіксація закінчення -Ѣ *(по горстЂ)*: ; *На угрЂ **по твари**, которіє походя(т) з горачо(с)ти* (АД); *А єсли будєтъ дождъ як(ъ) бы **ωпулночи,** або ω курЂхъ, мЂрный будєтъ оурожай* (ПР); *И тЂмъ: возми зєлія рЂпки, kożyczżki, шкури з дрєва вязового **по горстЂ** и ми(й) голову, аби волоси росли* (ЛО); *Возми квЂту маку пол(ъ)ного або ли(с)тя макового, квЂту зєля с̃. Іоана, кривавнику, /14зв./ кривавнику, каждого **по гор(с)ти**, або жмєнЂ, корє(н)ня живокосту сухого столчєного лотъ, змЂшай и бєри того зєлія по 3 пучки, або щипти, вари в(ъ) козиномъ молоку, процедивши, випить* (ЛО); *И тЂмъ: шкура або кора з корЂня вєрбового, варити ю и тую воду*

пити, мо(ц)но урину випужа, особливо в(ъ) ***опухло(с)ти*** (ЛО); *Жила по(д) мали(мъ) палцємъ в(ъ) обоúхъ рука(х), zвана салватєлля, о(т)творєна [!] бива на жолтячку, на рознє боль сєлєзе(н)ки, на фєбри, особливє ква(р)тани, на гипоко(н)дрію, на матичнє боль, на нирєкъ exulceracye и з[а]палєніє* ***в болє(з)ни*** *мєля(н)холѢчнєй* (ОКР).

Іменники колишньої -ū- приймають закінчення -и: *Ащє хощєши знати ѡ* ***любви****, и оулій воды в оуста, и вложи в(ъ) воду в(ъ) тую злата, и срєбра, и хлѢба, и воды трєтюю часть вліи, и хмєлю зєрцало и рци такъ* (КЛ) та ін.

Кличний відмінок однини

Кл.в. майже не зазнав змін порівняно зі староруською добою[139]. Іменики –-а-, -ja- основ приймають первіснуі флексії -о,е- : ***Бѿ̃є*** *дв̃о, радуисє* (КЛ).

3.2.2. Множина

Називний відмінок множини

Від іменників давніх основ на -а- Н.в. мн. характеризується закінченням -ы (графічно може передаватися як -и[140]), іменники з давніми основами на -ja- приймають закінчення -Ѣ (графічно -и). Іменники першої відміни мають характерні закінчення для давніх іменників -а-, -ja- основ, які засвоїли всі іменники сучасної твердої групи (-и), м'якої і мішаної (-і): ***Жили,*** *zостаючиє в(ъ) обудву нога(х), з оста и по(д) вєлики(мъ) палцє(мъ), о(т)творєна [!] бива на рознє афєкти очи(й), такжє на zви(ш) помянутіє дєфєкти* (Окр); *А єсли будєтъ до(ж)дъ, то* ***гусєници*** *капусти будутъ псувати* (ПР); *Естъ хороба, в которой* ***плюци*** *запаливаются, знаки обоúхъ хоробъ мало рознятся о(т) сєбє* (ЛО) та ін.

Іменники давніх основ на -ĭ- приймають закінчення -и (які належать до сучасної ІІІ відміни), тобто в староукраїнській мові мали зкінчення -и: *Таковє єдна(к) и подобніє* ***рєчи*** *служи(т) на gangрєну* (АД); *Если будєтъ Рождєство Х(ст)во в(ъ) суботу, зима будєтъ мглистая, вихроватая, з многими снѢгами,*

---

[139] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 93.

[140] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 93.

вєсна вѢхроватая, лѢто и єсѢнъ добрая и пожиточная, и оурожай на вши(т)ко, звады частыи́ и ***нєнависти*** *мєжи людми, и крадєжи, на люди и на пчєлы припадки* (ПР) та ін. Зазначмо, що форми на -ы у Н.в.мн. з основою на шиплячий засвідчено у волинських пам'ятках[141].

Родовий відмінок множини

Зафіксовано давньоукраїнські форми Р.в. мн. – нульове закінчення іменників давньої першої відміни, його засвоїли іменники, що перейшли до першої відміни: *Возми слимаковъ бєз* ***шкорупєкъ, пчолъ*** *з(ъ) уля,* ***осъ*** *ти(х), что кусаю(т),* ***пявокъ****, сол(ъ)ли на чєрєпяномъ блюдѢ, каждого заровно, вложи то всє, помѢша(в)ши, до го(р)щка, в которо(мъ) го(р)шку пови(н)ни би(т) дѢро(ч)ки попровє(р)чивани, поставъ его на(д) начи(н)ня(мъ) сткля(н)нымъ або цинови(мъ), поколъ то всє, помѢшаноє, сойдє(т) в той сосудъ, и тє(мъ) шмаруй мѢсця, гдє хочєшъ, аби волоси росли* (ЛО); *Описаніе крови, то е(ст) описание* ***жилъ*** (Окр); *Паки во(з)ми возми [!] /10зв./ возмы, колко хочєшъ,* ***гли(ст)*** *зєм(ъ)ни(х), то є(ст) робаковъ, кои́ по сходу дожда являю(т)ся, ползаючи по зємли, и розотри на поро(х), и роспусти вино(мъ), процеди и давай випить* (ЛО); *А єсли слонцє ясноє и дєнъ вєсолы(й), рокъ будєтъ добрый, и* ***рыбъ*** *много* (ПР); *ДѢти, которыи́ ся по(д) той часъ родятъ, маютъ ωхоту до ролѢ, до господарства, бываютъ вєсолыи́, в музицѢ кохаютъся и жа(р)ты любятъ, до* ***нєвѢстъ*** *єднакъ нє маютъ щастя* (ПР); *Во(з)ми маку, сѢмя конопляно(г)[о], яловцю, по жмєнѢ, або по го(р)стѢ, ладану чи(с)того ло(т), ядє(р)* ***костокъ*** *бросквинови(х), насѢня пидмового, то є(ст) ядєрє(к), по чвєрти лота, столчи, змєша(й) з во(д)кою бзовою и окладай голову* (ЛО); *потомъ вийми, будєшъ мѢти* ***олѢєкъ****, якъ ма(с)ло, бѢлій и густый, тимъ шмаруй, узнаєшъ завшє скутокъ pewnyi и нєомилній* (ЛО); *З* ***жилъ****, зостаючи(х) по(д) язико(мъ), которіє називаю(т)ся vene рамнє, кровъ пущана бива на болъ зубовъ* (ЛО); *Ащє кто хощєтъ нє боятісА* ***вѢдмъ****, на мас(ъ)ноє пущанА ωставъ каждои стравы, и в(ъ)ложи в(ъ) горнєцъ, и закопаи по(д) порого(м), и на Вєлікъдєнь выми его, и*

[141] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 94.

знаидѣшъ та(м) хробака, и дєржи єго, оувсѢ вѢдмы оузнаєшъ (ЛО); *тѢмъ: возми маку, мидда(лъ)ни(х)* ***ядєрєкъ*** *z костєкъ,* ***ядєро(к)*** *брос(ъ)квинови(х), насѢня кропу простого, бобку, галки мушкатовой* (ЛО) та ін.

Якщо основа іменника закінчується двома приголосними, то з'являється вставний звук о: *Взять див дєрєва* ***шишокъ*** *три и уварить в(ъ) води* (АД); *Взять горѢлки килка* ***ложокъ****, оцту доброго винового ло(ж)ку, мєду прѢсного ло(ж)ку* (АД); ***квѢтокъ*** *цє(н)турій горсть* (ПР); *обдєри єго з(ъ)* ***шкурокъ*** *вє(р)хнихъ* (ЛО); *Способ лѢчєнА рознихъ горачокъ, такжє и фє(б)ръ, ква(р)тани* (ЛО) та ін.

Одиничні іменники першої відміни мають закінчення -ей, засвоєне з давніх основ на -ĭ-, наприклад, для іменника *мышьи* воно є споконвічним: *И тѢмъ: олѢєкъ з* ***миши(й)****, єщє слѢпихъ, в(ъ) оливѢ усмаживши, пуща(й) в(ъ) уши кроплями, помощнє є(ст)* (ЛО).

Закінчення -овъ властиве іменникам давніх основ на -ŭ-, під їхнім впливом за аналогією поширилося на іменники інших парадигм: *Возми зєлля буквицѢ, ростопаши, з ломикамєнія* ***свє(ч)ковъ****, рути, любчику, полєй, ганусу, цинамону, ка(ж)дого по лоту, імбєру, ка(р)дамону, насѢня кропу воло(с)кого, то є(ст) марачового, пєтрущаного, кмѢну крамного* (ЛО); *Возми рѢпи свѢжой, рє(д)ку єдну, зотри обоє на тєрту(ш)кє, придай горчицѢ столчєной 2 лоти,* ***гвоздиковъ*** *3 чвєрти лота, олѢи́ л(ъ)ляной старой, сколко потрєба, змѢшай добрє, роскладай на ху(с)тцѢ и окладай мѢсця о(т)морожєніє* (ЛО); *И тѢмъ: на горачку внутрєную всє(г)да вари(т) надобно в водѢ рогъ єлєнєвой долго, при ко(н)цѢ варєнія прида(й) зєлія ка(р)дусъ бєнєдикти и* ***родзи(н)ковъ*** *вєлики(х), и вари(т) з(ъ)нову* (ЛО); *И тѢмъ: возми муки przenneу пригорщъ, пєрцю столчєного лотъ, соли sczyptę, то є(ст) пучки, оцту в[и]нового, колко надобно, змѢша(й), учини пляцокъ, приложи на щоку з той сторони, с коєй зубъ боли(т), служи(т) то и на рознiє болѢ з* ***дєсцє(н)совъ*** (ЛО); *Возми листя макового, молодо нарваного и ізсушєного, приго(р)щ(ъ), покрай, вари в(ъ) оцтѢ, придавши трохи галуну, и процєди, и тримай до* ***устъ*** *тєпло, пото(мъ) випліовуй* (ЛО) та ін.

Родовий відмінок ж.р. колишніх -ї- основ у пам'ятках мають закінчення –ей; іменники сучасної третьої відміни мають флексію -ей, яку історично засвоїли, окрім іменника *мати* (закінчення -ів запозичено від іменників -ŭ- основи): *Возми листя grубєніовєго, то є(ст) lotatia, а хо(ч) корєня, що на става(х) ростє, жєрухи водяной, обоіхъ колко* ***гор(с)тєй****, посѢчи дробно, зотри в(ъ) макортєту, приливши оцту рожового, придавши олѢйку рожаного (ж), а лю(б) оливи пригрѢй и обложъ* (ЛО); *зима будєтъ тєплая, вєсна мокрая и тєплая, лѢто сухоє и погодноє, єсѢнъ мокрая и вѢхроватая, жита, вина, мєду и ωгоро(д)ныхъ* ***рѢчєй*** *достатокъ, старыхъ людєй много помрєтъ и нєвѢстъ тажарныхъ* (ПР) та ін. Відзначено давньоукраїнську форма Р.в. мн. іменника *персь****:*** *На кашєль з кровію з* ***пєрсєи****; когда ся z флядмою покажє, знакъ є(ст) пєвный сухотъ, ащє тому скоро нє zабѢжитъ* (ЛО).

У староукраїнській мові, як зауважив І. Матвіяс, вживалися форми на -ий і на -ей[142]. Фіксуємо форми на -ий і в аналізованих пам'ятках: *И тѢмъ: возми* ***миши(й)*** *молодихъ и єщє голи(х), посѢчи ихъ и усмажъ з оливою, процєдивши, пущай кроплями в(ъ) уши рано и на ночъ, рєчъ пєвна* (АД); *И тѢмъ: олѢєкъ з* ***миши(й)*** та ін.

Давальний відмінок множини

Д.в. мн. іменників з основою на -а- зазвичай зберігає давнє закінчення –амъ (тверда основа) і -ямъ (м'яка). Іменники сучасної першої відміни мають старі закінчення колишньої першої відміни: ***Жєна(м)*** *прє(д) ро(ж)дєнієм(ъ) дітАтє добро и(м) пити дубовую Амєлу, то живо оуродит(ъ)сА дітА, и нѢколи нє будєтъ тєр(ъ)пѢти болєсти, и в(ъ)родітсА бєз(ъ) оуразу* (ЛО); *Сокъ свѢжого полону, выдавлєныи, добрє уцукровавши, по B̃ [2] лышки пючи ко(ж)дого днА, служітъ* ***фрыбра(м)*** *застарѢлы(м)* (ЛО) та ін. В аналізованих матеріалах спорадично засвідчено форми Д. в. мн. із флексією -амъ і прийменником *к: В(ъ)ложи рєдку в талѢрки або крижалки краяной и соллю посипаною, клади к* ***подо(ш)вамъ*** (ЛО); *Ащє в(ъ) кого ноги ωтєкутъ, букъвицу толчєную з горюлкою*

[142] Матвіяс І. Форми іменників ІІІ відміни в українській мові. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 166.

и прЂсны(м) мєдомъ, ***к ногамъ*** *прікладаи и суровою ніткою по(д) колЂно(м) пєрєвАжи, и бє(д)ра дакжє* (КЛ).

Поодинока фіксація закінчення -омъ як аналогії до ч.р.: *Служи(т) сіє лЂка(р)ство* ***натуромъ*** *тлу(с)тимъ* (ЛО).

Флексії іменників -ем (<-ьмъ) поряд із -ом засвідчено в пам'ятках староукраїнської мови[143].

Знахідний відмінок множини

Зн.в. мн. від іменників –а-, -ја- основ мають таку ж флексію, як у Н.в. мн. Іменники ж.р. назви речей, явищ, процесів і понять зберігають свої закінчення, тотожні з Н.в. мн.: *И тЂмъ: на єξулцуцєраціє в(ъ) го(р)лЂ, на врєди ядовитє, на gузЂ, смаруючи, на подагру и корости по твари розніє,* ***воши*** *губи(т) и родити(с) имъ нє допущає(т)* (ЛО); *Если будєтъ Рождєство Х(ст)во в(ъ) суботу, зима будєтъ мглистая, вихроватая, з многими снЂгами, вєсна вЂхроватая, лЂто и єсЂнъ добрая и пожиточная, и оурожай на виш(т)ко, звады частыи́ и нєнависти мєжи людми, и крадєжи, на люди и на* ***пчєлы*** *припадки* (ПР); *А єсли будєтъ до(ж)дъ, то гусєници* ***капусти*** *будутъ псувати* (ПР); *Служитъ напєрє(д) на розніє аффєкти в(ъ) стол(ъ)цу, то є(ст) на проно(с) і на [і]но, яко на фЂстулу, на пухлину и gузЂ, на попаданіє, на* ***врод****и і exulceraciє на* ***свє(р)боти****, на кишки випа(д)нєніє /бзв./ на випа(д)нєніє киш(ъ)ки* (ЛО); *Служи(т) сіє на* ***гора(ч)ки*** *волніє, особливє на внутръ* (ЛО); *ПлАстєръ на* ***подагри****: вєзми gлєйти, суптєлно утєртой, мумЂи́, блєйвасу, каждого по 6 лото(в)* (ЛО); *Того жъ м̃(с)ца К̃ [20] дня вступуєтъ слон(ь)цє в(ъ)* ***Рыбы*** *знамя нєбєсноє, а тоє знамя єстъ зимноє, вЂлґотноє* (ПР) та ін.

Щодо флексії *–ы* в наступному реченні, то важко визначити: чи це Н.в., чи Зн.в., хоча прикметник *многіи́* – це форма Н.в. мн.: *А єсли вєтръ ѡ(т) полудня,* ***худобы*** *многіи́ и смєртъ посполиты(м) людє(м) значитъ, алє урожай будєт(ь) добрый* (ПР).

---

[143] Матвіяс І. Форми іменників ІІІ відміни в українській мові. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 167.

Іменники жіночого роду колишньої -ї- основи зберігають первісне закінчення -и. Закінчення -и типове для староукраїнських пам'яток, яке зберігалося до XVII ст., а флексія -і зумовлена впливом іменників старої першої відміни:[144] *ОлѢєкъ роби(т) з ма(с)ла на подагрє, і на покорчєніє жилъ, и* ***синости*** *побитіє* (ЛО); *На подагру і иніє* ***болєзни*** *по составахъ, что в ногахъ боль бив* (КЛ).

Орудний відмінок множини

Іменники давніх -а-, -ја- основ зберігають закінчення -ами, -ями. Ці закінчення в О.в. мн. мають іменники сучасної І відміни: *Жила въ обудву нога(х), зостаючая* ***по(д) ко(ст)ками****, о(т)ворєна бива камє(н) тє(р)пячи(мъ), боль, такжє жєна, коі̀ по ро(ж)дєніі̀ нєдобрє вичищєна биває* (Окр); *Жила, зостаючая на(д) ко(ст)ками въ обудву нога(х), sapheny звана, о(т)творєна [!] бива на боль в крижахъ, на сцѢатикє, на шалє(н)ство, на дихавицю, на задє(р)жан(ъ)є хороби мѢся(ч)ной, на запалєніє або на набракло(ст) мошє(н)* (ЛО); *И тѢмъ: з(ъ) вєнgора з(ъ)дєри шкуру, покрай в штуки, поклади єго на росцє над уголя(мъ), а я(к) будєтъ пєкти(с), стѢкаючи(й) з нєго лѢкворъ, або жиръ, пил(ъ)но збирай, которій* ***кроплями*** *часто въ уши пускай* (ЛО); *Паки поставить пявки на(д)* ***яснами****, гдє боля(т)* (ЛО); *Водка, пєрєгонєна з(ъ) вишнєви(х) ягодъ, потолкши ихъ з(ъ)* ***косто(ч)ками****, є(ст) особливє добра на голову, уважаючи ея, яко (ж) борони(т) о(т) вєликихъ хоробъ головнихъ, служитъ и на иніє хороби* (АД); *Доста(т) с* ***квѢтками*** *свѢжого ро(з)марину и вари(т) то добрє в тєпломъ добро(мъ) винѢ, вложивши до того трохи мири, цинамону, и зажива(т) того натщо* (АД); *положи на сємy навєрху з(ъ)* ***жабами*** *и пали округъ вєрхнои горщокъ, что(б) в(ъ) спо(д)нѢй изойшолъ олѢєкъ* (ЛО); *Возми яловцєвого дрєвка з* ***гѢлками*** *и із* ***ягодами****, посѢчи, придай листя гєбдового достаткомъ, вари в(ъ) ко(т)лѢ, в водѢ, процеди, купай дитину* (ЛО) та ін.

Місцевий відмінок множини

---

[144] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 98.

Іменники -а-, -ја- основ у пам’ятці мають закінчення -ахъ, -яхъ.

Паралельні закінчення **-ах** // **-ох** в іменниках колишніх -јо- основ фіксує АУМ (АУМ 2, к. 205), закінчення **-ох** часто вживано в учительних євангеліях із території Бойківщини XVI–XVII ст.[145]: *Кгди зроди(т)ся ракъ на **вargахъ**, то є(ст) на **губахъ** (ЛО); Жила въ обудву **нога(х),** зостаючая по(д) ко(ст) ками, о(т)ворєна бива камє(н) тє(р)пячи(мъ), боль, такжє жєна, кои́ по ро(ж)дєни́ нєдобрє вичищєна биває* (ЛО); *Если грими(т) того м̃(с)ца, коли м(с)цъ єстъ в(ъ) **Рыбахъ**, злы(й) будєтъ оурожай* (ПР); *по(д) мали(мъ) палцємъ в(ъ) обои́хъ **рука(х)**, звана салватєлля, о(т)творєна [!] бива на жолтячку* (ЛО); *Жила, звана базилика, зостаючая нижєй, по(д) мєдияни в(ъ) локтю, о(т)творона [!] биває на всяки афєкта утроби, żołądka, на парцє в **бокахъ*** (ЛО); *Если гримитъ того м̃(с)ца /8зв./ м̃(с)ца, коли м̃(с)цъ єстъ в СтрЂлцЂ, значитъ на **горахъ** добрій оурожай, а в **низинахъ** заразу* (ПР); *Пишєтъ ѡ томъ Арис(ъ)тотєлєсъ и Плютархус(ъ) в **гисториа(х)** ѡ звірата(х)* (ПР); *И тЂмъ: смєтану змЂшай з бєл(ъ)комъ яйцєви(мъ) и прикладай тєплє(н)коє **на плата(х),** гои́тъ и сушитъ скоро свЂжу рану* (ЛО); *О **кристєрахъ**, албо **єнємахъ*** (АД) та ін.

Іменники -ĭ- коротке основ фіксовані із закінченням -ехъ: *И якая в ты(х) днєхъ и нощєхъ бываєтъ погода, такой ся в(ъ) чтирєхъ **частє(х)** року сподЂвай* (ПР).

3.3. Словозміна іменників чоловічого роду

3.3.1. Однина

Називний відмінок однини

В одному різновиді словозміни сучасної ІІ відміни об’єдналися іменники чоловічого роду з основою на -ŏ-, -јŏ- та з інших типів відмінювання. У досліджуваному матеріалі такі іменники зафіксовані з кінцевими слабкими редукованими [ъ] чи [ь] (а також – приклади без редукованих), тобто в сучасній мові мають нульову флексію*: В дєнъ ѡбрЂтєния чєстния главы єсли **морозъ**,*

[145] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 405.

то ***М̃*** *дній такъ будєтъ* (ПР); *Ащє кого ѡчи свєр(ъ)бАтъ,* ***кукулъ*** *столци вєлікій и сынъ на ѡчи, по(мо)щъ* (КЛ); *Ащє кто зломи(т) кость,* ***попюлъ*** *ясєновый и яєчный* ***бѢлокъ****, и пєчіну з оцтомъ змѢшаи, и з яицємъ, прікладай и паръ сосновою скюркою* (КЛ); ***Горохъ*** *є(ст) тєплъ и сухъ: варєны(м) исти и́сти, добрыи изправлєніє чинітъ и жолудокъ разтлѢваєтъ* (КЛ); *В дєнъ стрѢтєния ѓ(с)дня, єсли будєтъ ясно,* ***лє(н)*** *зродит(ъ)ся добрѢ, алє* ***снѢгъ*** *нєпрудко гинєт(ъ)* (ПР); *Ащє в(ъ) ко(го)* ***кашєлъ****,* ***корє(н)*** *буквічны(й) я(ж)дъ с прѢс(ъ)нымъ мєдо(м), ичъ и жіво(т) лєх(ъ)читъ* (КЛ) та ін.

В іменниках -jŏ- основ, які мали фінальний -и, відбулася часткова редукція кінцевого голосного, який перетворився на -й, що вже засвідчує аналізований у магістерській роботі матеріал: *А єсли вєтръ ѡ(т) полудня, худобы многій и смєртъ посполиты(м) людє(м) значитъ, алє* ***урожай*** *будєт(ь) добрый* (ПР); *В дєвятый чєтвєртокъ по ПасцѢ єсли погодно будєтъ, добрый* ***оурожай*** *будєтъ* (ПР); *И єсли в ню(м) знайдєшъ хробачка, будєтъ рокъ /бзв./ будєтъ рокъ добрый, єсли знайдєшъ муху, мѢрный рокъ, єсли знайдєшъ паука, злый* ***урожай*** *будєтъ, а єсли поро(ж)нѢй ѡрѢшокъ, барзо нєздоровый рокъ на людєй* (ПР); *Если будєтъ Рождєство Х(ст)во в(ъ) пято(к), зима будєт(ъ) нєстаточная, вєсна добрая, лѢто дождовато, єсѢнъ вихроватая,* ***оурожай*** *на вшитко добрій, пчолы и ѡвцѢ рады здыхаютъ, а на людєй здоровый рокъ* (ПР) та ін.

Родовий відмінок однини

В аналізованих пам’ятках Р.в. іменників ч.р. характеризується, як і в сучасній українській мові, закінченнями *-а* (-я) та *-у* (*-ю*). На такий «двоякий» характер флексій родового відмінка однини іменників чоловічого роду в пам’ятках української мови різних періодів звернули увагу Л. Венєвцева[146], І. Керницький[147], А. Свашенко[7148]та інші дослідники.

---

[146] Венєвцева Л.В. Молдавські грамоти XIV – XV ст. як джерело вивчення історії української мови (Фонетика. Морфологія): дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1966. С. 102.

[147] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам’яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 91.

[148] Свашенко А.О. Мова «Кролевецької ратушної книги» другої половини XVII – першої половини XVШ ст. (Фонетика. Морфологія): дис...канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1968. С. 222.

Як відомо, наявність у Р.в. одн. паралельних флексій *-а (-я)* та *-у (-ю)* є результатом взаємодії двох типів відмінювання іменників давніх основ о, jo- та -й- (ъ), причому «закріпленню закінчень у (ю) в іменниках чол. роду колишніх о, jo- основ… сприяв перш за все момент семантичний».[149]

Закінчення -а (-я) мають:

1. іменники з конкретним значенням: *Аби зуби болящіє випоро(х)нѢліє вишли бє[з]* ***інструмєнта*** *з(ъ) ясєнъ* (ЛО); *Ежєли єи нє машъ, дай сажи с комєна твє(р)дихъ* (ЛО); але: *Возми ячмєню пол горсти, придай корєня щав(ъ)євого, подоро(ж)никового* ***корєня***, ***рогу*** *єлєнєвого, в триски порубаного, дрєва сандалового чєрвоного, каждого по два лоти* (АД) та ін.; але іменник *рогъ* має флексію –у на відміну від сучасної флексії –а (*рога*);

2. назви осіб: *Если будєтъ ясно, жито и пшєниця потѢши(т)* ***г̃(с)даря*** (ПР); *Дєнъ ст̃го* ***Вар(ъ)θоломєя*** *значит(ъ) єсѢнъ /6/ єсѢнъ, зачи(м) єсли в той дєнъ будєтъ погода, то погодной ωсєни сподѢвайся, а єсли иначєй, жє дождъ або вѢтръ, то и єсѢнъ такая будєтъ* (ПР) та ін.;

3. часові поняття: Zна(к) *Бика панує о(д) днА 20* ***квѢтня***, *або* ***априля***, *до 20 (д).* ***мая*** (Пзз); *Зна(к) Барана панує(т) о(т)* ***днА*** *10* ***ма(р)та*** *ажъ до 20 (д).* ***квѢтня*** (Пзз); *Близнята панує о(т) дня 20* ***мая*** *до 20* ***чє(р)вца***, *або* ***іюня*** (Пзз); *Знакъ Рака панує о(т) 20 дня* ***чє(р)вца***, *або* ***іюня***, *до 22* ***липца***, *або* ***іюля*** *(Пзз); Zна(к) Ваги панує о(т) днА 23* ***врєснА***, *to est сє(н)тя(б)р, до 22* ***паздєрника***, *то є(ст) октя(б)р* (Пзз) та ін.;

4. одиниці вимірювання: *Возми зєлія ка(р)дусъ бєнєдикти млодого, то є(ст) в(ъ) маю зобраного, в тѢни усушоного, три го(р)сти, або жмєнѢ, рогу олє(н)ного, субтєлно расп(і)лова(н)ного , то є(ст) пил(ъ)кою ростє(р)того z самихъ ко(н)цовъ, два лоти, ногъ*

[149] енєвцева Л.В. Молдавські грамоти XIV – XV ст. як джерело вивчення історії української мови (Фонетика. Морфологія): дис… канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1966. С. 102.

раковихъ, то є(ст) сами(х) концусш(ъ)ковъ, коúми щип(ъ)лє(т), усушєни(х) и тє(р)ти(х), толико (ж), и очокъ раковихъ утєртихъ лотъ єди(н), цинамону утолчєного полъ ***лота****, скурки помара(н)човой пол(ъ)* ***лота****, змѢшай вкупу на суптєлни(й) прошокъ, давай на разъ по по(лъ) драgми, то є(ст) вѢсъ, ваги илє є(ст), лю(б) два скрипули, и є(ст) завшє досвѢдчони(й)* (ЛО); *И тѢ(мъ): возми аршєнику утєртого, сѢрки утє(р)той, по два лоти, води вапє(н)ной* ***пул(ъ)ґарца****, заразъ вари полъгодини и вмоча(й) в то хустку и клади на застарѢліє флюξоватіє рани, и на рака то служи(т) скутєчнє* (ЛО) та ін.;

5. назви частин тіла: *Жила, звана базилика, zостаючая нижєй, по(д) мєдияни в(ъ) локтю, о(т)творона [!] биває на всяки афєкта утроби,* ***żoląd**ka******, на парцє в бокахъ* (ЛО); *І тѢмъ: возми ча(с)нику головокъ пя(т), упєчи в(ъ) жару и істо(лъ)чи, приложи на пє(р)си, нє дотикаючи(с) до* ***жолу(д)ка*** (ЛО); *Жила, звана мєдина, każdoti вѢдома, о(т)творєна [!] бива на болъ* ***сєрдца****, на плєурє и на всякіє врєди горла, на сєлєзєну и на утробу болєзни, на гора(ч)ку и на ініє розніє хороби, когда иноú о(т)вори(т) нє можно* (ЛО) та ін.;

6. назви дерев: *Того м̃(с)ца во Ã [1] дєнъ вытни з(ъ)* ***дуба*** *тріску, и єсли будєтъ мокрая, то и зима будєтъ снѢж(ъ)ная, алє волная, а єсли тріска сухая, то зима будєтъ моро(з)ная и вихроватая* (ПР); *І єжєли би долга і упа(р)та была, я(к) бива квартана, и мє(ж)ду тѢмъ, уживаючи щодє(н)но, надобно в(ъ) ти(ж)ню принимать пу(р)гацію другимъ зєліємъ, то є(ст) манiА, в пивѢ и при єжєднє(в)номъ заживаніи карду(с) бєнєдикти змѢшивать шку(р)ки дрєва ясєновой а(лъ)бо кори* ***ясє(на)*** *молодой* (ЛО) та ін.

Закінчення -у (-ю) матеріали пам’яток фіксують у таких іменниках:

1. іменники назви просторових поняття: *А єсли будєтъ вѢтръ в той дєнъ ѡ(т)* ***всходу****, то припадки на быдло* (ПР); *Если*

ти(ж) вѢтръ ѡ(т) ***западу****, смєртъ кролє(й) многи(м) значитъ* (ПР) та ін.;

2. іменники з абстрактним значенням: *ДѢти, котрыи́ ся по(д) ты(м) знамєниє(м) родятъ, бываютъ поятыи́, и быстрыи́ до науки, доброй памяти, вєликого в(ъ)зросту, нєнавидятъ* ***фалшу****, кохаютъся в(ъ) ѡбычаяхъ, ѡбъжирства и пянства нєнавидятъ* (ПР); *Бо єсли в той сторонѢ м̃(с)цъ єст(ъ), гдє гримитъ, то та(м) вєликій* ***оупадокъ*** *значитъ ѡ(т) войны и ѡ(т)* ***нєурожаю*** (ПР); *Зачи(м), коли тыи́ пєсѢи́ дны настаютъ(ъ) мокро, мокрости и* ***мору*** *ѡбавлятися потрєба, а єсли пого(д)но, рокъ жизный будєтъ* (ПР); *Кто ся по(д) тымъ знамєниє(м) роди(т), будєтъ добрый, ласкавый, оува(ж)ный, до науки, до* ***рахунку****, до купєцтва и дх̃овєнства скло(н)ный, алє дво(р)ской науки и службы нєхай ся варуєтъ* (ПР); *ДѢти, которыи́ ся родятъ подъ тымъ знамєниємъ, бываютъ(ъ) лакомыи́, понурiи́, нєпослушныи́, лякливыи́, до присяги, до проклинаня, до пєчали и до* ***смутку*** *повабныи́, до ролѢ и до тяшкой роботы склонъныи́* (ПР) та ін;

3. іменники з речовинним значенням: *И тѢмъ: во(з)ми ꙋми, то є(ст)* ***ꙋлєю*** *того, что на ви(ш)няхъ ростє(т), муми, то є(ст) фарба, камєня ѡ(т) уразу чи(р)воного, корѢня живокосту, ка(ж)дого заровно, утри на поро(х), даваи щодєнь по пол(ъ)чвє(р)ти лота* (ЛО); *И тѢмъ: возми корєня живокостово(г)[о], вари в(ъ) водѢ, прєби(й) чрєзъ сито, придай* ***цукру*** *або* ***мєду****, сма(ж) до волнои густо(с)ти, придаи до того* ***ꙋлєю****, что на ви(ш)няхъ ростє, змѢша(й), давай часто по пол(ъ)ло(ж)ки випивать* (ЛО); *И тє(мъ): возми* ***оцту*** *мєдового або пивного доброго квати(р)ку, вли(й) оливи ло(ж)ку, соли пучку, to est szczyptę, zогрѢй, дай прє(д) пароξи(з)момъ* (ЛО); *И тємъ: возми* ***соку*** *полинєвого двѢ ло(ж)ки, горѢлки ча(р)ку нєболшу, дриякви з лѢсковiй орѢ(х), соли обичной пучку, з(ъ)мѢшай, да(й) випи(т) прє(д) пароξизмомъ* (ЛО); *Скутки особливє* ***бал(ъ)саму***

сѢ(р)чаного і способъ роблєнА єгѡ (ЛО) та ін. Зауважмо, що іменники *овес, хліб*, проте, мають закінчення *а,* як і в сучасній українській мові: *Взявши вєликій го(р)щикъ, извнѢ и всєрєдинѢ поливаной, 12 gарцєй в сєбє забєраючій, взять в то(т) пол(ъ)тора фунта* ***овса****, котори(й) трєба абы билъ з лупи(н) очищо(н), самоє зє(р)но било бъ, и в ситѢ пять любъ шє(ст) разовъ в(ъ) холодной водѢ вихє(н)дожєнои* (АД); *Возми шкуру з* ***хлѢба,*** *то є(ст) шкорину, припєчи добрє, что(б) а(ж) припалила(с), вари в водѢ, придавши до того ганусу, и дава(т) пи(т)* (ЛО);

4. назви рослин: *Возми зєлля буквицѢ, ростопаши, з ломикамєнія свє(ч)ков, рути,* ***любчику,*** *полєй,* ***ганусу, цинамону****, ка(ж)дого по лоту,* ***імбєру, ка(р)дамону****, насѢня* ***кропу*** *воло(с)кого, то є(ст) марачового, пєтрущаного,* ***кмѢну*** *крамного,* ***юзифу,*** *матєри(н)ки, то є(ст) лєбѢдка, ка(ж)дого по 3 чвє(р)ти лота, учини з того всєго суп(ъ)тєлни(й) прошокъ, коєго дава(й) по чвєрти лота каждого ра(н)ку* (ЛО); *Возми* ***моху****, которій на тєрнинахъ ростє, усуши и зотри на порохъ, которого давай болному ужива(т) в пивѢ* (ЛО); *Возми шанти посполитой нєбѢлой, зєлля волошковъ, розмарияну, каждого по 2 пригорщѢ* (ЛО), *И тѢмъ: возми* ***маку****, мидда(лъ)ни(х) ядєрєкъ z костєкъ, ядєро(к) брос(ъ)квинови(х), насѢня кропу простого,* ***бобку****, галки мушкатовой, каждого, що ся зда(ст), прєтолчи в мозчєру, придай квѢту бузинового, рожи сухой, zмєшай, скропы во(д)кою рожовою, учи(н) пластєръ, коймъ обло(ж) голову* (ЛО); *И ти(мъ): возми овєчихъ лаєнъ свѢжихъ, розмочи виномъ любо пивомъ, привари и процеди, придай трохи* ***шафрану****, ежєли є(ст), дай випи(т) тєпло, устанє; повтори, ащє за разомъ нє устанє* (ЛО) та ін.

Хитання у вживанні цих двох флексій спостерігається й у сучасних говірках української мови, причому в східностепових говірках в іменниках, що позначають географічні назви, спостерігається зростання навантаженості флексії

-а, очевидно, із часом співвідношення флексій *-а, -у* в цій групі зміниться на користь *-а.*[150] В окремих південноподільських говірках спостерігається послідовне вживання форм із закінченням *-а* замість *-у.*[151]

Послідовно виступає форма *року* із сучасним закінченням -у*: Иншій засъ пришлого* ***року*** *постановлєня такъ доходили: налявши полную шкляницу воды, во Ã [1] дєнь ноємврия постановити на ровномъ мѢсцу, абы никто нє рушалъ, а другій дєнъ рано єсли добудєт(ъ)ся /8/ дєтъся прєзъ вєрхъ скляницѢ вода, бєзъ похибы мокрый рокъ будєтъ, а єсли вполни будєт(ъ) вода, добрій рокъ будєтъ. Если тє(ж) сама в(ъ) собѢ будєтъ вода, сухого* ***року*** *сподѢвайся* (ПР) та ін.

Закінчення -у в іменниках ч.р. перейшло з ъ-основ, а тенденцію до вирівнювання ъ-основ та -ŏ-спостерігають у старослов'янських пам'ятках; і чим ближче до нашого часу, тим це закінчення є поширенішим.[152]

Флексії Р.в. одн. в аналізованих пам'ятках є іншими, ніж у сучасній парадигмі іменника, наприклад, слово *огонь* має закінчення -у(-ю): *И якъ почнє кипѢти, здойми скоро з(ъ)* ***огня****, дє(р)жи на(д) мискою поливаною, чтобъ пѢна на(д) оную зойшла* (ЛО); *И тѢмъ: возми сєлѢтри, сто(лъ)чєной, колко хочєшъ, и вложи въ рин(ъ)ку новую, поставъ на огнѢ, и якъ почнє о(т) бєрєговъ топи(т)ся, заразъ вкидай туда сѢърки потроху уто(лъ)чєной по колко кротъ, и поколь ростопи(т)ся, снєми с(ъ)* ***огня*** (ЛО).

Іменники із суфіксом -ець у пам'ятках з Волині, Київщини та Чернігівщини завжди приймають тверде закінчення -а, а в галицькі пам'ятки – закінчення -а (тверда група) або -я (м'яка група)[153]: *Ясєновє дєрєво в(ъ)ложить на ого(н), ко(г)да будє горачо, з* ***ко(н)ца*** *витѢкаючи(й) лѢкворъ збирай в(ъ) бавол(ъ)ну* (ЛО); *Знак(ъ)* ***Стрєлца*** *панує о(т) дня 21 листопада, to est ноя(б)ра, до 21 гру(д)ня, то є(ст) дєкабръ* (ЛО); *Ащє в(ъ) кого жєлѢзцє в(ъ) тѢлѢ гдє зостало,*

---

[150] Омельченко З.Л. Родовий відмінок іменників у східностепових говорах. *Українське мовознавство*. 1983. №11. С. 139.

[151] Перетятько М.М. Морфологічні риси говірок Дубенського району, Ровенської області. *Діалектологічний бюлетень*. 1960. Вип.7. С. 78.

[152] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 22.

[153] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 21.

стрѢла, то єстъ кулА, розплатаи жє ***заяця*** *и пріложи на рану или на руку, вытАгнєтъ жєлѢзцє копѢнноє албо кулю* (КЛ); *Когда* ***малця*** *вимочи(т)ся нє можє, зри кураціА* (ЛО) та ін.

У Р. в. одн. закінчення -е в іменниках ч.р. незалежно від того, до яких основ належали (закінчення -е, -и – це релікти флексії основ на приголосний та основ на -ĭ-) : *Старыи́ господарє оуважали ѡ(т) ГЇ [13]* ***днє*** *сєго м̃(с)ца* (ПР); *Того (ж) м̃(с)ца двайцятого* ***днє*** *вступуєтъ слонцє в(ъ) знамя нєбєснаго Быка* (ПР); *Воронъ падє на (д)рєво, а в(ъ) того дрєва нѢсть* ***корєнє*** *ні вѢт(ъ)віи* (КЛ); *И тѢмъ: на колку звичайну, з вѢтру походячую, возми лайно кокошє бѢлє, змѢшай з горѢлкою, процѣди и дай пити, и zара(з) дай* ***кристєрє*** *zвича(й) нє, рѢчъ досвѢдчона* (ЛО). Форми Р. в. одн. іменників ч.р. на -е, незалежно від того, до яких основ вони належали (*дне*, *колодязе, манастире*, *ступене* та ін.), засвідчено в пам'ятках XVI–XVII ст. із території Бойківщини та Лемківщини.[154] Архаїчні закінчення -е, -и досі зберігаються в бойківськх говірках.[155]

Форми *дня, каменя, кореня, тижня* є новішими: *Д̃ [4] дни приємного* ***ти(ж)ня****, то єстъ сєрєда, чєтвєртокъ, пятокъ и субота* (ПР); *од 25 липца а(ж) до подобн[о]го* ***дня*** *наступуючого м(с)ця* (АД); *И тѢмъ:* ***корєня*** *молочакового низкого* (ЛО); *И тоє знай, жє на Никула ко(ж)дого* ***м̃(с)ца*** *трєтій дєнъ по настатию и трєтій дєнъ прєдъ в(ъ)сходо(м) єго бываєтъ* (ПР) та ін.

Закінчення -е мають також іменники з основою на -с-, які зберігають суфікс -ес: *Посилаю ва(с) до пропасты тємнои, идѢтє, В̃ [2], идѢтє жє ѡ(т)* ***тєлєсє*** *єго и бѢжітє во свои гра(д), тар(ъ)таръ цѢтаръ комѢаръ* (КЛ). І. Панькевич убачав флексію -е від іменників на -с- основи в говірках Закарпаття,[156] а в пам'ятках Київщини, Волині, Чернігівщини форми на -е відсутні.[157]

Іменник овес має літературне закінчення –а: *Ащє кого ѡчи болАтъ, выйди рано на* ***полє*** *в пАтковыи дєнь до сходъ сл̃нца и назбыраи росы з* ***вювса*** *мисою, и*

---

[154] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 407.
[155] Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Львівської області. К., 1960. С. 53.
[156] Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938. С. 245.
[157] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 71

такъ назливай в(ъ) флАшку, трімаючи тоє в(ъ) дому, помазуй ωчи, поможєтъ (КЛ);

Давальний відмінок однини

Іменники ч.р. у Д.в. мають закінчення -у, -ю, -ови, -еви. Такі закінчення приймають не тільки іменники з основами на -ŏ-, -ъ- основи, а й іменники -ĭ-основ.

Старі закінчення -ови (-еви) іменників колишніх -ŭ- основ поширилися на сучасні іменники чоловічого роду всіх основ: *Ѓ [3] мо(ц): кто єи поран(ъ)ку пахає, таковому* ***чл҃овѣкови*** *мозокъ сА потвєр(ъ)жає и вычищає* (КЛ); ***Жолудкови*** *служачіє, во внутръ: полинова, сєнтуриова, мятчана, подорозникова, диягєліова, z(ъ) ростропсти, чирвоной то ε(ст) kardui benedykty* (АД) та ін. Форми на -ови, -еви переважють у пам'ятках південно-західного і північногоукраїнського походження[158] (див. також: АУМ 2, к. 177, 178).[159]

Водночас засвічено паралельні форми іменників: *Если в(ъ) дєн(ь) б҃лговѢщєния прєдъ свитаня(м) и на свитаню ясная /3/ и тихая погода єстъ, то добрій знакъ* ***оурожаю*** (ПР) і *Если того м҃(с)ца гримитъ, коли м҃(с)цъ єстъ в(ъ) Раку,* ***урожаєви*** *плужи(т), алє быдло плодъ змѢтуєтъ* (ПР) та ін. (дет. див. ше: АУМ 2, кк. 177, 178, 179).

Закінчення -овѣ,-євѣ в іменниках назвах істот і неістот ч.р. зафіксовано у Д.в. та М.в. одн.: *На бєлмо* ***чловєковѢ****: взять рути ярой з бобками крамними, въ уста(х) гризти и яконайчастѢй на око хухаць з рота, бєлъмо згонитъ* (АД); *Которое насє(н)є взя(т) розотєрть и дать пит[ь] в водѢ надщо сєрдцє или в(ъ) винѢ и імѢть сношєніє с жєною* ***мужєвѢ*** (АД); *сколко потрєба, и зроби ма(ст), тоє змѢша(й)* ***на*** *волно(мъ)* ***о(г)нєвѢ****, будєшъ имѢть ма(ст) коштовну на тру(д)ніє рани к(ъ) цѢлєнію* (ЛО). У XVII ст. ці закінчення мали іменники назви істот та неістот.[160] Закінчення -овѣ,-євѣ характерні для пам'яток південно-

[158] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 114.
[159] Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Рад. школа, 1955. С. 96.
[160] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 111.

східного походження XVII ст.,[161] причому ці форми не сплутуються з -ови, -еви.[162] Форми на -ові, -еві, як відомо, стали нормою літературної мови. Закінчення -ови, -еви в аспекті історичної перспективи, за словами С. Самійленка, не є ненормативними, адже могли вимовлятися як -ові, -еві, про це свідчить і плутання -ѣ /–и.[163]

Закінчення -у (-ю) характерно для іменників колишньої -ŏ-, -jŏ- основ: *ДѢти, що ся родятъ по(д) ты(м) знамєніє(м), маютъ хутъ до науки и бєзъ караня пилно учат(ъ)ся, бываютъ приложоными людми, а* ***гнѢву*** *нє рады, долго тримаютъ* (ПР); *ЛєбѢтъка sєліє є(ст) доброє и* ***запаху*** *вдАчноє* (КЛ) та ін.

Знахідний відмінок однини

Практично всі іменники чоловічого роду на період появи перших писемних пам'яток мали форми Зн.в., що збігалися з називним.[164]

Заміна старої форми Зн.в. одн. в іменниках назвах істот на родовий розпочалася ще в дописемний період. У пам'ятках XVI – XV ст. давні форми Зн.в. одн. в іменниках назвах істот трапляютья спорадично, у сучасній мові – лише в скам'янілому вигляді (у прислівникові *заміж*).[165] Серед іменників, що називають осіб, кількісно переважали іменники -ŏ-, -jŏ- основ, із них почалася заміна давніх форм Зн.в на форми Р.в. Із часом вони поширилися на іменники інших основ, частково охопили й іменнники назви неістот: *И тѢмъ: вари* ***часнокъ*** */20/ вари* ***часно(к)*** *в(ъ) водѢ, о(д)ли(й), придай до той води оливи або олєй л(ъ)ляной ло(ж)ку, дай тєпло випи(т)* (ЛО); *Назбирай жабъ зелєни(х) звичайныхъ, которіє в водах(ъ) бываютъ, кождой юй наклади ма(с)ла* ***в(ъ) ротъ****, в(ъ)ложи и(х)* ***в горщокъ*** *новой, в которомъ напєрє(д) пороби дѢрки, залѢпи звєрху покришкою, закопай другой* ***горщокъ*** *в(ъ) зємлю, положи на сєму навєрху з(ъ) жабами и пали округъ вєрхнои горщокъ, что(б) в(ъ) спо(д)нѢй изойшолъ*

---

[161] Маштабей О.М. Деякі морфологічні риси Полтавщини XVII ст. *Середньонаддніпрянські говори*. К., 1960. С. 187.

[162] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 114.

[163] Самійленко С. Нариси з історичної морфології української мови. К., 1964. Ч. І. С. 119–120.

[164] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 90.

[165] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 90.

олѢєкъ (ЛО); *З жилъ, зостаючи(х) по(д) язико(мъ), которіє наzиваю(т)ся vепе рамнє, кровъ пущана бива на* ***болъ*** *зубовъ и ясєнъ, на* ***катаргъ*** *голови, на врєдъ въ уста(х), на запалєніє и врє(ж)дєніє горла, на жабу по(д) язикомъ* (ЛО); *Водка на пєкє(лъ)ни(й)* ***огнь*** (ЛО); *На* ***катаргъ****, когда катаргъ впадє в пє(р)с* (ЛО); *А ка(к) нужда позовє, возми шматокъ, и zотри, и увяжи в(ъ)* ***узликъ****, /13/ котори(й) дєржи на зубѢ, витя(г)нє много флядми, и боль пєрє(с)танє* (ЛО) та ін.

Іменник з основою на приголосний (-n-) основи *камы*, що історично мав у Н.в. флексію -ы, змінив на -ень, тобто набув форми Зн.в.: *Енєма на* ***камєнь*** *и затримє(н)є урини* (АД); *Прошокъ,* ***камєнь*** *такъ з нирокъ, яко и з пєнхлєра випроважаючій* (АД) та ін.

Орудний відмінок однини

Досліджувані пам’ятки ілюструють флексії -омъ (твердий тип відмінювання; <ъмъ) або -емъ (м’який тип відмінювання; <ьмь) для іменників ч.р. одн.: *Возми зєлія сухого ша(н)ти бѢлой, покрай, увари в(ъ) го(р)щику, процеди и осолоди* ***цукромъ*** *або* ***мєдомъ****, випій, кладучися спать, и іспотѢєш(ъ)* (ЛО); *И тѢмъ: смєтану змѢшай з* ***бєл(ъ)комъ*** *яйцєви(мъ) и прикладай тєплє(н)коє на плата(х), гоúтъ и сушить скоро свѢжу рану* (ЛО); *ЧловѢ(к), которій по(д) тимъ* ***знакомъ*** *родится, в(ъ) житію своємъ мѢєтъ лѢта нєбєзпєчніє тє* (Пзз); *З жилъ, зостаючи(х) по(д)* ***язико(мъ),*** *которіє наzиваю(т)ся vепе рамнє, кровъ пущана бива на болъ зубовъ и ясєнъ, на катаргъ голови, на врєдъ въ уста(х), на запалєніє и врє(ж)дєніє горла, на жабу по(д)* ***язикомъ*** (Окр); *Въ дєнъ бг̃оявлєния Х̃(ст)ва єсли будєтъ ясно и тихо, вино зродитъся доброє, а єсли вѢтръ з(ъ)* ***снѢго(м)*** *або з(ъ) дождо(м), то значнѢ схибитъ* (ПР); *Жила по(д) мали(мъ)* ***палцємъ*** *в(ъ) обоúхъ рука(х), zвана салватєлля, о(т)творєна [!] бива на жолтячку* (Окр), *І тѢ(мъ): вozми свѢжого зєлія cerany, to est боцяни(х) но(ж)ковъ, столчи а(лъ)бо змє(ли), сма(ж) з вєпровимъ* ***сма(лъ)цємъ*** *до висмажєня вѢлgотно(с)ты, вити(с)ны кро(з) платъ. и тѢмъ ш(ъ)маруй, по ка(ж)домъ з(ъ)митію, голову* (ЛО); *Ащє хощєши знати, прівАзи* ***конєємъ*** *скюрки вовчєи, и нє пріближіт(с)А /236/ нє пріближи(т)сА волкъ ко нємy* (КЛ); *До сего належи(т) курити(с) брушmиномъ,* ***мастихомъ*** *и ладаномъ* (ЛО) та ін.

Виявляємо непослідовність закінчень О.в. одн. в іменниках ч.р., наприклад, закінчення *-емъ* мають іменники з твердим основи: *Возми зєлія ка(р)дусъ бєнєдикти, на поро(х) утє(р)того, ло(ж)ку, вє(р)холковъ, стокро(т) цєн(ъ)туріими, на поро(х) утє(р)ти(х), пол(ъ) ло(ж)ки, конфори чвєрть лота, змѢша(й) в(ъ)купѢ и ховай, давай на разъ полчвєрти лота прє(д)* ***пароξизмє(мъ)*** (ЛО) *і И тємъ: возми соку полинєвого двѢ ло(ж)ки, горѢлки ча(р)ку нєболшу, дриякви з лѢсковій орѢ(х), соли обичной пучку, з(ъ)мѢшай, да(й) випи(т) прє(д)* ***пароξизмомъ*** (ЛО), а також: *На вєликоє запалєніє з* ***фєторємъ*** *і о(т) зіąбєнія* (ЛО) та ін. Зазначмо, що серед карпатських говорів тільки гуцульські і буковинсько-покутські послідовно зберігають різницю у закінченнях твердих та м'яких основ.[166] Назагал вплив іменників твердої групи на м'яку сьогодні спостерігають у багатьох південно-західних говорах.[167] Форму *-омь* в О.в. колишніх іменників -jo- основ як похідну від *-ъмь, -ъмъ* ілюструє АУМ (к. 180; к. 203).[168]

Місцевий відмінок однини

Іменники, які утворили сучасну II відміну засвідчено з різними закінченнями.

В іменниках чоловічого роду закінчення -ѣ (закінчення -ŏ- основ), яке із часом замінить -і: *Для людій убоги(х): увари утроби тєлячой, то є(ст) пєчонки товарачой,* ***у оцтѢ****, усуши, зотри и давай по ло(ж)кѢ випива(т) в горѢлцѢ* (ЛО); *Если гримитъ того м̃(с)ца, коли м̃(с)цъ єстъ* ***в(ъ) СкорпиωнѢ****, бываєтъ злый рокъ и голодный* (ПР); *И тѢмъ: на рака усушы ко(лъ)ко рако(в) в пєчи* ***по хлѢбѢ****, любо гдє и(н)дє, утолчи* (ЛО); *попхни палцємъ, аби глибоко войшла,* ***в*** *короткомъ* ***часѢ*** *учини(т) скутокъ налєжитій* (АД) та ін.

Закінчення -е, -и є варіантом флексії -ѣ*: Возми оливи полтора фу(н)та, мила найлучшаго три лоти, блєйвасу и минѢи́,* ***по фу(н)тє*** (АД).

---

[166] Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938. С. 201.
[167] Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 96.
[168] Гринчишин Д. Давньоукраїнські фонетичні й морфологічні риси в говірці села Потік Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика. Морфологія. Словотвір* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. С. 35.

Закінчення -у (-ю) характерно для іменників -й- основ, яке прибрали також іменники -ŏ-, -jŏ- і рідше -ĭ- основ.[169] Іменники з твердою основою мають флексію -у, а з м'якою – -ю: *В м̃(с)цу* ***марцу*** *якъ много дній хмурныхъ, мглысти(х) и дождєвыхъ, такъ много будєтъ нєпого(д)ныхъ, часовъ до року, толко оуважати, жє чвєрт(ь) м̃(с)ца марца значатъ чвєрт(ь) року* (ПР); *Если гримитъ того м̃(с)ца, коли єс(т) мѢсяцъ въ* ***Козоросцу****, значитъ до(ж)ды, росы и мглы, на збожа заразливый́* (ПР); *Жила, звана базилика, zостаючая нижєй, по(д) мєдияни* ***в(ъ) локтю****, о(т)творона [!] биває на всяки афєкта утроби, żołądka, на парцє в бокахъ* (Окр); *часъ того (ж) дня* ***по полудню*** *значитъ зиму по годѢхъ* (ПР) та ін.

Закінчення -у М.в.одн. мали іменники ч.р. з основою на задньоязиковий г, к, х, щоб уникнути чергування із з, ц, с перед ѣ,[170] наприклад: *Хочєшъ ли знати пришлого* ***по*** *томъ* ***року*** *пожит(ъ)ки, ворвишъ ωрѢшокъ дубовый во* (ПР); *положи по(д) столєцъ уголя жаркого з(ъ) фаєркою, на которую клади* ***по шматку*** *разъ поразъ* (ЛО)та ін.; а згодом – закінчення поширилося в іменниках з іншим приголосним в основі, а також у конструкціях із прийменником *по*: *Возми бобковъ з(ъ)вича(й)нихъ крамнихъ 2 лоти, на мѢлкой поро(х) утолчєни(х), очокъ раковихъ, сѢрки, обоúхъ* ***по лоту*** (ЛО); в*озмы, колко хочєшъ, гли(ст) зєм(ъ)ни(х), то є(ст) робаковъ, коú* ***по сходу*** *дожда являю(т)ся* (ЛО) та ін. Зауважмо: якщо ж прийменник *по* виступає у значенні «після», то іменник ч.р. має закінчення -ѣ*: Чини(т) та(к) щодєнь три разы, то є(ст) зрана, на ночъ и в годину по* ***обѢдѢ*** (ЛО).

3.3.2. Множина

Називний відмінок множини

В аналізованих матеріалах іменники ч.р. мають давнє закінчення -и (-ы**)** колишніх -ŏ- основ: *Чини(т) та(к) щодєнь три* ***разы****, то є(ст) зрана, на ночъ и*

---

[169] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 92.

[170] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 49.

в годину по обѢдѢ (ЛО); *Процѣдивши, дава(т) пи(т) три* ***рази*** *на дѣ(н) по кватєрцѢ* (ЛО); *ВскорѢ обачишъ диво, яко* ***глисти*** *подохліє руша(т)ся прѣз(ъ) столѣцъ* (ЛО); *И єсли той дєн(ь) слот(ъ)ный,* ***ѡрѢхи*** *волоскій зопсуются, а лѢсковый добрѢ зродятъся* (ПР); *На той часъ добрѢ* ***будынки*** *закладати, будовати и до новыхъ будын(ъ)ковъ, любо до маєтностєй, впроважатися* (ПР); *Аби* ***волоси*** *росли, sekret osobliwy* (ЛО); *Коли будєтъ дождъ в(ъ) дєнъ сточный, вєликій* ***дожды*** *будутъ пановати, по(д) часъ жнива, громы засъ маіовый рокъ жизный спроважаютъ* (ПР) та ін. Виявляємо чергування к / ц: *В то(м) м̃(с)ци єсли листъ з(ъ) дєрєва нє ѡпадаєт(ъ), значитъ зиму морозную и завал(ъ)ную, потомъ гусєници и* ***хробаци*** *з того ради плодят(ъ)ся* (ПР).

Закінчення *-ы* приймають іменники м'якої основи: *Того жъ м̃(с)ца по пєршой квадрѢ настаю(т) пєсѢй /5/* ***дны****, такъ назва(н)ныє, бо в той часъ звѢзда Лядня, которую Псєю звѢздою зовутъ, в(ъ)єдно з(ъ) слонцємъ ходитъ* (ПР), що типово для пам'яток із Волині і Наддніпрянщини.[171]

І. Керницький, аналізуючи пам'ятки бойківського і лемківського походження XVI – XVII ст., закінчення -и Н.в.мн. іменників чоловічого роду -о-основ фіксує лише у формах, утворених від особових іменників ч.р. У ділових пам'ятках інших територій, крім двох, написаних у Львові, дослідник флексії не виявив.[172] Архаїчні форми іменників ч.р. на -и у Н. в. мн. із збереженням давнього переходу [г] > [з], [к] > [ц], [х] > [с] – одна з рис карпатської групи говорів.[173]

Панівним закінченням у пам'ятках зі всіх територій, за висновком М. Керницького, є -и, -ы, а давнє закінчення -и (*священици*) та -ове, -еве характерні лиша пам'яткам колишньої Галичини[104]. Можливо, із цієї причини закінчення -ове, -еве, яке властиве давнім -ъ основам, в аналізованих пам'ятках виявлено.

---

[171] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 55.

[172] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 404.

[173] Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980. С. 225.

Закінчення -е у Н.в. мн. іменників ч.р. на -р (-е було характерно для основ на -n-, яке пошилося і на інші основи): *Если вторый дєнъ іюля будєтъ погода, зробятъ сѢна за погоды* ***господарє****, а єсли в той дєнъ будєтъ дождъ* (ПР); *Старый* ***господарє*** *оуважали ѡ(т) ГЇ [13] днє сєго м̃(с)ца ВЇ [12] дній и ВЇ [12] нощій, то єстъ до Рождєства Х(ст)ва* (ПР); *Если въ КА̃ [21] дєнъ будєтъ того м̃(с)ца погода, за досвѢдъчєную рѢчь маютъ* ***виноградарє****, ижъ на другую ѡсѢнь ѡбфито зродят(ъ)ся вина, а єсли то(й) дєнъ будєтъ мокрый, то схибятъ вина* (ПР) та ін. Форма на -е досі зберігається в лемківських говірках в іменниках із суфіксом -ар (типу *воляре, чколяре* та ін.).[174] Архаїчне закінчення -е у Н.в. мн. збережно в говорах (АУМ 2, к. 190).

Родовий відмінок множини

У Р.в. мн. закінчення -овъ (пам'ятки засвідчують поширення цього закінчення -ŭ- основ від XI ст.; форми переважають нульове закінчення іменників у пам'ятках XV– XVI ст.[175]); ця флексія витіснила закінчення -ŏ- основ і в XVI ст. можна вважати цей процес завершеним[176]: *пєрєжєни па(ки) на алємбикъ и ізнову в(ъ) 3-й разъ пєрєжєни, и в ту воду в(ъ)мочай ху(с)тку и прикладай, заразъ смирає(т) болъ подагричный, и хирагричный, і ин(ъ)нієˌ з* ***дєфлюѯовъ*** *походя(ч)* (ЛО); *Такжє квѢтъ* ***калачиковъ*** *вєлики(х) зсушє(н), и вари(т), и пи(т), є(ст) барзо добрє и на zастарѢлій кашєль* (ЛО); *И тѢмъ: возми сєлѢтри, сто(лъ)чєной, колко хочєшъ, и вложи въ рин(ъ)ку новую, поставъ на огнѢ, и якъ почнє о(т)* ***бєрєговъ*** *топи(т)ся, заразъ вкидай туда сѢърки потроху уто(лъ)чєной по колко кротъ, и поколь ростопи(т)ся, снєми с(ъ) огня* (ЛО); *И тѢмъ: на ясна(х) опухли(х) ставить піявки є(ст) рѢчъ добра, служи(т) и на боль* ***зубовъ*** (ЛО); *На окладаніє* ***пулсовъ*** *в горачкахъ* (ЛО); *У* ***пановъ*** *ласку такій маютъ, и до вєликихъ* ***оурядовъ*** *такій приходятъ* (ПР); *Єсли будєтъ Рождєство Х(ст)во в(ъ) сєрєду, зима будєтъ лютая, вєсна ѡстрая и нєпого(д)ная, лѢто и*

---

[174] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'ятками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 407.

[175] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 95.

[176] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 56.

єсѢнъ вдячная, вина, сѢна и збожа достатокъ, ***ѡвоцовъ*** *и цибулѢ много, мєду ѡскупно, на тєслювъ и на* ***купцовъ*** *злый заробокъ, дѢтє(й) малы(х) много помрє, и на приховокъ ѡ(т) быдла шкода* (ПР); *то є(ст) пил(ъ)кою ростє(р)того z самихъ* ***ко(н)цовъ****, два лоти, ногъ раковихъ, то є(ст) сами(х)* ***концусш(ъ)ковъ*** (ЛО); *Возми* ***бобковъ*** *з(ъ)вича(й)нихъ крамнихъ 2 лоти, на мѢлкой поро(х) утолчєни(х), очокъ раковихъ, сѢрки, обои́хъ по лоту* (ЛО); *жабии́хъ шкорупъ, утє(р)ти(х) и істолчєни[хъ], пєрєпалєни(х), пултора лота, олѢйку з(ъ)* ***жолтковъ*** *яйцєви(х)* (ЛО); *По змитию маза(т) олѢйкомъ, або бал(ъ)самомъ сѢрчанимъ, або олѢємъ, вибити(мъ) з(ъ)* ***орѢховъ*** *воло(с)кихъ* (ЛО) та ін.

Іменники м'якої групи (основа на -jŏ-, сюди ж перейшли іменники давньої -ĭ- основи та основи на приголосний) мають закінчення -ей, -ий (первісно закінчення -ĭ- основ): *ВЇ [12] м̃****(с)цєй*** *вырозумѢвали и за правдивую практику тоє мѢли, зачинаючи тыи́ дны ѡ(т) навєчєрия Рождєства Х(ст)ва* (ПР).

Закінчення -ей є історичним для іменників -ĭ- основ, яке зберігає зокрема іменник *гостей*, а також *коней, грошей* (колишня -jŏ- основа).

Фіксуємо його в іменнках ч.р.: *Взять вєликый корєнь пєрєступня, и (з)рѢжъ с нєго вєрхъ, якъ талѢрку, и вивєрти сєрєдину совсѢмъ, и нали(й) в нєго оливи по(лъ)нъ, и приложи тоє, что свє(р)ху зрѢзалъ, и закопай в(ъ) zємлю, что(б) тамъ былъ чрєзъ кол(ъ)ко* ***м(с̃)цєй*** (ЛО); *ВЇ [12]* ***м̃(с)цєй*** *вырозумѢвали и за правдивую практику тоє мѢли, зачинаючи тыи́ дны ѡ(т) навєчєрия Рождєства Х(ст)ва, якій былъ часъ, єсли погодный, албо слотный* (ПР); *Если ти(ж) вѢтръ ѡ(т) западу, смєртъ* ***кролє(й)*** *многи(м) значитъ* (ПР); *И тѢмъ: вари часнокъ /20/ вари часно(к) в(ъ) водѢ, о(д)ли(й), придай до той води оливи або* ***олєй*** *л(ъ)ляной ло(ж)ку, дай тєпло випи(т)* (ЛО) та ін. У галицьких пам'ятках переважає флексія -ий, як і в західноукраїнських говорах і лише зрідка трапляються форми на -ей.[177] Про панівне формотворення на -иї в іменниках

[177] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 57.

люди, діти, гроші (-иї // -еї), а також історичне закінчення -иї (*ˈгостиї*, *ˈкониї*) (АУМ 2, к. 198, 199). свідчить АУМ (АУМ 2, к. 197, к. 200).

Давальний відмінок множини

Форми Д.в. мн. іменників ч.р. на -омъ (для твердих основ), -емъ (для м'яких), а також О.в. мн. -*ы* у пам'ятках XVI – XVII ст. із Бойківщини та Лемківщини були загальновживаними,[178] а в аналізованих матеріалах засвідчено поодиноко: *На очахъ способи особливіє до улѢчєня бѢл(ъ)ма и інихъ такиł, to est болѢзнєй, мє(ж)ду ін(ъ)шими маєтъ своє показаніє крокосъ мєталіорумъ, to est который и бидлу,* ***конємъ*** *до изглѢчєня бѢл(ъ)ма на(й)лучшой* (ЛО) та ін. Закінчення -ом характерно для південно-західного діалекту: *ангелом, патріярхом*,[179] зокрема форми на -омъ, -емъ, як свідчить АУМ, типові для закарпатських і середньополіських говірок (АУМ 2, к. 203), зрідка трапляються в бойківському; закінчення -омъ активне в лемківському говорів.[180]

Появу закінчення -амъ (також -ами, -ах) в іменниках ч.р. окреслюють XIII ст. і пояснюють впливом іменників ж.р. з основою на -а,[181] і в пам'ятках XVI ст. іменники ч.р. на -*амъ* вживалися дуже рідко.

Знахідний відмінок множини

Іменники назви неістот чоловічого роду зберегли старі форми Зн.в., які збігалися з формами Н.в. мн.: *Жила, звана базилика, zостаючая нижєй, по(д) мєдияни в(ъ) локтю, о(т)творона [!] биває* ***на*** *всяки* ***афєкта*** *утроби, żołądka, на парцє в бокахъ* (Окр); *О(т)творєна [!] биває на болъ голови, на рознє* ***дєфєкта*** *очи(й) и на вєлику хоробу (Окр); Жила, звана мєдина, każdomu вѢдома, о(т)творєна [!] бива на болъ сєрдца, на плєурє и на всякіє* ***врєди*** *горла, на сєлєзєну и на утробу* (Окр); *И тѢмъ: на єхулцуцєраціє в(ъ) го(р)лѢ, на* ***врєди*** *ядовитє, на гузѢ, смаруючи, на подагру и корости по твари рознієе, воши губи(т) и родити(с)*

---

[178] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 404.

[179] Передрієнко В. Південно-східні риси словозміни в літературно-писемних пам'ятках XVIII ст. *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. К.: Наукова думка, 1977. С. С. 54.

[180] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 404.

[181] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 59.

имъ нє допущає(т) (ЛО); *Тоє знамя єстъ тєплоє, вѢлготноє, в той часъ добрѢ шкуты и* ***кораблѢ*** *на водѢ будувати* (ПР); *И тѢмъ: служитъ на боль в(ъ) уша(х), на дзвонєніє и пищаніє, на* ***робаки*** *в(ъ) ни(х), на оврє(ж)дєніє (ЛО).*

Орудний відмінок множини

Давні форми О.в. мн. іменників чоловічого і середнього роду, які утворюють сучасну ІІ відміну не збереглися: старі закінчення було витсінено до середини XVII ст. новими -ами, -ями, які є історичними для -а-, -ја- основ[182]: *И потомъ рану гои́ти* ***ма(ст)мы****, або* ***пля(ст)рами*** *добрими (ЛО); Жили, в нога(х) зостаючіє, по(д) малими* ***палцями****, о(т)творєна бива на колку, нє бєз вєликого скутку* (Окр); *влій води по(лъ)тора ḡарца, вари годину и другу, процєди и вичи(ст)* ***бѢлками****, схова(й) /91/ сховай на зимно и даваи до питія хорому, а єжєли хочє(ш), придай соку лимоніового* (АД); *На бєлмо чловєковѢ: взять рути ярой з* ***бобками*** *крамними, въ уста(х) гризти и яконайчастѢй на око хухацъ з рота, бєлъмо згонитъ. 2 способъ* (АД).

Рідкофіксованим є закінчення -ы в О.в, яке іменники твердої групи успадкували від -ŏ- основ: *Часъ КД̃ [24] дня юля, прєдъ полуднємъ, значитъ зиму,* ***прє(д) годы****, часъ того (ж) дня по полудню значитъ зиму по годѢхъ, зачи(м) якая того дня будєтъ погода до полудня и по полудню, такой зимы сподѢватися потрєба* (ПР).

Місцевий відмінок множини

Давнє закінчення -ѣхъ у М.в. мн. іменників ч.р. часто зберігалося в пам'ятках XVI ст.[183] *Часъ КД̃ [24] дня юля, прєдъ полуднємъ, значитъ зиму, прє(д) годы, часъ того (ж) дня по полудню значитъ зиму по* ***годѢхъ*** (ПР) та ін. Закінчення -іх в активне в говірках покутсько-гуцульського порубіжжя (АУМ 2, к. 205). Форми іменника ч.р. у М.в. мн. -ѣхъ, -охъ активні в лемківських, закарпатських і бойківських говірках.

---

[182] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 97.

[183] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 62.

Закінчення -єхъ, -охъ іменників ч.р. було притаманне іменникам колишньої -ŏ-, -jŏ- основ, яке запозичили іменники -ĭ-, -ŭ- основ та основ на приголосний (закінчення -ім (<-омь), -ом (<-ъмь), -ем (<-емъ), -іх (<-ѣхъ), -ох (<-ъхъ), -ех (<-ьхъ)[184]). У пам'ятках XVI ст. закінчення -ехъ властиво пам'яткам із Волині і Наддніпрянщини, незалежно від того, чи наголошена флексія, чи ні; у пам'ятка із Галичини -ехъ дуже рідкісне.[185] Після XVII ст. починають переважати флексії -ах, -ях.[186] *На розрѢдєніє пока(р)му, зсѢдаючого в* ***пє(р)сєхъ*** *жєнскихъ, досвѢдчонє* (ЛО); *И якая в ты(х) днєхъ и нощєхъ бываєтъ погода, такой ся в(ъ) чтирєхъ* ***часте(х)*** *року сподѢвай* (ПР); *ДѢти в которо(м) знамєни родятъся, бываютъ на твары смутный́ и мєля(н)колычный́, алє до науки прудкій, и приходятъ пото(м) до богацтва и до славы доброй́, а в молодыхъ* ***лѢтєхъ*** *жєнят(ь)ся* (ПР); *Д̃ [4] мо(ц): прєм(д)рыи в(ъ)* ***врачєхъ*** *Галинъ мови(т) та(к)* (КЛ); *Если грими(т) того (ж) м̃(с)ца в тый́ дны, коли м̃(с)цъ єстъ в(ъ) Воднику, вєликую шкоду в(ъ)* ***оурожаєхъ*** *значитъ* (ПР); *И якая в ты(х)* ***днєхъ*** *и ... бываєтъ погода, такой ся в(ъ) чтирєхъ* ***часте(х)*** *року сподѢвай* (ПР); пор. також: в іменникові -s- основи (*очи*): *Ежєли би спарєлина била на* ***очєхъ****, на той ча(с) толко сами(м) пока(р)момъ жєнски(мъ) лѢчи(т)* (АД) та ін.

Одну фіксацію із закінченням –ах: *О* ***кристєрахъ****, албо єнємахъ* (АД) (*кристеръ / клистеръ* – польсье запозичення).

Закінчення -овъ (<ъхъ колишніх основа на ъ-), яке приймають іменники ч.р. на твердий приголосний, рідкофіксоване, хоча в XVI ст. було поширене в пам'ятках із Галичини та з інших територій.[187] Форми на -охъ в іменниках ч.р. у М.в. мн. часто трапляються у пам'ятках XVI–XVII ст.[188] Такі закінчення

---

[184] Бевзенко С. Форми давльного і місцевого відмінків множини іменників в українській діалектній мові. *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. К.: Наукова думка, 1977. С. С. 60.

[185] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 62.

[186] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 97

[187] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 63

[188] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 405.

іменників ч.р. у М.в. мн. в досліджуваних у магістерській роботі пам'ятках не виявлено.

За словами С. Безвенка, у Д.в. і М.в. відмінках іменника усіх відмін у більшості українських діалектів, зокрема в південно-східних і поліських, а також у деяких південно-західних (східна частина волинсько-подільських) траплються форми з флексіми -ам, -ах, що свого часу поширилися за анлогією до -а, -ја основ, але ця аналогія порівняно слабо відбилася в більшості південно-західних діалектів (галицько-буковинська і карпатська група говорів), а також у волинсько-подільських і підляських (надбузько-поліських) говорах.[189] *Служа(т) тиє поти /24зв./ тиє поти на всякіє на розніє хороби, на горачки, спа(д)ми, урази, болєзни* ***по со(с)тавахъ*** (ЛО); *Возми зєлія, насѢня чєрєвичко(в), которое бива в(ъ)* ***стручкахъ****, якъ бобъ, утри оное на муку, придай мастиху то(лъ)ко (ж), якъ муки, змѢша(й) з жолчу козловою* (ЛО); *потомъ процѣди, прѣзъ поло(т)но процѣдивши, вивари до половини и далєй сховай на зи(мъ)но, обачишъ насподѢ и по* ***бокахъ*** *krystallos* (АД); *Жила, зостаючая на(д) ко(ст)ками въ обудву нога(х), sapheny звана, о(т)творєна [!] бива на боль в* ***крижахъ*** (Окр), *Возми сѢрки, на поро(х) утє(р)той, лотовъ 6, влій олєи́ ілляного ква(р)ту, замѢшай, поста(в) на* ***угля(х),*** *нєхай смажи(т)ся* (ЛО) та ін.

3. 4.Словозміна іменників середнього роду

3.4.1. Однина

Називний відмінок однини

Іменники середнього роду здавна мали однакове закінчення у Н.в., Зн.в. та Кл. – це флексія -о (-ŏ- та -s- основ). Іменники с.р. -ŏ- основ не мають жодних особливостей, позаяк давнє закінчення -о зберігає і сучасна українська мова: *Возми ѡманового корєнА, ім(ъ)бєру, бобкувъ, цитвару, сѢрки, соли, каждого заров(ъ)но, учини с того порохъ пото(м), пото(м) возми горювки, и наскробай мидла, и поставъ на ѡгєнь, а якъ сА* ***мыдло*** *ростопи(т), здойми з ѡгнА, в(ъ)сыпъ*

[189] Бевзенко С. Форми давального і місцевого відмінків множини іменників в українській діалектній мові. *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. К.: Наукова думка, 1977. С. 60.

порохъ той и змѢшай в тєпло(м) мѢсцу (КЛ); *Ащє кого* ***горло*** *боли(т), возми мєду прѢсного лышку и горчицѢ другую и втри у вінѢ, пий горѢчоє, якъ стєрпішъ, а вывари с трєтіку* (КЛ); *Ащє кому бѢлыє власы, гавраново* ***сало*** *змѢшаи в оцтѢ, масти ты(м), чорныє будутъ* (КЛ); *Возми глини з(ъ) огница и столчи, розвєди моцнимъ оцтомъ, прикладай на* ***чоло*** *и на шію* (ЛО); *И тѢмъ: возми молока кварту, прєвари єго з(ъ) квѢто(мъ) дзєвани, процєди, всипъ имбєру столчєного, вмочай хустку и прикладай* ***тєпло*** *до части нѢжнєи, ча(с)то о(т)нѢма* (ЛО); та ін. Порівняймо в іменниках -s- основи (*оухо, дерево, тело*): *Буди що в* ***тѢло*** *задєрніє(т), люб шкло, або трѢску, або* ***дєрєво****, или* ***жєлѢзо*** (ЛО) *Ащє кто нє слыши(т), то козін(ъ)ную жєлчъ албо сінічєє* ***сало*** *з водою лій в(ъ)* ***оухо*** (КЛ); *РѢчъ досвѢдчона на gagрєну: возми лайна свѢжого волового, соли посполитой, обоíхъ заровно, розмочи виномъ и привари, розложи на ху(ст)ку и прило(ж) і прило(ж) на пєкєлный ого(н), нє о(т)нѢмай ажъ чрєзъ 24 годинѢ, то є(ст) цѢліє суткы, обачишъ* ***тѢло*** *зопсова(н)ноє, и всє исправно* (ЛО);

Для -jŏ- основ властива флексія -е: *Ащє кого ωчи болАтъ, выйди рано на* ***полє*** *в пАтковыи дєнь до сходъ сл̃нца и назбыраи росы з вювса мисою, и такъ назливай в(ъ) флАшку, трімаючи тоє в(ъ) дому, помазуй ωчи, поможєтъ* (КЛ); *А єсли* ***слонцє*** *ясноє и дєнъ вєсолы(й), рокъ будєтъ добрый, и рыбъ много* (ПР); *Того (ж) м̃(с)ца К̃ дня вступуєтъ* ***слон(ь)цє*** *в(ъ) Скопа в(ъ) знамя нєбєсноє, а тоє знамя єстъ тєплоє и сухоє, и вєсна ω(т) того знамєния зачинаєт(ь)ся* (ПР); *И тѢмъ:* ***сєрдцє*** *заячоє змѢша(й) з паучиною, то є(ст) з паутиною, придавши бѢлка яйцєви(й) и трохи галуну, приложи на ча(с), устанє* (ЛО) та ін.

Отож у сучасній другій відміні етимологічне закінчення давні іменники на -о повністю зберегли (типу *літо, село, жито*), а також засвоїли старе закінчення -є і в старих іменниках -jŏ- основ, у яких приголосний депалаталізувався перед закінченням (типу *поле, море, серце*).

У сучасній мові іменники с.р. типу *життя, знання* зазнали значних змін: унаслідок редукції слабкого /и/ відбулося асимілятивне подовження приголосного в позиції між голосними, а також зміна флексії -є на -я. Більшість

дослідників уважає, що флексія -я є аналогією до іменників с.р. роду на приголосний (*теля, осля, ім'я, сім'я*). Водночас С. Бевзенко припускав, що закріпленню цього впливу могла сприяти і форма Р.в. одн., яка в іменниках -jŏ- основа мала флексію -я-, а також форма Н.в і Зн., що здавна і в сучасній мові закінчувалася на -я.[190]

Як зазначає В. Передрієнко, досить складним у пам'ятках XVIII ст. є варіювання форм Н.в. і З.в. іменників с.р. типу *життя, зілля* (з подвоєнням і без нього; фонетичне явище регресивної асиміляції за м'якістю та подовженням приголосного: *t + j → ttj*,*l + j → llj*) та пояснює це двома причинами: різним розвитком цих форм у говорах та строкатістю книжно-правописної традиції (причому відсутність подвоєння не свідчить, що його не було в народному мовленні, позаяк писарі не вміли передавати цю подовжену вимову)[191]: *Возми квѢту маку пол(ъ)ного або ли(с)тя макового, квѢту зєля с̃. Іоана, кривавнику, /14зв./ кривавнику, каждого по гор(с)ти, або жмєнѢ,* ***корє(н)ня*** *живокосту сухого* (ЛО); *И тѢмъ: вари* ***корѢня*** *бєдри(н)цєвє в(ъ) молоцѢ и прикладай на пєр(ъ)си* (ЛО); *Которое* ***насє(н)є*** *взя(т) розотєрть и дать пит[ь] в водѢ надщо сєрдцє или в(ъ) винѢ и імѢть* ***сношєніє*** *с жєною мужєвѢ* (АД); *Возми* ***зєлля*** *буквицѢ, ростопаши, з ломикамєнія свє(ч)ковъ, рути, любчику, полєй, ганусу, цинамону, ка(ж)дого по лоту, імбєру, ка(р)дамону,* ***насѢня*** *кропу воло(с)кого* (ЛО); *Возми квѢту маку пол(ъ)ного або ли(с)тя макового, квѢту* ***зєля*** *с̃. Іоана, кривавнику, /14зв./ кривавнику* (ЛО); *Жаби то(ж) на* ***витя(г)нєня*** *яду з рани барзє скутєчнє* (ЛО); *И тѢм(ъ): пока(р)мъ ча(с)то видавлива(т) на* ***уго(ль)ля*** *горючоє* (ЛО); *поставъ єго на(д)* ***начи(н)ня(мъ)*** *сткля(н)нымъ або цинови(мъ), поколъ то всє, помѢшаноє* (ЛО); *будє(ш) мѢти плястєръ посполитій, до* ***гоє(н)ня*** *ранъ звича(й)ный* (АД); *Кгди о(т) вєликого* ***запалєня*** *zоп(ъ)сує и спали(т) тѢл[о], жє ажъ счєрнѢє, и слуха* ***утрачєніє*** (АД) та ін.

---

[190] Див. Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 87.

[191] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 108.

Форми на -нння, -ня, -лля, -ля найчастіше фіксують у народнолітературних і книжно-українських текстах південно-східного походження.[192]

Іменник типу *життя*, як узагальнює І. Керницький, у пам'ятках XVI ст. поширювався із флексією -е (-ье, -ие) і з новішою флексією -я, що виникла за аналогією до іменників типу *теля, ягня* або за аналогією до форм Р.в. одн. Форми на -я зрідка трапляються в пам'ятках XII–XIII ст., а вже в XVI ст. стають звичними. Форми на -я поширені в пам'ятках із Галичини XVII ст.[193]

Закінчення -е в іменниках с.р. у Н.в. і Зн.в. у пам'ятках північного і південно-західного походження пояснюють діалектним впливом[194]: *Жила, зостаючая на(д) ко(ст)ками въ обудву нога(х), sapheny звана, о(т)творєна [!] бива на боль в крижахъ, на сцѢатикє, на шалє(н)ство, на дихавицю, на* ***задє(р)жан(ъ)є*** *хороби мѢся(ч)ной, на* ***запалєніє*** *або на набракло(ст) мошє(н)* (ЛО); *Котороє* ***насє(н)є*** *взя(т) розотєрть и дать пит[ь] в водѢ надщо сєрдцє или в(ъ) винѢ и імѢть* ***сношєніє*** *с жєною мужєвѢ* (АД); ***Уживан(ъ)є*** *той води* (АД) та ін.

Форми типу *зілє* в частині південно-західних говорів є пізнішою інновацією, що розвинулося внаслідок заміни -'а на -'е.[195] Заміна заміни -'е на -'а зрідка трапляється в пам'ятках південно-східного походження[196]: *Возми ростопаши, то є(ст) ясколчого* ***зєлія*** *або цєлѢдонія, та(к) зовє(т)ся, з корѢнямъ* (АД) *Возми* ***зєлія*** *мєллѢлотумъ, нострєкъ по полску звано(г)[о] і на прошокъ утєртого* (АД); *Потомъ поволѢ збирай* ***зєлія*** *в горщикъ, наливши вина або оцту моцного, листя шєлвѢєвого, макового* (АД) (слово ***зєлія*** є книжною формою[197]); *Иншій засъ пришлого року* ***постановлєня*** *такъ доходили* (ПР); *Способъ* ***робєня*** *дриякви, простє, алє барзо скутєчнє* (АД); *Масть на урази, спа(д)ки,* ***потлучєня, зє(р)ваня****, якъ до питія, такъ и до шмарованя* (АД) та ін.

---

[192] [124] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 108.

[193] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 66.

[194] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 109.

[195] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 69.

[196] Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. С. 109

[197] Німчук В. Мова українського травника XVI ст. *Мовознавство*. 1976. Вип. 5. С. 47.

У Н.в. одн. іменники с.р. закінчення *-а* набули на місці давнього *-ьје*, при цьому подвоєння приголосних через неунормування тогочасної ортографії на письмі майже не відбувалось (типу *корѣня, насѣня, весилья): Если зрана до(ж)дъ, ран(ъ)ная сѣвба схибитъ, если ѡ полудню, сєрєдняя сѣвба, а если прєдъ вєчєро(м), позноє* ***збожа*** *схибитъ* (ПР). *Иншій засъ пришлого року* ***постановлєня*** *такъ доходили […]* (ПР). Флексія -а у XVI ст. була притаманна не тільки бойківським, а й наддністрянським говорам, а на Волині, Київщині та Чернігівщині це закінчення трапляється поодиноко (тут поширені форми на -е); флексія -а (я) стає більш поширеною у XVI ст.[198]

Зауважмо, що форми на -я (замість флексії -є) почали переважати в пам'ятках від XV ст.[199] У досліджуваних матеріалах їх часто фіксуємо: *И тѣмъ: служитъ на боль в(ъ) уша(х), на* ***дзвонєніє*** *и* ***пищаніє****, на робаки в(ъ) ни(х), на* ***оврє(ж)дєніє*** (ЛО); *И єстъ много в нє(мъ) инихъ рєчєй, поти справуючи(х), опрочъ лѣка(р)скихъ, яко то:* ***зєліє*** *карду(с) бєнєдикти, раковіє о(ч)ки, корє(н) лопановій, кофє, рогъ олєнєвой, сѣрка, ол(ъ)бротъ* (ЛО); *Ежєли будє* ***опарєніє*** *порохомъ и ісприщи(т) тѣло, трєба прищѣ попростри́ка(т) и поро(х) іголкою албо чимъ інимъ повиби(ра)т, а потомъ обмить дєкоктомъ фанyграціА* (АД); *Кгди тє(ж) ча(ст) тѣла чо(р)нѣє и* ***слиханіє*** *утрати(т)ся, найпєвнѣй одрѣзать и заразъ горѣлкою моцною з(ъ) комфорою обмить остато(к), вит(ъ)равлять yнgy.aєgyptako, албо пластєръ, котори(й) прускимъ називає(т)ся* (АД); ***Нарушєніє*** *ал(ъ)бо опухъ звикло справовать боль нєз(ъ)но(с)ній, конвунсіє, калѣцтво, а по(д)ча(с) и смє(р)ть* (АД) та ін.

Родовий відмінок однини

Іменники середнього роду мають закінчення -а (-я), яке є історичним для іменників -ŏ-, -jŏ- основ: *З жили, ідучой прє(з) посродєкъ* ***чола****, кровъ пущана бива на запалєніє очи(й) и плинєніє з ни(х), на боль голови, на шалєнство и на тру(д) по твари* (ЛО); *Жила, звана мєдина, każdomu вѣдома, о(т)творєна [!]*

---

[198] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 405.

[199] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 87.

бива на болъ ***сєрдца****, на плєурє и на всякіє врєди* ***горла****, на сєлєзєну и на утробу болєзни, на гора(ч)ку и на ініє розніє хороби, когда иноѝ о(т)вори(т) нє можно* (ЛО); ***С̃*** *[3] моць: кто бы вєрбу до сходъ* ***сл(о)нца*** *выкопалъ, и дєр(ъ)жати в рукахъ брошЂ, срєбро и злато, а трєба копати самою рукою и мувіти нєпрєстан(ъ)но мл̃тву* (КЛ); *В дєнъ* ***ѡбрЂтєния*** *чєстния главы єсли морозъ, то М̃ дній такъ будєтъ (*ПР); *ДЂти, котрыѝ ся по(д) ты(м) знамєниє(м) родятъ, бываютъ поятыѝ, и быстрыѝ до науки, доброй памяти, вєликого в(ъ)зросту, нєнавидятъ фалшу, кохаютъся в(ъ) ѡбычаяхъ,* ***ѡбъжирства*** *и* ***пянства*** *нєнавидятъ* (ПР); *а тоє знамя єстъ тєплоє и сухоє, и вєсна ѡ(т) того* ***знамєния*** *зачинаєт(ь)ся* (ПР) та ін.

У колишніх іменників на приголосний закінчення -а з'явилося приблизно у XIV ст., до цього їхнє історичне закінчення -е було витіснено флексією -и (*небесе → небеси → неба*)[200]; суфікс -ес колишнього іменника -с основ утратився: *Надъ то пил(ъ)но оуважати потрєба на гро(м): єсли при всходЂ тоєй sвЂзды гримитъ, абысъ зналъ, в(ъ) которой сторонЂ грими(т), и в которо(м) знамєніѝ нєбєсно(м) на той часъ м(с)цъ, и на которой сторонЂ* ***нєба*** *м̃(с)цъ єстъ єстъ [!], чи на всходЂ, чи на западЂ* (ПР).

Іменники, які належали до старих типів відмінювання на приголосний (-n- -t-) (сучасна IV відміна), у Р.в. мають флексію -е: *Жєна(м) прє(д) ро(ж)дєнієм(ъ)* ***дітАтє*** *добро и(м) пити дубовую Амєлу* (КЛ), яке засвідчено в найдавніших пам'ятках, наприклад, в Ізборнику Святослава 1076 р.[201]

Давальний відмінок однини

У Д.в. іменники середнього роду з основами на -ŏ-, -jŏ- мають закінчення –у, -ю, а з основою на приголосний -н-, -т- мають закінчення -ю або -и, -ию (див. форми М.в.): *4-(г)[о] дня дай знову водки калачиковой, якъ и пє(р)вєй, такъ заправнєй, а по* ***утру*** *паки випотЂвать* (ЛО).

Знахідний відмінок однини

---

[200] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 87.

[201] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 99.

Іменники середнього роду у знахідному відмінку зафіксовано із однаковим закінченням у Н.в.: ***На стриканіє*** *в головѢ* (ЛО); *и кто на* ***ср(д)цє*** *хорує, и внутръ уздоровлАє(т) своєю моцію, любо усты вычищаєтъ, любо зады* (КЛ) та ін.

Орудний відмінок однини

Закінчення -омъ мають іменники середнього роду твердої групи: *ДѢти, который в то(м) знамєни родятъся, бываю(т) смѢлый, хитрій, никому нє вѢруючій и до вєндрованя за наукою и за* ***купєцтво(м)*** *в чужій зємли скло(н)ный* (ПР); *И тѢмъ: рѢпу свѢжу зпєчи в(ъ) жару, украй о(т) конца, приложи за* ***ухомъ*** *с тои сторони, гдє зубъ болитъ* (ЛО); *Если тє(ж) блиско, якобы надъ* ***сєло(м)*** *або на(дъ)* ***мѢсто(м),*** *в тый часы гримитъ, значитъ та(м) прудкій якій оупадокъ албо ѡ(т) ѡгня, албо ѡ(т) воды, албо ѡ(т) хоробы* (ПР) та ін.

Іменники середнього роду з основою на -ŏ- в О.в. одн. мають флексію –-омъ, як і в сучасній українській мові, а іменники с.р. м'якої основи – емъ: *А когда потрєба, помочи єди(н) кусокъ водою любо* ***пивомъ*** *або слиною* (АД); *На глухоти єщє є(ст) найскутєчнѢйша рєчъ урина заяча, то є(ст) сцяки заячой, которой кроплями впуща(т) в(ъ) ухо, хочъ и з* ***виномъ*** *змєшавши* (АД); *На болє(з)нь го(р)ла по(д)куровать рємєзовимъ* ***гнѢздомъ*** (АД); *Бобъ єстъ тєплъ и мокръ: варєныи процѢдивши, из козѢмъ* ***молокомъ*** *ѝсти* (КЛ) та ін.

Іменники середнього роду типу *знання, волосся* у пам'ятках мають закінчення -'ем(ъ): *И тѢм(ъ): возми росолу бара(н)ного о(д) мяса, лю(б) напєрє(д) иного, придай жолтокъ з яйца, з котори(мъ) змѢшай балсаму сѢрчаного, зви(ш) описа(н)ного, полло(ж)ки, привари у росолѢ и дай лѢтно, з* ***повторєніємъ****, пи(т)* (ЛО); *ДѢти, котрый ся по(д) ты(м)* ***знамєниє(м)*** *родятъ, бываютъ поятый, и быстрый до науки, доброй памяти, вєликого в(ъ)зросту, нєнавидятъ фалшу, кохаютъся в(ъ) ѡбычаяхъ, ѡбъжирства и пянства нєнавидятъ* (ПР); *Возми ясколчиного зєлия, то є(ст) ростопаши, або цєлѢдоній, з* ***корєніємъ****, дробно покришивши, жєрухи водяной любо огороднєй трохи мє(н)шє, вари в(ъ) водѢ, процєдивши, придай трохи копєрвасу, ти(мъ) ча(с)то полощи уста, дознаєшъ помощъ* (ЛО); *І єжєли би долга і упа(р)та была, я(к) бива*

квартана, и мє(ж)ду тЪмъ, уживаючи щодє(н)но, надобно в(ъ) ти(ж)ню принимать пу(р)гацію другимъ ***зєліємъ****, то є(ст) манiА, в пивЪ и при єжєднє(в)номъ заживаніи карду(с) бєнєдикти змЪшивать шку(р)ки дрєва ясєновой а(лъ)бо кори ясє(на) молодой* (ЛО); *А по(д) той ча(с) нє пи(т) пива хорому, толко воду, пєрєварєну з квЪтомъ мачку полного або з листямъ маковимъ и* ***ячмєнє(мъ)*** *припЪканимъ* (ЛО); *Ежли болъ приходи(т) з(ъ) запалєнія, з вєликимъ и нєzносни(мъ)* ***то(р)ганіє(мъ)*** *и* ***палєніємъ****, в той ча(с) заразъ трєба кровъ z руки пу(с)ти(т), з той сторони, гдє боль є(ст), такжє пиявки за ушима постави(т), потомъ улити до уха, або в(ъ) ухо, молока жєночого, з(ъ) бЪлкомъ яйцєвимъ змєша(н)ного* (ЛО); *Сила: кто єго порану истъ, таковому голову уздор[о]влАє(т), уражаную* ***пітіємъ****, любо сА умножила вєлікая нєчістота* (КЛ); *А чорнобЪлного и бюки стол(ъ)ци з віно(м), звєрху головы проголити и на голову прібівати платомъ на дєнъ и на ночъ, и лухъ учініти и с тымъ* ***зєліємъ*** *горчіцєвъ с полоно(м) помЪша(т)* (КЛ) та ін.

Фіксуємо приклад витіснення закінчення -ем новою флексією -ям за аналогією до форм цих самих слів: *Возми слимаковъ бєз шкорупєкъ, пчолъ з(ъ) уля, осъ ти(х), что кусаю(т), пявокъ, сол(ъ)ли на чєрєпяномъ блюдЪ, каждого заровно, вложи то всє, помЪша(в)ши, до го(р)щка, в которо(мъ) го(р)шку пови(н)ни би(т) дЪро(ч)ки попровє(р)чивани, поставъ єго на(д)* ***начи(н)ня(мъ)*** *сткля(н)нымъ або цинови(мъ), поколъ то всє, помЪшаноє, сойдє(т) в той сосудъ, и тє(мъ) шмаруй мЪсця, гдє хочєшъ, аби волоси росли* (ЛО); *И тЪм(ъ): єжєли би з(ъ) ослабЪлого жолу(д)ка бЪгу(н)ка припала, zогрЪй вина с* ***корЪнямъ****, дай випи(т), потомъ нЪчого что(б) нє пилъ* (ЛО); *Возми проса, вари з* ***зєлямъ*** *ка(р)ду(с) бєнєдикта, процєдивши прєзъ платъ, пи(т) тєплоє на ночъ, потъ попуди(т)* (АД); *Возми ясколчиного зєлия, то є(ст) ростопаши, або цєлЪдоній, з* ***корєніємъ****, дробно покришивши, жєрухи водяной любо огороднєй трохи мє(н)шє* (ЛО); *Если в(ъ) дєн(ь) б̃лговЪщєния прєдъ* ***свитаня(м)*** *и на свитаню ясная /З/ и*

тихая погода єстъ, то добрій знакъ оурожаю (ПР) та ін. Нову флексію -ям в іменниках с.р. фіксують уже пам'ятки XVI ст.[202]

Іменники середнього роду фіксуємо із флексією -ємъ (-єм), яке було витіснено закінченням -ям[203]. Закінчення -ем, яке з'явилося в основах із суфіксом -ен є історичним для сучасних іменників четвертої відміни *В͂ [2] моцъ: котрыи́ шалЂю(т) и розумъ утрачаютъ, натєр(ъ)ши маку з виномъ и з* ***сЂмєнє(м)*** *блєкотовы(м), прівАжи на голову, тоє чинівши, тоє оувр*ачуєтъ (КЛ).

Місцевий відмінок однини

Для іменників середнього роду у М.в. одн. характерні такі ж закінчення, як і для чоловічого роду. Іменники з основою на -ŏ- приймають флексію -ѣ або -у.

Іменники середнього роду м'якого типу відмінювання зафіксовано із закінченням –ѣ. Уже в пам'ятках XIV ст. в іменниках с.р. м'якого типу відмінювання замість історичної флексії -и слугував -ѣ[204], і ця флексія запанувала здебільшого в галицьких пам'ятках.[205]

Флексія -і сучасної української мови в іменниках с.р. одн. є етимологічною для іменників -ŏ- основ, звідки була засвоєна за аналогією до іменниками -jŏ- основ: *Возми бобковъ з(ъ)вича(й)нихъ крамнихъ 2 лоти, на мЂлкой поро(х) утолчєни(х), очокъ раковихъ, сЂрки, обоúхъ по лоту, и три якънайсуптєл(ъ)нЂй, давай на разъ якъ два ал(ъ)бо три напє(р)стки* ***в(ъ)*** *тєпломъ* ***пивЂ*** *любо* ***в(ъ) винЂ*** (ЛО); *И тЂмъ: возми мозку сорочого свЂжого, положи єго на горачи(мъ) жєлЂзЂ, аби ся припєклъ, дава(й) єго зъясти хорєму* (ЛО); *Возми слимаковъ бєз шкорупєкъ, пчолъ з(ъ) уля, осъ ти(х), что кусаю(т), пявокъ, сол(ъ)ли на чєрєпяномъ* ***блюдЂ*** (ЛО); *И тЂмъ:* ***в ситЂ*** *мєдовои варити ша(н)ту, ту, коя имЂєтъ ли(ст) з(ъ)споду бЂлоє, придавши к тому цвЂту з рожи калачиковой, и пи(т) ча(с)то* (ЛО) та ін.

---

[202] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 91.
[203] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 91.
[204] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 92.
[205] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 73.

Закінчення -и можна пояснити тим, що в пам'ятках ѣ часто змішується з –и, тому замість ѣ виступає закінчення –и: *В҃ [2] моцы рѢткій яица из(ъ) шафраномъ, потвєр(ъ)жає(т) жолудокъ и добрую кровъ множітъ, и рум(ъ)лАностъ* ***на ліци*** *чинітъ* (КЛ).

Сучасні іменники середнього роду ІІ відміни одн. мають флексії -і та -у: на *світанні / на світанню, на досвідченні / на досвідченню* та ін. Флексія -і- є етимологічною для іменників -ŏ- основ,звідки аналогійно засвоєна іменниками з основами на –jŏ:

Варіантні закінчення має іменник *тіло*: *И тѢмъ: с[л]ужи(т) на корости на голова(х), с(ъ)маруючи, служи(т) на розніє корости, плями* ***по тѢлу*** *и на врє(д) francowatym* (ЛО); *И тѢм(ъ): служи(т) на пархи* ***по тѢлѢ*** *и головѢ* (ЛО).

Фіксуємо варіантні форми іменника колишньої -ĭ- основи *огонь*: *обоúхъ по (по)лчвєрти лота, корѢня кокорнаку, то єстъ аристоліogіа лон(ъ)ga, gришпану, обоихъ по три чвєрти лота, опіú два скрипула, сала свинячого, сколко потрєба, и зроби ма(ст), тоє змѢша(й) на волно(мъ)* ***о(г)нєвѢ****, будєшъ имѢть ма(ст) коштовну на тру(д)ніє рани к(ъ) цѢлєнію* (ЛО) і *И тѢмъ: возми ка(р)ду(с) бєнєдикти /4/ возми ка(р)дусъ бєнєдикти szczyptę , вари в(ъ) квати(р)цѢ води, то є(ст) якъ привари(ш), або привари(т)ся, придай яго(д) бузиновихъ сухихъ, з(ъ)груба притолчєни(х), ло(ж)ку єдну, нєхай знову прикипитъ* ***на огнѢ*** *трохи, процєди, дай тєпло випи(т) на ночъ, випоти(т)ся очє(н) добрє, и будє здоровъ* (ЛО).

Фіксуємо закінчення -и в іменниках с.р. на –ьје, яке в пам'ятках XVI ст. ще траплялося рідко[206]: *И тѢмъ: балсамъ є(ст) сѢрчани(й) особливо(й), натираючи нимъ по ка(ж)домъ* ***омитиú*** *голови* (ЛО). *Если кто ѡ(т)ровлєнъ в(ъ) потравахъ любо в* ***пітиú****, тєды дАтилъ нащє нєхай úстъ и выкинє(т) с(ъ) сєбє* (КЛ) та ін.

Іменники на -н-, -т- теж приймають закінчення -и: *ДѢти, которыú в то(м)* ***знамєни*** *родятъся, бываю(т) смѢлыú, хитрій, никому нє вѢруючіú и до вєндрованя за наукою и за купєцтво(м) в чужіú зємли скло(н)ныú* (ПР); *ДѢти,*

[206] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 75.

которій в то(м) ***знамєній*** *родят(ь)ся, бывают(ь) сєрдє(ч)ны(и), смѢлый, звадливый* (ПР).

Форми на -у (-ю) виникли під впливом -й- основ. Крім закінчень -ѣ (-и) іменники с.р. одн. на -ŏ-, -jŏ- основи в О.в. приймають закінчення –у, -ю, зокрема в конструкціях з прийменником по[207]: *ωно цвѢтъ свой пущаєтъ и ωбращаєтъ* ***по сло(н)цу*** (КЛ) та ін.

Іменники типу *зілля* утворюють форми М.в. одн. за допомогою закінчення –ію (-ю): *І тѢ(мъ): возми свѢжого зєлія серану, то єст боцяни(х) но(ж)ковъ, столчи а(лъ)бо змє(ли), сма(ж) з вєпровимъ сма(лъ)цємъ до висмажєня вѢлgотно(с)ты, вити(с)ны кро(з) платъ. и тѢмъ ш(ъ)маруй, по ка(ж)домъ* ***з(ъ)митію****, г*олову (ЛО); *Если в(ъ) дєн(ь) б̃лговѢщєния прєдъ свитаня(м) и* ***на свитаню*** *ясная /3/ и тихая погода єстъ, то добрій знакъ оурожаю* (ПР); *Естъ ти(ж) в(ъ) вєликой повазѢ и* ***досвѢдъчєню Д̃*** *[4] дни приємного ти(ж)ня, то єстъ сєрєда, чєтвєртокъ, пятокъ и субота* (ПР); *ЧловѢкъ, которій [с]я роди(т) по(д) тимъ знакомъ, мѢє(т)* ***в(ъ) житію*** *своємъ лѢта нєбєзпє(ч)нiє* (ПЗЗ); ***По зажи(т)ю*** *того, назаутръ, что(б) випотѢлъ в(ъ) сухой ваннѢ при горѢл(ъ)цѢ, 3-(г)[о] дня дай лѢка(р)ство проно(с)ноє* (ЛО); *И тоє знай, жє на Никула ко(ж)дого м̃(с)ца трєтій дєнъ* ***по настатию*** *и трєтій дєнъ прєдъ в(ъ)сходо(м) єго бываєтъ* (ПР) та ін.

3.4.2. Множина

Називний відмінок множини

Щодо форм Н.в. мн. іменників с.р., то вони не вимагають особливих пояснень. Усі іменники -ŏ-, -jŏ- основ та основ на приголосний мають давнє закінчення -а для твердих основ і -я для м’яких.[208] Іменники середнього роду здавна мали однакове закінчення у називному, знахідному і кличному відмінках:

[207] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам’яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 74.
[208] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам’яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 75.

-о (-ŏ- та -s- основ), -е (-jŏ- основ)[209]: *Того жъ м̃(с)ца ноємврия ѡ(т) дня И̃ [18]* ***моря*** *всѢ оуспокаяютъся, и стоятъ тихо воды ихъ, такъ долго, пуки птахъ, названны(й) АлцѢѡнъ, сплодитъ и вывєдє дѢти* (ПР) та ін.

Родовий відмінок множини

Іменники середнього роду, як відомо, у найдавніших пам'ятках функціювали з нульовою флексією, як і в сучасній мові: *И тѢмъ: возми козини(х)* ***лаєнъ*** *лото(в) 3, жабиúхъ шкаралупъ, коú при рѢкахъ бивають, утєрти(х) на поро(х), два лота, кмѢну крамного, сѢрки, обои(х) по чвєрти лота, утолчи всє на поро(х), вари в моцно(мъ) лугу, что(б) било, якъ каша рѢдка, розложи на хустку и окладай* (ЛО); *На боль дѢтєй: взя(т) зруштину бѢлого, на порохъ утєртого, что заважи(т) дєся(т)* ***зєрнь*** *пєрцю, ракови(х)* ***очокъ*** *gра(и) пя(т), змѢшай, дай випить з молоко(м)* (ЛО) та ін.

Іменник *око* творить Р.в. мн. за допомою закінчення -ий: Закінчення -ий (сучасне -ей) в деяких іменників – *очей, плечей* – на думку С. Самійленка, є впливом іменників чоловічого роду, які об'єднанилися з іменниками середнього роду в один тип відмінювання[210]: *И тѢмъ: на отгнаніє бѢлма, на плинєніє слєзъ з(ъ)* ***очи(й)*** (ЛО); *И тѢм(ъ): на скороє улѢчєніє жолтости з твари и із(ъ)* ***очій*** (ЛО) та ін.

Давальний відмінок множини

Іменники с.р. в Д.в. мн. на -ŏ-, -jŏ- твердих основ мають закінчення –омъ, –амъ, а м'якої – -емъ, -ямъ: *И тѢмъ: возми сира молодого, виполощи его добрє и видави z води, придай бѢлка о(т) я(й)ця курячого и комфори трохи и прикладай* ***к(ъ) очамъ*** (ЛО); *В̃ [2] мо(ц): пєчєна цібулА, кто єи рано úстъ, доброє истравлєніє даєтъ, и чрєво оумАхчаєтъ, и нєстравную такую рѢчъ трави(т), алє* ***ѡчємъ*** *ш(ко)дитъ* (КЛ); *И тѢм(ъ): мали(мъ)* ***дѢтємъ*** *на бєгу(н)ку гусини(мъ) смалцємъ шмарова(т) подо(ш)ви но(ж)нік, пєрє(с)танє(т) бєгу(н)ка* (ЛО)

---

[209] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 86.

[210] Див. Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 95.

Знахідний відмінок множини

Знахідний відмінок множини іменників с.р. вирізняється тим, що більшість іменників зберегла свої давні флексії. Іменники середнього роду, у яких форми Н.в. і Зн.в. здавна збігалися, у процесі історичного розвитку зазнавали тільки закономірних фонетичних змін[211]: *Прошокъ на **очи** давній и ѕначни(й) спосо(б)* (ЛО).

Іменник середнього роду *уші* зберігає особливості відмінювання у двоїні: *В҃ [2] мо(ц): надробивъши хрѢну на малый куски, посоли сюлю и пожди мало, ажъ о сєбє пуститъ юшку, процѢдіти кросъ хусту, и кто глухии, во **уха** пустіти, ѡ(т)гонітъ глухоту, а тоє чініти прєзъ Г҃ [3] дни* (ЛО); *Фіксуємо і варіантну форму: вити(с)ни сокъ, которій кроплями во **уши** упускай* (ЛО); *ту во(д)ку впущай в(ъ) **уши**, є(ст) пє(в)нє на глухоти* (АД) .

Орудний відмінок множини

Іменники с.р. в О.в. мн. у пам'ятках 16 ст. мали три типи закінчень: -ы для твердих основ, –и для м'яких; -ами (тверді основи) /-ями (м'які); -ъми (тверді основи) / -ьми (м'які)[212]. В аналізованих матеріалах таких закінчень не виявлено.

Іменники *уши* в О.в. засвідчені із закінченням двоїни (збереження старої флексії двоїни –има): *Ежли болъ приходи(т) з(ъ) запалєнія, з вєликимъ и нєзносни(мъ) то(р)ганіє(мъ) и палєніємъ, в той ча(с) заразъ трєба кровъ ѕ руки пу(с)ти(т), з той сторони, гдє боль є(ст), такжє пиявки за **ушима** постави(т), потомъ улити до уха, або в(ъ) ухо, молока жєночого, з(ъ) бѢлкомъ яйцєвимъ змєша(н)ного* (ЛО); *А єжєли би, кромѢ сєго, єщє болшє запалєніє било, трєба кровъ спусти(т), ба(н)ками за **ушима** постави(т)* (ЛО). Ця флексія притаманна як бойківським, так і лемківським говіркам.[213]

---

[211] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 96.

[212] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 78.

[213] Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. С. 410.

Іменник *имя* зафіксовано із давнім закінченням -ы, яке згодом було витіснено флексією першої відміни -ами: *Заклинаю васъ, наріцаємий діяволіцѢ, проклАтый, то вашіми* ***имєны*** *заклинаю ва(с) сты̃(м) Трофоніємъ* (КЛ).

Місцевий відмінок множини.

Іменники середнього роду -ŏ-, -jŏ- основ у М.в. мн. можуть мати такі ж закінчення, як і іменники ч.р.: -ѣхъ (часто передається, як -ехъ), -охъ, -ахъ, -яхъ, -ихъ, причому закінчення -ѣхъ (-ехъ), -ахъ та -охъ вживалися довільно.[214]

В аналізованих пам'ятках фіксуємо іменники с.р. ізфлексіями -ахъ, -яхъ: *И тѢмъ: служитъ на боль в(ъ)* ***уша(х)****, на дзвонєніє и пищаніє, на робаки в(ъ) ни(х), на оврє(ж)дєніє* (ЛО); На шумъ и дзвє(н)ки в(ъ) **ушахъ** (КЛ);; *И тѢмъ: доста(н) грибовъ, которіє на стари(х)* ***дрєва(х)*** *бузинови(х), або б[у]зовихъ, виростаю(т)* (ЛО); *ДивитисА, ащє тємно в* ***ѡчохъ****, столъчи /231/ лъци чо(с)тку и сокъ чостковый процѢди, пущай во ѡчи, прємѢнАючи чрєзъ дєнъ* (КЛ); *Поймай жівую куніцу, и вибєри єи (вчи, и проколи зѢніцу* ***по(д) ѡчохъ****, да тую воду пущай на ѡчи, нѢколи нє будутъ болѢти* (КЛ) та ін.

Отже, проведений аналіз іменників на матеріалі пам'яток XVII ст. засвідчує високий рівень відповідності закінчень іменника нормативним тенденціям розвитку сучасної української літературної мови. У цьому розділі звернено увагу на співвідношення загальномовних норм та діалектних явищ, визначено ступінь унормованості морфологічної системи досліджуваного періоду. Водночас порівняно вживання закінчень із сучасними правописними та граматичними нормами.

Аналіз матеріалу лікарських і господарських порадників XVIII ст. засвідчує, що система відмінювання іменників у староукраїнській літературній мові перебувала на етапі активного переосмислення давніх словозмінних типів. Поступово відбувався перехід від відмінювання за основами до відмінювання за родами**,** що сприяло формуванню чотирьох сучасних відмін.

---

[214] Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. С. 79.

У текстах фіксуємо паралельне вживання архаїчних і новіших форм: поряд із давніми флексіями часто трапляються вже наближені до сучасних. Для жіночих іменників типовим є поширення флексій -и, -ѣ, -у, збереження форм на -ь, поява варіантних закінчень у Р.в. (-и / -ѣ). У чоловічих іменниках спостерігається спрощення історичних відмін і переорієнтація на тверду основу, поширення флексій -а, -у, -омъ, -ахъ. У середньому роді закріплюються закінчення -о, -е, -а, що згодом стають типовими для сучасної парадигми.

Отже, система іменникових форм у досліджуваних текстах поєднує риси давньої і нової української морфології**,** демонструючи етап переходу до сучасного стану.

3.5.Множинні іменники

У Давальному відмінку ці іменники зазвичай мають закінчення -ямъ за аналогією до -а- основ. Залишки закінчень від іменників -ї- основ у Д.в.мн. -ємъ є старішою формою: *Служи(т) то прости(мъ)* ***людємъ*** (ЛО); *Тлустимъ* ***людємъ*** *сіА служитъ* (ЛО); *Служи(т) то прости(мъ)* ***людємъ*** (ЛО); *трудоватымъ* ***людє(м)*** *помагає(т) и горѢчєстъ ѡ(т) чєла выганАє(т), тоє, що ѡ(т) многоАдєніА быває(т)* (ЛО) та ін.

В Орудному відмінку множинні іменники зберігають своє первісне закінчення О.в. мн. -ьми, яке поступово замінює закінчення –ями: *Если будєтъ Рождєство Х(ст)во в(ъ) суботу, зима будєтъ мглистая, вихроватая, з многими снѢгами, вєсна вѢхроватая, лѢто и єсѢнь добрая и пожиточная, и оурожай на вши(т)ко, звады частый и нєнависти мєжи* ***людми*** (ПР); *А гды ѡ(н) порушитъся з(ъ)* ***дѢтми****, на той часъ и людє рушит(ъ)ся, што бываєтъ ажє ѡ настатя м̃(с)ца февруария* (ПР) та ін.

Закінчення -е, -и у М.в. одн. характерно для множинних іменників: *Той м̃(с)цъ з натури своєй єстъ вихроватый, зимный /З/ зимный и нєпогодный, и гды в нємъ працовитый господарє заѡруютъ и засѢваютъ, тяшкій до нови(н)ки оубогій* ***людє*** *мѢваютъ* (ПР); *А гды ѡ(н) порушитъся з(ъ) дѢтми, на той часъ и* ***людє*** *рушит(ъ)ся, што бываєтъ ажє ѡ настатя м̃(с)ца февруария* (ПР) та ін.

У Р.в. мн. фіксуємо закінчення -ий (*людий*) (фонетичний варіант -ій (*людій*)) паралельно до -ей (*людей*)*: Если хмурно, много* ***людей*** *помрєтъ* (ПР); *На пухлины в простихъ* ***людый*** (ЛО); *Для* ***людій*** *убоги(х): увари утроби тєлячой, то є(ст) пєчонки товарачой, у оцтѢ, усуши, зотри и давай по ло(ж)кѢ випива(т) в горѢлцѢ* (ЛО); *И тѢмъ, для простихъ* ***людеи*** *сіє по(д)лєжитъ: возми чарку горѢлки, всипъ в(ъ) оную галуну столко, якъ напєрстокъ жє(н)ско(й), утєртого, змѢша(й), дай випи(т)* (ЛО) та ін.

Відомо, що іменники ч.р. назви істот старі форми З.в. замінили на Р.в. із XVI ст.[215] У досліджуваному матеріалі спостерігаємо форми Р.в. мн. у множинних іменниках: *Єсли будєтъ Рождєство Х(ст)во в(ъ) сєрєду, зима будєтъ лютая, вєсна ωстрая и нєпого(д)ная, лѢто и єсѢнъ вдячная, вина, сѢна и збожа достатокъ, ωвоцовъ и цибулѢ много, мєду ωскупно, на тєслювъ и на* ***купцовъ*** *злый заробокъ,* ***дѢтє(й)*** *малы(х) много помрє, и на приховокъ ω(т) быдла шкода* (ПР); *а єсли поро(ж)нѢй ωрѢшокъ, барзо нєздоровый рокъ на* ***людей*** (ПР) та ін.

У М.в. мн. множинні іменники зберагають закінчення ѣхъ: *А єсли будєтъ дождъ як(ъ) бы ωпулночи, або ω* ***курѢхъ****, мѢрный будєтъ оурожай* (ПР)

[215] Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. С. 95.

ВИСНОВКИ

Аналіз іменникової системи досліджуваних у магістерській роботі пам’яток XVIII ст. («Лѣкарства описанъніє», «Книга лѣчебная ωт многи(х) лѣкарствъ», «Практика сіА, или оувѣщеніе працьовитымъ господаремъ») засвідчує, що парадигма відмінювання іменників активно змінювалась, що й зумовило формування сучасної граматичної системи української мови.

Вивчення іменникової словозміни на матеріалі зазначених пам’яток дає змогу уточнити хронологію формування іменникової парадигми та окреслити ті риси, які дотепер зберігаються в говорах української мови.

Як відомо, у мові пам’яток XVI ст. уже оформилася нова система відмінювання іменників, що ґрунтувалася на родових особливостях іменниках, проте залишки закінчень старих основ активно зберігаються і в пам’ятках XVII–XVIII ст.

Аналізовані в магістерській роботі пам’ятки відображають риси південно-західного і південно-східного наріч української мови, зокрема «Лѣкарства описанъніє» відбиває особливості наддніпрянських говірок.

Морфологічний рівень мови так само, як і фонетичний, зазнаючи впливу різноманітних екстра- та інтралінгвальних чинників, змінюється та уніфікується, і попри уніфікацію флективної парадигми багатьох частин мови, морфологічна варіантність є ознакою сучасної української літературної мови. В іменникових формах чітко простежується паралельне функціонування архаїчних і новіших флексій, що демонструє перехід від старої системи відмінювання за типами основ до нової системи, зорієнтованої на категорію роду.

Проведене дослідження виразно демонструє, що морфологічні риси пам’ятки засвідчують високий рівень відповідності нормам сучасної української літературної мови, а наявність живомовних елементів зумовлена побутовим призначенням пам’ятки.

Морфологічні особливості іменників в аналізованих пам’ятках досліджено відповідно до поділу на іменники жіночого, чоловічого і середнього родів.

Аналіз закінчень іменників чоловічого роду засвідчують усі відмінкові закінчення, які притаманні й сучасній українській мові, водночас засвідчуючи старі закінчення, які в літературній мові не відомі, але збережені в говірках.

В однині в називному відмінку закріплюється нульова флексія; давальний фіксує давні форми на -ови (-еви) й новіші -у (-ю), знахідний часто омонімічний із називним для неістот, тоді як для істот зберігає форми родового, орудний має флексії -омъ (-ємъ), рідше -ем, що свідчить про перевагу твердої групи, місцевий – закінчення -ѣ (-и, -і, -у). Досліджувані пам'ятки досить повно засвідчує ті відмінкові форми іменників, які властиві сучасній українській літературній мові, зокрема, поширення закінчень *ові, еві* (граф. *овѣ, евѣ*) у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду.

У множині закріплюються флексії -и / -ы у називному відмінку, нульове закінчення або -овъ (-евъ) (родовий), -амъ (-ямъ) (давальний), -ами (орудний), -ахъ (місцевий). Ці флексії відображають завершення процесу уніфікації чоловічих іменників за твердим типом.

Іменники **жіночого роду** в пам'ятках не виявляють такого розмаїття флексій, як чоловічого, позаяк розмаїтість флексій ч.р. –а-, -ја-, -ĭ-. Іменники жіночого роду -а-, -ја- відмін збереглися в давній парадигмі. Лише іменники О.в. на -ов замість -ою за аналогією до ч.р. –ъ основ; Р.в. мн. -ювъ, Д.в. -омъ, емъ, О.в. мн. на -и, М.в. мн. на -охъ, Д.в. одн. і М.в. одн. за аналогією до мякої групи на ѣ.

В аналізованих п пам'ятках найбільш послідовно репрезентовано парадигму твердої групи з типовими для неї закінченнями. У називному відмінку однини – флексія -а (-я); фіксуємо перехід іменників з кінцевим *ц* із м'якої групи в мішану з диспалаталізацією *ц;* у родовому – -и / -ѣ, причому варіантність свідчить про конкуренцію старої форми -ѣ з новішою -и, що вказує на фонетичне вирівнювання флексій за аналогією до твердої групи; в орудному – -ою / -ею, із поодинокими архаїчними формами на -овъ, -омъ; у місцевому – -ѣ (-е, -и), у низці прикладів виявляємо чергування г, к, х / з, ц, с. форм Д.в. і М.в. відмінків однини

(*в поливцѢ, в(ъ) горѢлцѢ, в(ъ) во(д)цѢ по кватєрцѢ, в молоцѢ в музицѢ* та ін.).

У множині простежуємо закріплення закінчень -и, -і у називному, нульового закінчення в родовому, -ами, -ами́ / -ями в орудному, що свідчить про уніфікацію парадигми за твердої основи. Спостерігається також тенденція до спрощення морфемної структури й вирівнювання за аналогією.

Іменники ж.р. –ĭ- основ зазнали сильного впливу –ja- основ, зокрема –ею в О.в. (солею), О.в. мн. закінчення –ами, -ями, М.в. –-яхъ (ахъ).

Аналіз пам'яток XVIII ст. дає змогу засвідчити всі ті закінчення іменників **середнього роду**, які характерні для сучасної української мови (окрім іменників с.р. роду в О.в. типу *ягня, телям*). Активними ще є старі закінчення, що представлені в говорах української мови на відміну від літературної мови, тобто іменники с.р. також виявляють стійкі риси давньої системи відмінювання. Відзначено паралельні закінчення, форми з подвоєним кінцевим приголосним. У називному й знахідному однини – флексії **-**о, -е, що свідчить про спадковість форм давніх -ŏ- основ, флексія –а на місці давнього -*ьје* ; у родовому – флексія **-**а, яка поширюється на всі типи середнього роду, у тому числі на слова з колишньою -n- основою; в орудному – -омъ, а також архаїчні форми на -емъ; місцевий зберігає флексію **-**Ѣ (-і, -и), відзначено вплив чоловічої парадигми (-у) та ін.

Поруч із старим закінченням Д.в. мн. -омъ, -емъ, О.в. мн. -ы, -ьми, М.в. мн. -Ѣхъ, -ехъ, -охъ – нові закінчення: -амъ (-ямъ), -амы (-ямы), -ахъ (-яхъ). На іменники середнього роду сильний вплив мали флексії -ŏ-, -jŏ- основ, зокрема Д.в. одн. на –у (-ю), О.в. одн. – закінчення -омъ.

Відзначено варіювання форм Н.в., З.в. іменників с.р. типу *життя, зілля* з подвоєнням і без нього) (*корє(н)ня // корѢня, насѢня // насє(н)є, зєля // зєлля. витя(г)нєня, уго(ль)ля начи(н)ня(мъ), гоє(н)ня, запалєня* та ін.)

Невелика кількість давніх форм в аналізованих пам'ятках на тлі більшості відмінкових форм, характерних для сучасної української літературної мови й

південно-західного і півженно-східного діалекту, свідчить про те, що наприкінці XVIII ст. система словозміни іменника вже мала цілком сучасний характер.

Виявлені як архаїчні, так і нові форми іменників у пам'ятках ілюструють, що система іменника є перехідним етапом від системи іменника староукраїнської доби до системи іменника сучасної української літературної мови, адже, зберігаючи архаїчні форми (стародавні флексії, залишки форм двоїни тощо), вже поповнюється і багатьма новими формами, властивими сучасній українській літературній мові.

Загалом система відмінювання іменників у досліджуваних текстах демонструє поступове витіснення старих типів відмінювання (за основами) новими родовими парадигмами; уніфікацію закінчень за аналогією до частотних форм; варіантність флексій, зумовлену діалектними особливостями походження памток; співіснування архаїчних та інноваційних рис, що відбиває історичний перехід від староукраїнської системи до нової літературної норми XVIII–XIX ст.

Таким чином, словозміна іменників у досліджуваних пам'ятках постає як динамічна система, у якій взаємодіють залишки давньої словозміни та нові тенденції уніфікації, що засвідчує формування сучасного типу іменникового відмінювання в українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ал. Павловській. ГРАММАТИКА МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ. URL : http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm#rech (дата звернення 27.11.2025)
2. Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Львівської області. К., 1960. 101 с.
3. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980. 246 с.
4. Бевзенко С. Форми давального і місцевого відмінків множини іменників в українській діалектній мові. *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. К.: Наукова думка, 1977. С. 60-64.
5. Бекеш Н. Зовнішня та внутрішня аналогія в українській мові. Вісник Львівського ун-ту. – Львів, 2004, вип. 34, ч. 1. С. 56–62.
6. Венєвцева Л.В. Молдавські грамоти XIV – XV ст. як джерело вивчення історії української мови (Фонетика. Морфологія): дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1966. 221 с.
7. Возняк М.С. Історія української літератури. Львів, 1991. Т. 2. Ч. 1. 416 с.
8. Гринчишин Д. Давньоукраїнські фонетичні й морфологічні риси в говірці села Потік Рогатинського р-ну ІваноФранківської обл. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика. Морфологія. Словотвір* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. С. 29–38.
9. Дудик П.С. Стилістика української мови: навч. посібник. К.: Вид. центр «Академія», 2005. 368 с.
10. Енциклопедія української мови. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um104.htm
11. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. В. Анучиної, В. М. Пивоварова, О. В. Уманець. Вид. 2-ге, випр. та допов. Харків : Право, 2022. 284 с.
12. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685с.
13. Жилко Ф. Говори української мови. К., 1958. С. 134.
14. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Рад. школа, 1955. 314 с.

15. Жмаєва Н.С. Мовна норма і варіативність. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. 2012. №15. С. 74–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupu_2012_15_12
16. Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1984. 246 с.
17. Жовтобрюх М. А. Нариси з історії української літературної мови XVII–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1964. С. 98–110.
18. Жовтобрюх М. Курс сучасної української мови. Ч.1. Видавництво «Вища школа», Київ, 1972. С. 12.Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, М74 О. М. Єрахторіна, О. А. Лисенко та ін. Харків : Право, 2020. 330 с.
19. Загнітко А. Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів). *Лінгвістичні студії. Вип. 4.* Донецьк, 1998. С. 126–132.
20. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.1: А–Й. 402 с.; Т. 2: К–О. 350 с.
21. Керницький І. Деякі мофологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'тками XVI – XVII ст. *Праці XII Республіканської діаектологічної наради* . Київ, 1971. 410 с.
22. Керницький І.М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наук. думка, 1967. 288 с.
23. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. К., 1970. 304 с.
24. Коломієць Л.І. З історії флексії давального відмінка однини іменників чоловічого роду на –ові. *Питання історичного розвитку української мови*. Харків, 1962. С. 210–216.
25. Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. Київ: «Академія», 2010. 246 с.

26. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови). К.: К.І.С., 2004. 168 с.
27. Литвиненко О. О. Паралельні граматичні форми давального й місцевого відмінків, а також форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду (за пам'ятками XVIII ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікаці*. №4. Том 1, 2019 С. 27-30.
28. Лікарські та господарські порадники XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1984. URL: http://litopys.org.ua/porad/por.htm
29. Матвіяс І. Форми іменників ІІІ відміни в українській мові. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 152-170.
30. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. К.: Рад. школа, 1973. 184 с.
31. Матвіяс І.Г. Питання співвідносності між граматичним родом і типами відмінювання іменників в українській мові. *Дослідження з української та російської мов.* К. : Наукова думка, 1964. С. 16-33.
32. Мацько Л. І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови: підруч. К.: Вища шк., 2003. 462 с.
33. Маштабей О.М. Деякі морфологічні риси Полтавщини XVII ст. *Середньонаддніпрянські говори*. К., 1960. 242 с.
34. Науковий стиль. Енциклопедія Сучасної України ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-70651
35. Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького - перлина давнього мовознавства. URL : http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm
36. Німчук В. В. Проблеми української історичної граматики. Київ: Наукова думка, 1994. 208 с.
37. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1985. 221 с.
38. Німчук В. Мова українського травника XVI ст. *Мовознавство*. 1976. Вип. 5. С. 47-54.

39. Німчук В.В. «Грамматіка словенска» Л. Зизанія. URL : http://litopys.org.ua/nimchuk/nim11.htm
40. Омельченко З. Л. Родовий відмінок іменників у східностепових говорах. *Українське мовознавство*. 1983. №11. С. 135–144
41. Основи академічного письма. Навчальний посібник. К.: Вид. Університету, 2017. 61 с.
42. Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів. *Слов'янська філологія*. М., 1978. С. 183–184.
43. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938. 545 с.
44. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. К.: Наук. думка, 1979. 143 с.
45. Передрієнко В. Південно-східні риси словозміни в літературно-писемних пам'ятках XVIII ст. *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. К.: Наукова думка, 1977. С. 54-57.
46. Перетятько М.М. Морфологічні риси говірок Дубенського району, Ровенської області. *Діалектологічний бюлетень*. 1960. Вип.7. С. 68-78.
47. Плющ П.П. До питання про так звану "просту мову" XVI – XVIII ст. на Україні. *Питання історичного розвитку української мови*. Харків, 1962. С. 92–96.
48. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. К. : Либідь, 1992. 248 с.
49. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради. К.: Либідь, 2001. 272 с.
50. Русанівський В. М. Варіантність норми. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк [та ін.]. Київ : вид-во „Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2000. С. 63–64.
51. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. К.: Артек, 2001. 392 с.

52. Самійленко С. Нариси з історичної морфології української мови. К., 1964. Ч. І. 231 с.
53. Свашенко А.О. Мова «Кролевецької ратушної книги» другої половини XVII – першої половини XVШ ст. (Фонетика. Морфологія): дис...канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1968. 222 с.
54. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля К., 2010. 844 с.
55. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля, 2008. 34 с.
56. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О, Потебні. Київ, 2016, 627 с.
57. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінґвістики / Фердінан де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. К.: Основи, 1998. 324 с.
58. Субтельний О. Україна: історія. К.: Либідь, 1992. 512 с.
59. Тараненко О. О. Варіанти мовних одиниць. Українська мова: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 62–63.
60. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 222 с.
61. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т української мови НАН України. К. : Наук. думка, 2019. URL: https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/2024/_2019.pdf
62. Файчук Т. Особливості давніх рукописів лікарських та господарських порадників. *Науковий фаховий журнал «Обрії друкарства»*. 2018. С.232-243.
63. Фаріон І. Д. Ірина Дмитрівна.Мова - краса і сила : суспіл.-креатив. роль укр. мови в XI - середині XIX ст. Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2010. 211 с.

64. Фунікова Т. В. Становлення флексій родового відмінка однини іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопсису» та «Хроніки» Ф. Софоновича). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. № 994. Вип. 64. Харків, 2012. С. 28–34.

65. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.

66. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. К.: Темпора, 2012. 664 с.

67. Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. 252 с.

68. Шмілик І. Д. Варіантні форми родового відмінка однини іменників у поезії І.Франка. Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 20–24.

69. Шмілик І. Д. Морфологічна варіантність у поезії Івана Франка: іменні частини мови : дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. 222 с.

70. Ястремська Т. Текст як джерело дослідження діалектної системи. *Badania dialektologiczne: Stan, perspektywy, metodologia* / pod. red. M. Raka, K. Sikory. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014. С. 123– 135.